

SLOVENSKÁ REČ

54 | 1989 | 3

CENA KČS 8,—

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

A. Kráľ, Kultúra reči v rozhlase a televízii ■ J. Šikra, Syntakticko-sémantické typy prísloviek ■ K. Habovštiaková, Odraz štýlovej diferencovanosti nárečí v literárnom texte

DISKUSIE

F. Kočiš, Členenie slovnej zásoby a kritériá jej členenia

SPRÁVY A POSUDKY

Životné jubileum Kataríny Habovštiakovej. V. Blanár ■ Súpis prác doc. dr. Kataríny Habovštiakovej za roky 1979—1988. L. Dvonč ■ Profesor Branislav Varsik osemdesiatpäťročný. M. Majtán ■ Súčasná slavistika a výskum slovenčiny. J. Bosák ■ Slovenský historik o jazykových otázkach. L. Dvonč

ROZLIČNOSTI

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
814 30 Bratislava, Klemensova 19

SLOVENSKÁ REČ

54 | 1989 | 3

CENA KČS 8,—

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

A. Kráľ, Kultúra reči v rozhlase a televízii ■ J. Šikra, Syntakticko-sémantické typy prísloviek ■ K. Habovštiaková, Odraž štýlovej diferencovanosti nárečí v literárnom texte

DISKUSIE

F. Kočiš, Členenie slovnej zásoby a kritériá jej členenia

SPRÁVY A POSUDKY

Životné jubileum Kataríny Habovštiakovej. V. Blanár ■ Súpis prác doc. dr. Kataríny Habovštiakovej za roky 1979—1988. L. Dvonč ■ Profesor Branislav Varsik osemdesiatpäťročný. M. Majtán ■ Súčasná slavistika a výskum slovenčiny. J. Bosák ■ Slovenský historik o jazykových otázkach. L. Dvonč

ROZLIČNOSTI

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
814 30 Bratislava, Klemensova 19

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR

František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA

Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Milan Majtán, Jozef Mistřík, Jozef Mlacek, Anna Oravcová

Redakcia

813 64 Bratislava, Nálepková 26

OBSAH

A. Kráľ, Kultúra reči v rozhlase a televízii	129
J. Šikra, Syntakticko-sémantické typy prísloviek	137
K. Habovštiaková, Odraz štýlovej diferencovanosti nárečí v literárnom texte	147

DISKUSIE

F. Kočiš, Členenie slovnej zásoby a kritériá jej členenia	158
---	-----

SPRÁVY A POSUDKY

Zivotné jubileum Kataríny Habovštiakovej. V. Blanár	172
Súpis prác doc. dr. Kataríny Habovštiakovej za roky 1979—1988. L. Dvonč	174
Profesor Branislav Varsík osemdesiatpäťročný. M. Majtán	180
Súčasná slavistika a výskum slovenčiny. J. Bosák	181
Slovenský historik o jazykových otázkach. L. Dvonč	187

ROZLIČNOSTI

O výslovnosti a pravopise slov <i>anjel</i> a <i>evanjelík</i> . S. Ondrejovič	191
--	-----

S
R
C

A
K

v
h
le
st
d

sl
re
n
st
v
m

a
re
h
o
h
p

n
r
st
k

sl

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 54—1989

ČÍSLO 3

Ábel Král

KULTÚRA REČI V ROZHLESE A TELEVÍZII

1. Žijeme vo veku komunikačnej explózie. Prostredníctvom techniky vznikla komunikačná sieť spájajúca všetky časti sveta. Tvorí ju najmä hromadné oznamovacie prostriedky — rozhlas a televízia. Rozhlas a televízia významne ovplyvňujú život spoločnosti. To núti spoločnosť prostredníctvom riadiacich inštitúcií a interných rozhlasových inšancií sledovať a zdokonaľovať prácu rozhlasu a televízie.

V rozhlase i televízii veľmi dôležitú úlohu plní reč. Bez hovoreného slova by sa informačná, organizačná, výchovná a vzdelávacia funkcia rozhlasu nemohla realizovať. Televízia ponúka ešte obrazovú informáciu, no ani v nej sa nestráca informačná sila slova. Ak sa teda spoločnosť stará o hromadné oznamovacie prostriedky — čo je vzhľadom na ich veľký význam nevyhnutné, musí sa starať aj o ich najdôležitejší informačný nástroj — o reč.

Aktuálna je otázka, ako sa my dnes staráme o reč v našej televízii a v našom rozhlase, a ešte aktuálnejšia je otázka, aký je dnešný stav reči v rozhlase a televízii. Signalizuje totiž, či naše chápanie úloh rozhlasu a televízie je dobré a všestranné. Ak si ďalej pripomenieme, že ide o národné inštitúcie a že materinská reč patrí medzi najvyššie kultúrne hodnoty národa, jej stav v rozhlase a televízii musí byť odrazom aj nášho postoja k nim.

2. Používanie spisovného jazyka v rozhlase a televízii nie je v ostatných rokoch uspokojujúce. Oprávnené sa ozývajú kritické hlasy (je ich mnoho zo strany poslucháčov), vyslovujú sa obavy z dôsledkov terajšieho stavu a najmä z ďalšieho vývinu. Hlavné argumenty svedčiacie o neuspokojujúcej situácii a za zlepšenie terajšieho stavu sú tieto:

2.1. Účinnosť rozhlasového vysielania podstatne závisí od jazykovej kultúry vysielaného prejavu. Nekultivovaný prejav sťažuje príjem, odrádza poslucháča od počúvania, je príčinou informačných strát, znižuje účinnosť vysielanej relácie a účinnosť rozhlasu. Jazyková kultúra je komplexný jav a zahŕňa také zložky, ako je technika reči (zreteľnosť, výraznosť, čistota artikulácie, všeobecne ľahká zrozumiteľnosť), jednoduchosť, presnosť, výstižnosť a jednoznačnosť, účinnosť a presvedčivosť prejavu, rešpektovanie jazykových noriem, primeranosť a vhodnosť použitých jazykových prostriedkov a prednesu prejavu z hľadiska obsahu, situácie, celkového kontextu, adresáta (poslucháča), ba i takých okolností, ako je čas vysielania (denný úsek, deň v týždni) atď. (porov. Golovin, 1980; Král — Rýzková, Základy jazykovej kultúry — v tlači).

2.2. Platí zákonitosť, čím autoritatívnejší má byť prejav, čím reprezentatívnejší je znejúci hlas, tým väčšie sú nároky poslucháčov na jeho jazykovú kultúru. V plnom rozsahu to platí v prípade profesionálnych používateľov spisovného jazyka, ako sú pracovníci spomenutých inštitúcií a niektorí spolupracovníci rozhlasu, v menšom a značne diferencovanom rozsahu o iných vystupujúcich. Zásadne sa táto zákonitosť vzťahuje na všetky relácie, v ktorých znie hovorené slovo.

2.3. Rozhlas a televízia ovplyvňujú svojich poslucháčov. Ich vplyv je všestranný — neuniká mu ani reč. Vysvetlenie je jednoduché: rozhlas a televízia sú autoritatívne a reprezentatívne národné inštitúcie. Sú bezmála trvalo a všade prítomné. Ich autoritatívnosť a pôsobenie sa prejavuje na jazykovom stave a vývine spoločnosti, hoci celospoločenský stav jazykovej kultúry nemožno mechanicky posudzovať podľa stavu jazykovej kultúry rozhlasu a televízie.

2.4. Úspešnosť práce rozhlasu a televízie vyplýva z informačného bohatstva a informačnej mnohohrstvovosti ľudskej reči (Král, 1982). Ako je známe, rečou možno sprostredkovať informáciu o čomkoľvek. Reč je aj univerzálny výrazový prostriedok: bez osobitného pričinenia hovoriaceho nesie k poslucháčovi informáciu o citovom stave hovoriaceho, o jeho postoji k poslucháčovi a k obsahu vypovedaného: zvukovými prostriedkami („podtónom“) sa ovplyvňuje významová platnosť výpovede atď. Rozprávaním sa sprostredkúva plánovaná i mimovoľná informácia. Poslucháč sa z „tónu“ a „podtónu“ reči veľa dozvedá o neprogramovanom myšlienkovom a citovom prostredí prijímaného sémantického obsahu, o myšlienkovom a citovom svete, v ktorom výpoveď vznikala, o duševnom a telesnom stave hovoriaceho. Pozorný poslucháč bez osobitného teoretického vzdelávania a školenia prijíma a lúšti všetku informáciu, ktorú nesú zvuky reči, a reaguje na ňu. Miera citlivosti je, pravdaže, individuálna.

Ak je obsah vypovedaného z hľadiska možnej interpretácie na strane poslucháča v súlade s myšlienkovým obsahom, ktorý sa mal odovzdať, možno povedať, že výpoveď je presná. Ak počúvajúci podľa reči vycíti navyše myšlienkové a citové zázemie, ktoré vznikalo ako sprievodný jav rozprávania a ktoré hovoriaci chcel (alebo ani nechcel) prejavíť, reč je účinná: pôsobí racionálne i emocionálne. Splnil sa predpoklad na pochopenie reči, ako bola mienená, a na pochopenie stavu, v akom vznikala. To sú dôležité činitele dorozumievania.

Ludská reč je v tomto zmysle vždy osobná (subjektívna) — na rozdiel napr. od umelo (technicky, synteticky) tvorenej reči, ktorá je na počúvanie neprijemne cudzia, plochá, neživá a chladná (v širokom zmysle slova neludská), „neindukuje“ v počúvajúcom špecifické citové stavy, musí sa vnímať s väčším sústredením a lúštiť s väčšou námahou. V spontánnej prirodzenej reči nevznikajú v normálnych situáciách väčšie ťažkosti v odovzdávaní a prijímaní rečovej správy v celej jej komplexnosti a mnohohrstvovosti.

2.5. Osobitná komunikačná situácia vzniká pri dorozumívaní, ktoré sa uskutočňuje podľa písomného podkladu. Podklad môže čítať sám autor alebo iná osoba. Obidva prípady sú v rozhlase i televízii priam štandardné. Prednes prejavu čítaním vopred napísaného textu je veľmi náročná činnosť. Prednášateľ (v rozhlase a televízii hlásateľ, redaktor, moderátor) pri čítaní rozdeľuje svoju pozornosť na zrakové vnímanie a zvukový prednes textu. Netvorí, ale reprodukuje myšlienku.

V spontánnej reči sa obsahová a sémantická zložka reči tvorí s ohľadom na informačnú silu prichádzajúcich, azda by sme mohli povedať vnucujúcich sa zvukových prostriedkov. Tie sú v istom rozsahu potenciálne prítomné aj pri tvorení písomného prejavu, lebo pisateľ sa nemôže oslobodiť od manipulácie s rečovým materiálom, ako jestvuje vo svojej základnej podobe — vo zvukovej reči (porov. Kráľ, 1982). V istom rozsahu ovplyvňujú aj stavbu písomného prejavu. V krajných prípadoch je napísaný text dobre zrozumiteľný iba spolu s nimi — na ich pozadí. Čítanie nie je teda čisto mechanická činnosť. Je to rekonštrukcia a interpretácia písomného podkladu. Najmä pri čítaní cudzieho textu sa dakedy iba s námahou objavuje myšlienkové a citové zázemie autora, jeho zaujatie za to, čo chcel povedať, ťažšie sa rozlúšti, ako to autor mienil. Ak sa to čitateľovi (prednášateľovi) nepodariť, prejav nemá pôvodne plánovanú účinnosť.

Na dobrú reprodukcii vopred napísaného textu sa musia splniť viaceré podmienky, napr. treba veľmi dobre poznať vec, o ktorej sa hovorí, stavbu prejavu v jeho celku i detailoch, jeho adresáta, situáciu, v ktorej text vznikol, ale aj situáciu, v ktorej sa bude počúvať. To vyžaduje osobitnú

prípravu písomného podkladu na prednes. Najmä cudzí text sa musí vopred pozorne preštudovať. To vôbec nie je ľahká úloha. Z interpretačného hľadiska by sa azda táto úloha trochu zjednodušila, keby sa prednášateľ naučil text naspamäť a keby ho pri prednášaní vedel primerane prežívať. V rímskom rečníctve (v čase pred dvetisíc rokmi) bolo samozrejme naučiť sa písomne pripravenú reč naspamäť a spamäti ju prednášať (porov. Quintilianus, 1985, s. 128, 514 n.; Ueding, Steinbring, 1986). Tak sa oveľa lepšie imitovali podmienky tvorenia a zvukového formovania spontánnej reči. Dnes je iná situácia: veľmi veľa prejavov pripravujeme ako napísané texty a reči prednášame čítaním napísaného, nie rozprávaním spamäti.

Na dobré zvládnutie takejto situácie sa musia splniť iné, nie oveľa ľahšie požiadavky, ako ich mali starí rímski rečníci. Prednášateľ musí text preštudovať a pripraviť na prednes. Cieľom prípravy je vyhľadanie vhodných zvukových prostriedkov, rečník musí vedieť, ako, kedy, kde a aké zvukové prostriedky má použiť. To najťažšie na veci je dobré, aktívne poznanie nesmierne bohatého inventára zvukových javov reči, zručnosť použiť ich podľa vytvorenej predstavy a podľa racionálneho programu, zvládnuť takú techniku čítania, ktorá umožňuje vnímať (a myšlienково spracúvať) textový úsek nasledujúci po slove (slovnom spojení), ktoré sa práve vyslovuje, príp. (v televízii) udržiavať zrakový kontakt s poslucháčmi. Príprava textu spočíva aj v jeho dodatočnej grafickej úprave použitím osobitných značiek na signalizovanie tých vybraných zvukových prostriedkov, ktoré rozhodujúco ovplyvnia prednes, alebo na vyznačenie miest, ktoré sú pre rozličné príčiny z hľadiska prednesu kritické. To je štandardná situácia rozhlasovej a televíznej práce. Z nej vyplývajú jasné závery pre prax. Neľahkosť týchto úloh môžeme odhadnúť podľa toho, že sa tu musí zvládnuť opačná cesta než pri spontánnom rozprávaní. Pri spontánnom rozprávaní zvukové (modulačné) javy sú automatickým dôsledkom prežívania sprostredkúvaného. Pri čítaní sa zvukové prostriedky cieľavedome vyhľadávajú — textová predloha sa nimi vlastne dopĺňa. Toto dopĺňanie je osobitné rečové umenie. Je to interpretačné umenie.

2.6. Rozhlasové texty sa vo veľkej miere pripravujú písomne. Príčin je viacej: pocit veľkej zodpovednosti hovoriaceho za to, čo povie (prihovára sa celej spoločnosti), zodpovednosť riadiacich pracovníkov za obsah vysielania a z toho plynúca potreba texty dopredu pripravovať a v istých inštanciách schvaľovať ako vhodné na vysielanie.

2.7. Iný, veľmi významný okruh problémov súvisí s technikou reči. Poslucháč očakáva, že rozhlasová (ale i televízna) reč je ľahko zrozumiteľná aj v menej priaznivých podmienkach príjmu. Zrozumiteľnosť

nezávisí iba od schopnosti napísať dobrý rozhlasový alebo televízny text. Text je iba podklad na vysielanie, ktorý sa musí interpretovať. Na to, ako je zrejmé, nestačí vedieť čítať písmená, na to treba oveľa viac. Treba zvládnuť aj techniku reči: osvojiť si správne dýchanie a tvorenie hlasu, dobre (zreteľne, čisto a výrazne) artikulovať, zvoliť primerané tempo reči atď. Text treba transformovať do zvukovej podoby. Súčasťou techniky reči je i technika čítania. Rozhlasová a televízna reč musí byť prirodzená, plynulá, na počúvanie ľahká a jasná. Tieto inštitúcie sa dokonca usilujú, aby ich profesionálni pracovníci (redaktori, hlásatelia) mali aj príjemné hlasy. Nimi sa má dosiahnuť posluchová pohoda a zvýšiť ochota (záujem) poslucháča sledovať vysielanie. Všetko, čo pôsobí opačne, je nedobré, nekultivované.

2.8. Jestvuje ešte ďalšia dôležitá podmienka dobrého prednesu napísaného, ale aj spontánne (voľne, spamäti) prednášaného verejného prejavu. Je to známa a všeobecne uznávaná požiadavka spisovnosti. Keď sa zaoberáme zvukovou stránkou rozhlasových a televíznych prejavov, musíme spomenúť požiadavku spisovnej výslovnosti. Nejestvuje a nemôže jestvovať nijaká diskusia o tom, či profesionálni rozhlasoví (a televízni) pracovníci (hlásatelia, redaktori, moderátori, reportéri a i.) majú alebo nemajú povinnosť profesionálne zvládnuť a rešpektovať všetky normy spisovnej výslovnosti (ortoepické normy). Nik u nás nepochybuje o závažnosti pravopisných a gramatických noriem. Týmto otázkam venuje veľkú pozornosť aj škola. Horšie je to už s normami výslovnosti. Vyučovanie noriem slovenskej spisovnej výslovnosti sa v školách zanedbáva. Príčinou je i nedostatočná ortoepická príprava učiteľov. Ešte horšie je, že ani v špecializovanej vysokoškolskej príprave novinárov na prácu v rozhlase a televízii nie je rezervovaný primeraný čas na prípravu na prácu pred mikrofónom. Tejto veci sa nevenuje dostačujúca pozornosť ani v konkurzných konaniach — inak by sa nemohlo stať, že za redaktorov sa prijímú i uchádzači, ktorí sú svojou rečovou úrovňou na túto prácu evidentne nevhodní. Je načas, aby si rozhlas a televízia overili tieto skutočnosti a aby z výsledkov vyvodili praktické závery. Treba presadiť a dodržiavať zásadu, že k základnej kvalifikácii pracovníkov prichádzajúcich pred mikrofón patrí dobré jazykové vzdelanie a kultúra rečového prejavu — aj hovoreného prejavu. Nestačí štylistická zručnosť posudzovaná ako písomný prejav na publikovanie tlačou. Nestačí ani vecná rozhladenosť. Musia sa hľadať predpoklady špecificky rozhlasovej a televíznej práce, na poprednom mieste predpoklady na dobrý ústny prejav. Vydávať o tom posudok prislúcha odborníkom. Nie je to ani zveličená, ani neuskutočniteľná požiadavka.

3. Ako rozhlas a televízia splňajú tieto základné kritériá dobrej reči?

Na túto otázku sa nedá odpovedať jedným slovom, paušálne. Jestvuje veľký rozptyl kvality (úrovne) rečovej kultúry rozhlasových a televíznych prejavov. Máme dobrých i veľmi dobrých hlásateľov a hlásateľky (a to nie iba v bratislavskom centre!), máme dobrých redaktorov a možno aj moderátorov, no máme aj takých, s ktorými nemôžeme byť spokojní — s ktorými nie sú spokojní ani rozhlasoví a ešte menej televízni poslucháči. O tom musia vedieť v rozhlase i televízii. Signalizuje to napr. zväčšujúci sa počet kritických listov poslucháčov. K takémuto záveru prichádzame aj pri odbornom posudzovaní relácií.

3.1. Z hľadiska prednesu, osobitne z hľadiska techniky reči a z hľadiska výslovnostných noriem sa na dobrú úroveň vypracovala skupina hlásateľov. (Dalej budeme hovoriť iba o situácii v rozhlase, lebo situáciu v televízii bude treba doložiť osobitným materiálom v samostatnom príspevku.) Hlásateľský kolektív nášho rozhlasu je však kvalitatívne nevyrovnaný. Je v ňom značná fluktuácia, ťažko sa hľadajú dobré (nové) mikrofónické hlasy, časť kolektívu ešte nezvládla výslovnostné normy, niekedy badať rutinu v reprodukcii kratších i dlhších a zložitejších textov. Nepokladáme za potrebné uvádzať príklady na nedostatky a chyby. Vymenujeme iba dôležitejšie alebo častejšie sa vyskytujúce problémové okruhy:

3.1.1. Na segmentálnej úrovni sú to najmä tieto chyby: krátenie dlhých samohlások, nenáležitý výskyt tvrdých hlasových začiatkov, príp. s nimi súvisiace chyby v znelostnej asimilácii, sporadické (alebo ortofonicky chybné) vyslovovanie zdvojených spoluhlások, neustálené vyslovovanie spoluhlásky *l*, chybné zjednodušovanie spoluhláskových skupín (aj skupín *stn*, *zdn*, *štn*, *ždn* atď.), chyby vo výslovnosti skupín *sš*, *zž*, chyby vo výslovnosti spoluhlások na hraniciach slov a i.

Na suprasegmentálnej úrovni pretrvávajú nedostatky v oblasti jednotlivej výpovede (vety, súvetia) a v oblasti nadvetných celkov.

3.1.2. V oblasti výpovede sú najčastejšie tieto chyby: nesprávne intonovanie východiska a jadra výpovede prejavujúce sa mechanickým intonačným vyzdvihovaním („zdôrazňovaním“) koncového slova výpovede, neobratné narábanie s prestávkou (prestávka je jednoduchý, ale veľmi silný a nedostatočne využívaný prostriedok interpretácie), nelogické segmentovanie zložitejších vetných celkov, príznakové intonačné zakončenie neutrálneho oznámenia, ťažkosti s intonačnou diferenciáciou častí viet a súvetí a ťažkosti s prednesom osobitných úsekov, ako sú citáty, významovo posunuté (príznakové, napr. ironizujúce) časti, vsuvky, dodatky, neukončené výpovede, prístavky a pod., sporadické chyby v mechanickom prízvukovaní jednoslabičných predložiek, intonačná (najmä melodická a dynamická) plochosť a i.

3.1.3. V oblasti nadvetných celkov (jedna správa ako celok, odsek, text komentára ako celok) pretrvávajú tieto problémy: zreteľné, ale nenásilné vyjadrenie hlavnej myšlienky textu, intonačná (prednesová) reprodukcia hierarchie myšlienkovvej štruktúry väčšieho celku, intonačné členenie textu, signalizovanie súvislostí textových častí oddelených od seba ďalším výkladom, poznámkami, doplnkami, vsunutými časťami atď., nedostatočné využívanie dynamiky, tempa a rytmu reči ako členiacich a interpretačných činiteľov, ťažkosti s využívaním zmien vo farbe (timbre) hlasu, problémy s mierou subjektívnej zaujatosti (angažovanosti) pri reprodukcii komentárov, poznámok a pod.

Prednosťou kolektívu hlásateľov na Slovensku je najvyššia technická i ortopedická úroveň v porovnaní s inými kolektívami rozhlasu, schopnosť interpretačnej štýlovej diferenciacie textov, schopnosť upravovať texty s ohľadom na prednesové možnosti a potreby, vypracovaný a ustálený štýl prednesu štandardných textov. Škoda, že tento rozhlasový kapitál nie je náležite využitý, a ešte väčšia škoda, že redaktori a moderátori sa málo učia zo skúseností, ktoré sa preukazne zhromaždili a istým pracovným programom sa udržiavajú, sem-tam v tomto kolektíve i zveľaďujú.

3.2. Horšie vychádzajú posudky redaktorov a moderátorov. Hlavný problém je vo falošnej predstave o nesúlade medzi známymi požiadavkami rečovej kultúry a ich predstavou o prirodzenosti a spontánnosti (civilnosti) rozhlasového rečového prejavu. Je tu istá paralela so situáciou v našom divadle (porov. Kráľ, 1986). Akoby neplatilo, že kultúra je (iba) vyšší stupeň prirodzenosti.

Príveľa redaktorských a moderátorských prejavov sa vyznačuje nedbanlivou, nezreteľnou, niekedy lenivou, inokedy skoro brbavou, ťažšie alebo ťažko zrozumiteľnou artikuláciou, plochou a nevýraznou (monotónnou) alebo umelou intonáciou, kolíziami čítania a hovorenia, školským intonačným vyzdvihovaním jadra výpovede na jednotlivých slovách intonačne vytrhnutých z kontextu, hraným prednesom — suverénnosťou, vzruchovanosťou prejavovaného postoja.

V oblasti jazykových noriem nachádzame chyby vo všetkých možných javoch — vôbec ich nemožno v tomto texte vyratúvať. Niektoré prejavy sú ťažšie zlučiteľné s predstavou vyššej jazykovej kultúry a kultivovanosti rozhlasu a televízie, ako ju oprávnené očakáva poslucháč a ako ju musíme žiadať s ohľadom na vážnosť a spoločenskú reprezentatívnosť národných a štátnych inštitúcií, akými sú rozhlas a televízia.

4. Porovnateľné postavenie a úlohy rozhlasu a televízie v živote spoločnosti a analýza jednotlivých prejavov v televízii umožňuje záver, že nedostatky v reči hlásateľov, redaktorov, moderátorov a komentátorov rozhlasu i všeobecné konštatácie o kultúre reči, ktoré sme vyššie formulo-

vali, sa môžu takmer v plnom rozsahu preniesť aj na televíziu. V televízii je, žiaľ, situácia v kultúre reči badateľne horšia než v rozhlase. Doktoré skúsenosti z predchádzajúcich diskusií a pokusov o programovú zmenu v postojoch, úsilie o opravu detailov, ktoré nevyžadujú nijakú osobitnú prácu, reakcie niektorých pracovníkov na dobromyseľné upozornenia nútia pozorovaný stav hodnotiť kriticky; tu akoby sa pestovala samolúboš a predstavy o jazykovej nezávislosti, o možnosti diktovať posluchačom a spoločnosti obsah pojmu jazykovej kultúry slovenčiny.

Kultúrna úroveň našej spoločnosti, postavenie rozhlasu a televízie v nej, význam reči pre dosahovanie organizačných, výchovných, vzdelávacích, politických a iných cieľov hromadných oznamovacích prostriedkov vyžadujú dnes viacej starostlivosti o kultúru rečových prejavov profesionálnych pracovníkov týchto inštitúcií. Organizácia starostlivosti o reč prislúcha predovšetkým ich vedeniu, dohľad nad ňou aj iným. Je azda aktuálne pripomenúť, že by sa mali využiť rozličné formy starostlivosti — aj isté ustálené postupy, ktoré by týchto pracovníkov inšpirovali vynaložiť viacej osobnej iniciatívy v jazykovom vzdelávaní a kultivovaní, t. j. v osobnej príprave na profesionálne vykonávanú prácu. Príklady na to sa dajú nájsť hocikde vo svete.

Nebezpečné sú prejavy nadradenosti jednotlivca nad spoločenskými normami (spoločenské sú i jazykové normy i normy zvukovej reči). Nerozumné a nezdravé je, ak sa náročnosť práce znižuje krátkozrakým a ľahkovážnym preceňovaním jednej zložky činnosti (a úspechu) nad inou, ak sa z pohodlnosti a v namyslenosti odrážajú alebo mútia pramene poznávania a kultivovania. Človek je kultúrnotvorná existencia. Kultúra nadobudla taký význam, že je rozhodujúcim činiteľom pretrvávania a pokroku spoločnosti. Jedným z pilierov kultúry je jazyk. Na tomto pilieri stojí aj rozhlas a televízia.

Poznámka: Tento príspevok je skrátenou podobou referátu, ktorý autor predniesol na rozhlasovom seminári o interpretácii politického spravodajstva a publicistiky v Prahe 9. 6. 1988.

Literatúra

- GOLOVIN, B. N.: Osnovy kultúry reči. Moskva, Vyssaja škola 1980. 333 s.
KRAL, A.: Ústnosť a písomnosť rečových prejavov v masovej komunikácii. Jazykovedný časopis, 33, 1982, s. 119—130.
KRAL, A.: Analýza slovenskej javiskovej reči a reči v rozhlase a televízii. Slovenská reč, 51, 1986, s. 324—337.
QUINTILIANUS, M. F.: Základy rétoriky. Praha, Odeon 1985. 667 s.
UEDING, G. — STEINBRING, B.: Grundriss der Rhetorik. Geschichte, Technik, Methode. 2. vyd. Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung 1986. 372 s.

SYNTAKTICKO-SÉMANTICKÉ TYPY PRÍSLOVIEK

Pri skúmaní syntakticko-sémantického zapojenia prísloviek vychádzame zo základného poznatku, že príslovky sú príznakom príznaku (dynamickeho alebo statickeho). Táto ontologická podstata prísloviek naznačuje ich zapojenosť do vety a oprávňuje na takú lingvistickú interpretáciu ich sémantiky, pri ktorej sa berú do úvahy syntakticko-sémantické entity (predikáty a participanty). Syntakticko-sémantický typ (SST) je pojem, ktorý používame na charakteristiku vzťahov určitej príslovky alebo celého súboru prísloviek k predikátu, prípadne aj k participantom.

Participanty chápeme v zhode s F. Danešom a Z. Hlavsom (1981, s. 50) ako sémantické pozície charakterizované istou syntakticko-sémantickou funkciou; predikáty predstavujú rôzne konvencionalizované intelektuálne modely elementárnych typov reálnych situácií — čiže významy jazykových výrazov (predikátorov), obyčajne slovies — schopných fungovať v istej svojej forme ako vetotvorný, aktualizčný prvok (Daneš — Hlavsa, 1981, s. 45, 50, 69). Nepôjde nám, pravda, o vetnočlenskú platnosť prísloviek (tradične označovaných ako príslovkové určenie), ale o ich syntakticko-sémantické vzťahy, ktoré sa môžu realizovať nielen povrchovo (napr. vzťah k predikátu), ale aj skrytejšie — hlbkovo (napr. vzťahy k participantom) a na základe ktorých možno vyčleniť syntakticko-sémantické typy prísloviek.

Pre príslovky je dominantný a primárny vzťah k predikátu, preto sa zaoberáme hlavne ním. Pri spojeniach prísloviek s adjektívami vychádzame z rozdelenia prísloviek do syntakticko-sémantických typov, ako ich určujeme pri spojeniach prísloviek so slovesami.

Z participantov je z hľadiska prísloviek a samotnej vety určujúci (dominantný) vzťah k ľavointenčnému participantu (zvyčajne agensu, prípadne nositeľovi stavu), preto sa zaoberáme predovšetkým týmto vzťahom; vzťah k pravointenčnému participantu je závažný hlavne pri zreteľových príslovkách.

Pri určení syntakticko-sémantických vzťahov prísloviek sa nám ukázalo užitočné pracovať s niektorými lingvistickými operáciami (transformáciami, parafrázami a substitúciami), ktoré používame ako interpretačný prostriedok a uvedieme ich pri jednotlivých syntakticko-sémantických typoch prísloviek.

Do I. syntakticko-sémantického typu (ďalej I. SST) zaraďujeme príslovky, ktoré charakterizujú činnosť alebo správanie ľavointenčného participanta (agensa, prípadne nositeľa stavu). Na vzťah časti spôsobových

prísloviak k predikátu a ľavointenčnému participantu (tradičnému subjektu) poukázali už viacerí autori (Křížková, 1968; Lehrer, 1975; Grzegorzczkova, 1975; Skoumalová, 1979; novšie Daneš, 1985 a i.). Ide o spôsobové príslovky, ktoré derivačne súvisia s kvalifikačnými adjektívami (primárnymi kvalitatívnymi: *veselý* — *veselo*, *smutný* — *smutne*; odvodenými desubstantívnymi a deverbálnymi adjektívami: *česť* — *čestný* — *čestne*, *zatrpknúť* — *zatrpknutý* — *zatrpknuto*) a so vzťahovými desubstantívnymi adjektívami (s väčšou alebo menšou schopnosťou vyjadrovať kvalifikačné významy, napr. *improvizátor* — *improvizátorský* — *improvizátorsky*; porov. Nábělková, 1984). V závislosti od „derivačnej histórie“ príslovky i jej lexikálneho významu sú možné viaceré lingvistické operácie dokazujúce pri I. SST vzťah príslovky k ľavointenčnému participantu východiskovej vety.

Pri kvalifikačných adverbiách derivačne súvisiacich s primárnymi kvalitatívnymi a odvodenými desubstantívnymi a deverbálnymi adjektívami je možná syntaktická transformácia (ďalej ST) príslovky na adjektívny tvar so sponovým slovesom *byť*:

(1a) *Anka sa v e s e l o usmieva.*

(1b) *Anka je veselá a usmieva sa.*

(2a) *Jano n a h n e v a n e odhodil tenisovú raketu.*

(2b) *Jano bol nahnevaný a odhodil tenisovú raketu.*

(Nejde nám o absolútnu synonymiu týchto viet, ale o osvetlenie hlbších sémantických vzťahov prísloviak.)

Príslovky (*veselo*, *nahnevane*) modifikujú význam slovesa (*veselo sa usmievať*, *nahnevane odhodiť*) a charakterizujú agens, ako to ukazujú transformácie príslovky do menného prísudku (*Anka bola veselá*, *Jano bol nahnevaný*; porov. aj Grzegorzczkova, 1975, s. 79 n). Derivačne súvisiace adjektívum je možné použiť aj ako prívlastok ľavointenčného participanta východiskovej vety (*Veselá Anka sa usmieva*, *Nahnevaný Jano odhodil raketu*). Vzťahom k predikátu aj k agensu sa vyznačujú len príslovky, ktoré v tomto prípade vyjadrujú momentálny psychický stav ľavointenčného participanta a zároveň ide o skrytú druhotnú predikáciu. F. Daneš (1985, s. 85) hovorí o komplexnej (globálnej) charakteristike osoby a jej činnosti. Pravda, oba vzťahy (k predikátu a k participantu) nie sú rovnako reprezentované. Syntakticko-sémantický vzťah k predikátu sa manifestuje aj povrchovo — formou samotného adverbia a jeho „primknutím sa“ k slovesu (*veselo sa usmieva*), vzťah k ľavointenčnému participantu sa nerealizuje povrchovo (gramatickou formou), len hlbkovo — sémanticky (možno ho dokázať pomocou transformácie).

Rozdiel medzi príslovkou charakterizujúcou súčasne predikát a ľavointenčný participant a adjektívom v doplnku (porov. Kačala, 1971, s. 156

—158) spočíva práve v realizácii povrchovej a hlbkovej štruktúry. Povrchovo (gramatickým vyjadrením) sa adjektívum v doplnku vzťahuje na ľavointenčný participant (*Anka sa vrátila veselá*), hlbkovo je usúvzťažnené aj s predikátom (ST: *Anka sa vrátila a bola veselá*). Príslovka, ako sme uviedli, sa povrchovo vzťahuje na predikát (*Anka sa veselo usmieva*), hlbkovo je tiež usúvzťažnená s ľavointenčným participantom (ST: *Anka je veselá a usmieva sa*).¹ Tento jav možno paralelne interpretovať aj z hľadiska onomaziologických kategórií (Dokulil, 1962, s. 32). Spôsobové príslovky tohto typu vyjadrujú primárne OKOLNOSŤ predikátu a sekundárne vlastnosť ľavointenčného participanta, adjektívny doplnok zase primárne vyjadruje VLASTNOSŤ ľavointenčného participanta a sekundárne okolnosť predikátu.²

Zložitejšia situácia (z hľadiska možnosti interpretácie) je pri príslovkách, ktoré derivačne súvisia s desubstantívnymi vzťahovými adjektívami (ich základovým slovom je substantívum označujúce osobu), napr. *pretekársky, rutínersky, gavaliersky*. Všetky príslovky tohto typu môžeme parafrázovať pomocou spojenia „ako substantívum v základovom slove“, napr.:

(3a) *J. Pribilinec začal p r e t e k á r s k y chodiť v roku 1977.*

(3b) *J. Pribilinec začal chodiť ako pretekár v roku 1977.*

(4a) *Murári r u t i n é r s k y nahadzovali novú omietku.*

(4b) *Murári nahadzovali novú omietku ako rutinéři.*

Substantíva s porovnávacím výrazom *ako*, ktoré sme dostali parafrázovaním príslovky (*ako pretekár, ako rutinéři*), sú referenčne totožné s ľavointenčným participantom; príslovky nemodifikujú len predikát, ale hlbkovo sa vzťahujú aj na ľavointenčný participant. Príslovka vo vete (3a) je syntakticko-sémanticky blízka zaraďovaciemu doplnku (porov. Ka-

¹ Keďže pri príslovkách tohto SST je možná uvedená syntaktická transformácia (*Anka je veselá, Jano bol nahnevany*), nestotožňujeme sa s tvrdením F. Daneša (1985, s. 85), že pri týchto príslovkách (charakterizujúcich súčasne predikát a ľavointenčný participant) nejde o „predikatív“ začlenený do inej predikácie. Ako sme uviedli, predpokladáme, že tu ide (pri príslovke a adjektíve v doplnku) o rôznu povrchovú a hlbkovú realizáciu istého komplexného syntakticko-sémantického vzťahu — k predikátu a k participantu, ktorá súvisí so zámerom hovoriaceho a s jeho rozdielnou hierarchizáciou výpovede (o pojme hierarchizácia porov. Daneš, 1985, s. 30—33), teda či expedient považuje za dominantný (príp. kladie dôraz na) spôsob, akým sa uskutočnil istý dej (*nahnevane odhodíť, odhodíť s hnevom*), alebo vlastnosť (momentálny psychický stav participanta pri istom deji — *Jano odhodil raketu nahnevany*). Rovnaká reálna situácia sa jazykovo stvára dvojakým spôsobom. Ide o rozdiel medzi dvoma jazykovými významami a tým istým referenčným obsahom, resp. o rozdielnosť signifikatívnych významov a totožnosť denotatívneho významu v chápaní J. D. Apresiana (1967, s. 5).

² Porov. Kačala, 1971, s. 63, pozn. č. 143, kde sa uvádzajú autori, ktorí pripisujú adjektívnemu doplnku aj vyjadrovanie okolnosti.

čala, 1971, s. 172). Veta (4a) však umožňuje ešte ďalšie dve lingvistické operácie:

(4c) *Murári nahadzovali novú omietku tak, ako je charakteristické pre rutinérov.*

(4d) *Murári nahadzovali novú omietku + boli ako rutinéri.*

Vo vete (4c) sa uplatňuje rozšírená parafráza (*ako je charakteristické pre rutinérov*), ktorá umožňuje určiť charakterizačný význam príslovky *rutinérsky*; veta (4d) predstavuje syntaktickú transformáciu vety (4a), pri ktorej sa príslovka transformuje do predikatívnej konštrukcie (*boli ako rutinéri*). Transformácia ukazuje, že pri príslovkách s charakterizačným lexikálnym významom (typ *rutinársky*) tiež ide o skrytú druhotnú predikáciu (podobne ako pri príslovkách *veselo*, *nahnevane* a pod.). Táto syntaktická transformácia nie je primeraná pri príslovkách so zaraďovacím lexikálnym významom (porov. **J. Pribilinec začal chodiť v roku 1977 + bol ako pretekár*). Na základe parafráz vo vetách (3b) a (4b) možno konštatovať, že syntakticko-sémantickým vzťahom k ľavointenčnému participantu sa vyznačujú oba druhy prísloviek (so zaraďovacím a charakterizačným významom: *pretekársky*, *rutinérsky*), ale len príslovky s charakterizačným významom predstavujú skrytú druhotnú predikáciu (napr. *rutinérsky*, *gavaliarsky*, *smoliarsky*).

Okrem uvedených syntaktických transformácií a parafráz, ktorými dokazujeme hĺbkové syntakticko-sémantické vzťahy prísloviek k ľavointenčnému participantu, pri príslovkách tohto I. SST je možná aj nominalizačná transformácia (Daneš, 1985, s. 85), pri ktorej sa adverbium mení na substantívum vlastnosti (príp. vyjadruje činnosť) atributívne rozvinuté výrazom označujúcim pôvodne ľavointenčný participant, napr. *Ankina veselosť*, *Janova nahnevanosť*, *rutina (rutinérstvo) murárov*, *Pribilincovo pretekárstvo*.

V II. syntakticko-sémantickom type (ďalej II. SST) sú príslovky, ktoré svojim významom charakterizujú len predikát, nie sú syntakticko-sémanticky späté s ľavointenčným participantom vety, napr.:

(5) *Jana u s t a v i č n e vynechávala prednášky.*

Príslovka *ustavične* modifikuje len význam slovesa (*ustavične vynechávať*), nemá žiaden vzťah k agensu vety. Nie je možná taká transformácia, ako je pri príslovkách I. SST: **Jana je ustavičná*, **Janina ustavičnosť*. Ani pri ďalších príslovkách tohto SST nie je možná syntaktická transformácia, ktorou by sa dal dokázať syntakticko-sémantický vzťah k ľavointenčnému participantu, napr.:

(6) *Robotník r u č n e opravoval povrch materiálu.*

Nie je možná ST: **Robotník je ručný*, je možné len *ručné opracovanie* resp. *opracovať pomocou, prostredníctvom rúk*; príslovka (*ručne*) tiež charakterizuje len predikát. Príslovky patriace do tohto SST predstavujú inherentné modifikácie predikátu vyjadrené vlastnostnými príslovkami, príp. okolnostnými adverbiami, ktoré majú rámcujúci význam spôsobu (napr. príslovky označujúce fyzickú polohu — *poležiačky, posediačky, postojačky*). Z tradičných lexikálno-sémantických zoskupení prísloviek sa do tohto typu začleňujú aj príslovky miery (napr. *veľmi, minimálne, maximálne*) a modálne príslovky (napr. *možno, nemožno, treba*). Vzhľadom na možnosti sémantickej modifikácie predikátu je táto skupina najbohatšia.

Do III. syntakticko-sémantického typu (ďalej III. SST) zaraďujeme príslovky, ktoré charakterizujú predikát a súčasne participant (životný alebo neživotný; veta 7a), alebo charakterizujú len predikát — bez vzťahu k participantom (veta 8a). V tomto type sa do jedného lexikálno-sémantického poľa dostávajú príslovky, ktoré majú rozdielne syntakticko-sémantické vzťahy, napr.:

(7a) *Žena a f e k t o v a n e odpovedá na otázky.*

(7b) *Žena odpovedá na otázky a je pritom afektovaná.*

(8a) *Žena odpovedá na otázky p o l o h l a s n e.*

(8b) **Žena odpovedá na otázky a je pritom polohlasná.*

Hoci uvedené príslovky patria do toho istého lexikálno-sémantického poľa (aktu vysielania informácií) a skupiny spôsobu artikulácie, nevyznačujú sa rovnakými hlbkovými syntakticko-sémantickými vzťahmi. Pri vete (7a) je možná syntaktická transformácia, ktorá poukazuje na hlbkový vzťah príslovky k ľavointenčnému participantu (porov. 7b), pri vete (8a) táto syntaktická transformácia nie je možná (porov. 8b). Príslovka *polohlasne* charakterizuje len predikát, nie je tu hlbkový syntakticko-sémantický vzťah k ľavointenčnému participantu vety (8a). Keďže pri príslovkách tohto SST sa môžu vyskytnúť obidva dominantné syntakticko-sémantické vzťahy spôsobových prísloviek, budeme hovoriť o spôsobovej charakteristike samotného predikátu alebo predikátu a participanta.

Do prvých troch SST patria príslovky, ktoré sa tradične označujú ako spôsobové; nepatria sem zreteľové a stavové príslovky, pretože vzhľadom na svoje syntakticko-sémantické fungovanie tvoria samostatné SST. Spoločný lexikálnosémantický význam prísloviek I., II. a III. SST možno určiť ako spôsobovú charakteristiku (integračná séma: MODUS). Syntakticko-sémantický vzťah k nadradenému slovesu alebo adjektívu pri príslovkách I.—III. SST označujeme ako modifikáciu, pričom ide o modifikáciu uvedených troch syntakticko-sémantických typov, ktorú repre-

zentujú syntakticko-sémantické sémy³ vyjadrujúce vzťah k predikátu a participantom:

- MODIF_I — spôsobová charakteristika činnosti (správania) ľavointenčného participanta
- MODIF_{II} — spôsobová charakteristika predikátu (príp. významu adjektíva)
- MODIF_{III} — spôsobová charakteristika predikátu alebo predikátu a participanta (príp. významu adjektíva)

Do IV. syntakticko-sémantického typu (ďalej IV. SST) zaraďujeme príslovky tradične označované ako príslovky zreteľa (porov. Miko. 1960: Morfológia slovenského jazyka — MSJ, 1966, s. 605 n; Oravec — Bajžíková — Furdík, 1984, s. 173). Ako osobitnú skupinu prísloviek v slovenčine ich na základe alternatívnych a združovacích kritérií prvýkrát vymedzil F. Miko (1960). Na rozdiel od prísloviek spôsobu, ktoré podľa F. Mika (1960) vyjadrujú vlastnosť deja a udávajú jeho akosť, zreteľové príslovky majú ešte jeden príznak, ktorým sa vymedzuje, v akom ohľade dej platí: „... príslovky zreteľa vymedzujú teda intenciu, zameranie deja na objekt a tým dej bližšie určujú“ (Miko, 1960, s. 69). Toto vyčlenenie zreteľových prísloviek sa odrazilo aj v MSJ (1966, autorom časti o príslovkách je F. Miko). Zreteľové príslovky sa tu vyčleňujú v rámci všeobecnejšieho významu spôsobu jeho špecializáciou: „Vyjadrujú spôsob deja tak, že bližšie vymedzujú pôsobnosť deja (alebo vlastnosti vyjadrenej adjektívom, prípadne adverbium). Bližšie naznačujú, kde alebo v akom zmysle na objekte alebo na subjekte dej platí“ (MSJ, 1966, s. 605). Odlišné stanovisko zastávajú F. Daneš (1985, s. 93—94) a M. Knappová (1972, s. 106—107), ktorí dokazujú, že pri príslovkových určeníach spôsobu a zreteľa ide o dve principiálne rôzne kategórie (hoci nehovoria o príslovkách, ale o príslovkových určeníach, svoje tvrdenie dokladajú príslovkami, preto sa dá implicitne predpokladať, že to isté sa vzťahuje aj na príslovky).

Nazdávame sa, že príslovky zreteľa možno začleniť do skupiny so všeobecnejším významom spôsobu len empiricky (spoločné opytovacie zámeno *ako?*), ale na základe syntaktického fungovania (vymedzenie intencie predikátu), sémantických a derivačných vlastností (sémantická motivovanosť abstraktným substantívom, možnosť parafrázovania pomocou spojení: čo sa týka substantíva, vzhľadom na substantívum a i.), možno ich vyčleniť ako osobitný syntakticko-sémantický typ.

³ Rozlišujeme paradigmatické sémy charakterizujúce paradigmatické významy prísloviek (napr. integračné sémy spôsobu, zreteľa, stavu) a syntakticko-sémantické (syntagmatické) sémy vyjadrujúce syntakticko-sémantické vzťahy prísloviek k ďalším entitám vety (porov. Vasiliev, 1982, s. 75). Rozdelenie na paradigmatické a syntagmatické sémy korešponduje do istej miery s vyčlenením nerelačných a relačných sém W. Lorenza a G. Wotjaka (1977, s. 302, 390—391).

V súhlase s F. Mikom (1960) môžeme hovoriť o vymedzení intencie predikátu zreteľovými príslovkami, pričom intenciu — podobne ako iní autori (Ružička, 1968; Kačala, 1980; Daneš — Hlavsa, 1981 a ďalší) — chápeme širšie na rovine významu. Ide o „prázdne sémantické miesta“ späť s predikátom, resp. sémantické pozície charakterizované istou syntakticko-sémantickou funkciou (vzťahom) (Daneš — Hlavsa, 1981, s. 50). Príslovky zreteľa vymedzujú práve túto späťosť (vzťah) medzi predikátom a „prázdnyými sémantickými miestami“, t. j. participantmi. Keďže ide o vymedzenie (delimitáciu) predikátu (resp. vymedzenie platnosti adjektiva), pri tomto type prísloviok vyčleňujeme syntakticko-sémantickú sému (DELIMIT). Hierarchicky najvyššou lexikálnou sému je integračná séma zreteľa (ASPECT).

Vymedzenie intencie predikátu vzhľadom na ľavointenčné a pravointenčné participanty (podľa terminológie F. Daneša a Z. Hlavsu, 1981) nie je rovnaké. Príslovky tohto SST sa nevzťahujú na agens predikátu (porov. Daneš — Knappová, 1972, s. 113), obyčajne vymedzujú len samotný predikát a jeho zameranie na pravointenčný participant („objekt“), napr.:

(9) *Robotníci s t a t i c k y zabezpečili budovy v havarijnom stave.*

Príslovka *staticky* vymedzuje intenciu predikátu (*zabezpečiť*) vzhľadom na pravointenčný participant (*budovy*). Nejde tu o nijaký vzťah k ľavointenčnému participantu vyjadrenému agensom (*robotníkmi*).

Na ľavointenčný participant sa tieto príslovky môžu vzťahovať len nepriamo, sprostredkované, a to tak, že príslovky vymedzujú intenciu predikátu, ktorý sa vzťahuje na ľavointenčný participant. Participantom nebýva agens, môže ním byť paciens (nositeľ deja alebo stavu), napr.:

(10) *Človek sa n á z o r o v o vyvíja.*

(11) *Dedina sa v z h ľ a d o v o zmenila.*

Nejde tu však o taký vzťah k ľavointenčnému participantu (paciensu), ako majú príslovky I. SST; nie je tu totiž možná syntaktická transformácia **človek je názorový*, **dedina je vzhľadová*. Vzťah je len nepriamy, sprostredkovaný predikátom, ktorý je vymedzený zreteľovou príslovkou.

V V. syntakticko-sémantickom type (ďalej V. SST) sú tzv. stavové príslovky, ktoré sa v slovenskej lingvistike začleňujú spolu s modálnymi príslovkami do skupiny obsahových prísloviok (MSJ, 1966, s. 607—611; Oravec — Bajziková — Furdík, 1984, s. 174). Pri stavových príslovkách ide zo syntakticko-sémantického hľadiska o prisúdenie určitého stavu (v širšom zmysle) v neosobnej, prípadne osobnej konštrukcii. Hovorí sa aj

o predikatívnych príslovkách (Zimek, 1974, s. 119; Russkaja grammatika I, 1980, s. 705), resp. o sekundárnej syntaktickej špecializácii — predikačnej funkcii (Skoumalová, 1984, s. 75), preto tento syntakticko-sémantický typ označujeme ako stavovú predikáciu (syntakticko-sémantická séma PREDIK). Z lexikálneho hľadiska vyjadrujú tieto príslovky spoločný význam stavu v širšom zmysle. Ide o osobitný druh aktuálnej stavovosti, na ktorý sa navrstvujú ďalšie významové zložky — kvalitatívne, hodnotiace, prípadne aj modálne (porov. Skoumalová, 1984, s. 117). Ako spoločnú integračnú sému tohto SST určujeme preto sému stavu (STATUS). Spolu so slovesom *byť* fungujú tieto príslovky ako vetný základ jednodlennej vety (porov. Oravec — Bajžíková — Furdík, 1984, s. 174), napr. *je teplo, je jasno, je sviežo*, resp. podľa J. Ružičku (1958, s. 63) ide o recipročne determinatívnu syntagmu, alebo fungujú ako menný prísudok dvojčlennej vety (napr. *to je zle*).

Uvedené dve sémy (PREDIK a STATUS) vyjadruje väčšina prísloviek tohto SST v dôsledku zmeny modifikačnej funkcie a integračnej lexikálnej sémy spôsobu (MODUS). Syntakticko-sémantický vzťah predikácie je pre tieto príslovky sekundárny (okrem prísloviek označujúcich javy súvisiace s počasím). Primárne vyjadrujú modifikáciu a majú integračnú sému spôsobu. Aj v MSJ (1966, s. 608) sa hovorí, že zväčša ide o vlastnostné príslovky, ktorých primárny význam je spôsobový alebo časový. Do V. SST nezaraďujeme príslovky, ktoré vyjadrujú lokalizáciu v čase a v priestore (napr. *je ďaleko, to je dnes, bolo to predvčerom*). Sloveso *byť* tu nevystupuje ako sponové sloveso, ale má lokalizačný význam (dá sa nahradiť plnovýznamovým slovesom *nachádzať sa*, resp. *uskutočniť sa* — *nachádza sa to ďaleko, uskutoční sa to dnes*; porov. Zimek, 1963, s. 60; Schwanzer, 1985, s. 138). Tieto príslovky zaraďujeme do ďalšieho syntakticko-sémantického typu — do časových a priestorových určení.

Do VI. syntakticko-sémantického typu (ďalej VI. SST) patria príslovky miesta a času, vyjadrujúce na rozdiel od spôsobových prísloviek okolnosti, ktoré sú voči predikátu adherentným určením (porov. MSJ, 1966; Grzegorzycowa, 1975), napr.:

(12) *V č e r a s m e s a s t r e t l i v m e s t e .*

(13) *D o l u s a r o z p r e s t i e r a l o n o v é s í d l i s k o .*

Príslovky *včera, dolu* sa nevyznačujú žiadnym vzťahom k participantom vety. Syntakticko-sémantickým vzťahom k nadradenému členu je určenie (determinácia), nejde o modifikáciu vnútorného (inherentného) významu predikátu. Integračnými lexikálno-sémantickými sémami sú priestor (SPAC_D) a čas (TEMP_D); syntakticko-sémantický vzťah determinácie vyjadruje séma DETERM.

Príslovky I.—III. SST predstavujú inherentnú modifikáciu predikátu,

príslovky IV. SST vyjadrujú inherentnú delimitáciu predikátu. Na rozdiel od týchto štyroch SST príslovky VI. SST predstavujú, ako sme uviedli, adherentné určenie predikátu. Inherentnú modifikáciu a delimitáciu je možné overiť si pomocou adnominálnej transformácie, pri ktorej sa vlastnostná príslovka mení na zhodný adjektívny prívlastok a sloveso (resp. adjektívum) na substantívum (napr. *bezmyšlienkovite pracovať* — *bezmyšlienkovitá práca*, *rozumovo vyspelý* — *rozumová vyspelosť*; porov. MSJ, 1966, s. 567). Tento druh transformácie nie je zvyčajne možný pri adherentných časových a priestorových určeníach VI. SST vyjadrených okolnostnými príslovkami (napr. *skočiť dopredu* — *skok dopredu*).

Do tohto typu zaraďujeme aj formálne vlastnostné príslovky, ktoré fungujú ako okolnostné príslovky (okolnostné v zmysle MSJ, 1966, s. 567). Môžeme pri nich použiť funkčnú substitúciu, napr.:

(14a) *N e d á v n o som sa stretol so starým priateľom.* (Kedy?)

(15a) *M i n u l e sme nemali šťastie.* (Kedy?)

Príslovky *nedávno*, *minule* možno nahradiť funkčne rovnocennou okolnostnou príslovkou času vyjadrujúcou časové určenie — napr. *včera*, *dnes*, *vlani*.

(14b) *V č e r a som sa stretol so starým priateľom.*

(15b) *V l a n i sme nemali šťastie.*

Funkčná (syntakticko-sémantická) rovnocennosť prísloviek *nedávno*, *minule* a prísloviek *včera* (*dnes*), *vlani* svedčí o tom, že tieto príslovky patria do rovnakého VI. SST — ide o adherentné určenia predikátu.

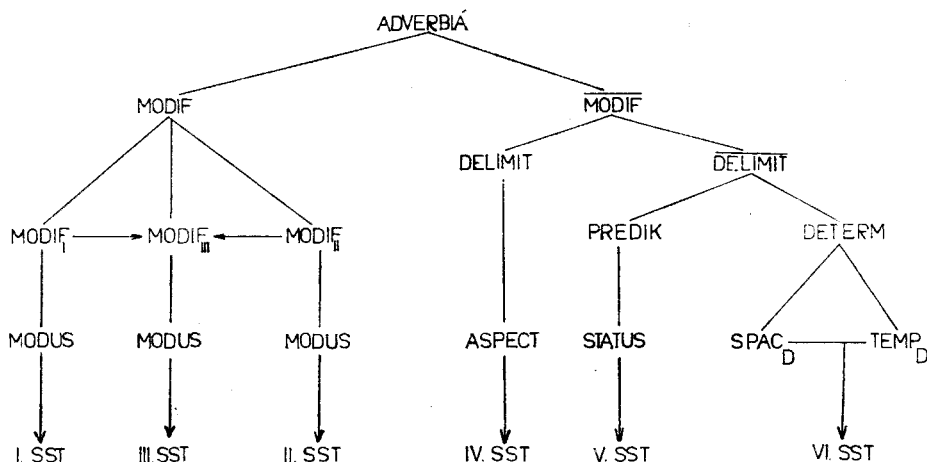
Ako osobitný syntakticko-sémantický typ nevyčleňujeme príslovky príčiny, keďže význam príčiny sa pri doteraz uvádzaných slovenských príslovkách neprejavuje, resp. prejavuje len nevýrazne⁴ (napr. *účelne*, *služobne*, *daromne*). Tieto príslovky majú hierarchicky najvyššiu sému spôsobu, neuplatňuje sa pri nich séma príčiny, preto ich zaraďujeme do II. SST — spôsobovej charakteristiky predikátu (podrobnejšie zdôvodnenie porov. Šikra, 1987, s. 72—78).

Určenie syntakticko-sémantických typov a hierarchicky najvyšších syntakticko-sémantických a lexikálnosémantických sém (porov. schému⁵) predstavuje základné členenie slovenských prísloviek. Na toto rozdelenie nadväzuje vyčlenenie lexikálno-sémantických polí a skupín podľa sém prísloviek uplatňujúcich sa v lexikálno-sémantickom systéme.

⁴ Pravda, vo vete (na syntaktickej rovine) sa oprávnene hovorí o príslovkových určeníach príčiny, resp. príčinnosti. V nej sa môžu plne realizovať kauzálne vzťahy (porov. Kočiš, 1984). Príčina sa vyjadruje predovšetkým predložkovými pádmami, akuzatívom s predložkami *pre*, *za* a genitívom s predložkami *od*, *z* (Oravec — Bajžíková, 1982, s. 124).

⁵ Vodorovná čiara nad skratkou sémy (napr. MODIF) označuje jej irelevantnosť.

Syntakticko-sémantické typy prísloviak (SST)

Literatúra

- APRESIAN, J. D.: Eksperimentaľnoje issledovanie semantiki russkogo glagola. Moskva, Nauka 1967. 250 s.
- DANEŠ, F.: Věta a text. Praha, Academia 1985. 236 s.
- DANEŠ, F. — HLAUSA, Z. a kol.: Větné vzorce v češtině. Praha, Academia 1981. 272 s.
- DANEŠ, F. — KNAPPOVÁ, M.: Príslovce a príslovečné určenie zreteľově vymezovací. Slovo a slovesnost, 33, 1972, s. 106—115.
- DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině. Zv. 1. Teorie odvozování slov. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1962. 264 s.
- GRZEGORCZYKOWA, R.: Funkcje semantyczne i składniowe polskich przysłówków. Wrocław, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1975. 134 s.
- KACALA, J.: Doplnok v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 280 s.
- KACALA, J.: Sloveso a sémantická štruktúra vety (autoreferát dizertácie na získanie hodnosti doktora filologických vied). Bratislava 1980. 44 s.
- KOCIŠ, F.: Príčinnosť a príčinnosťné príslovkové určenie. Jazykovedný časopis, 35, 1984, s. 170—178.
- KRÍŽKOVÁ, H.: Adverbiální determinace slovesná a větný vzorec. In: Otázky slovanské syntaxe II. Red. J. Bauer. Brno, Universita J. E. Purkyně 1968, s. 103—109.
- LEHRER, A.: Interpreting certain adverbs: semantics or pragmatics? Journal of Linguistics, 11, 1975, s. 239—248.
- LORENZ, W. — WOTJAK, G.: Zum Verhältnis von Abbild und Bedeutung. Berlin, Akademie Verlag 1977. 520 s.
- MIKO, F.: Príslovky zreteľa. In: Zborník FF UPJŠ v Prešove. 1. Časť všeobecná. Red. Š. Tóbiš. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1960, s. 66—79.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- NABELKOVÁ, M.: K problematike rozvíjania kvalifikačných významov pri vzťahových prídavných menách. 1984 (rukopis), 21 s.
- ORAVEC, J. — BAJZÍKOVÁ, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 272 s.
- ORAVEC, J. — BAJZÍKOVÁ, E. — FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 232 s.
- Russkaja grammatika. Zv. 1. Red. N. V. Švedova. Moskva, Nauka 1980. 783 s.

RUŽICKA, J.: Dva sporné slovné druhy. In: K historicko-srovnávacímu studiu slovanských jazyků. Red. J. Bělič et al. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 55—65.

RUŽICKA, J.: Valencia slovies a intencia slovesného deja. Jazykovedný časopis, 19, 1968, s. 50—56.

SCHWANZER, V.: Význam spony. Jazykovedný časopis, 36, 1985, s. 132—141.

SKOUMALOVÁ, Z.: Některé otázky mluvnického popisu českého a ruského adverbia I. (Na okraj mluvnického a slovnédruhového zařazení.) In: Studie ze slovanské jazykovědy. Praha, Kabinet cizích jazyků ČSAV 1979, s. 113—181.

SKOUMALOVÁ, Z.: Některé otázky mluvnického popisu českého a ruského adverbia II. Predikativa (historie a teorie otázky). In: Studie ze slovanské jazykovědy. 4. Linguistica IX. Praha, Ústav pro jazyk český ČSAV 1984, s. 67—215.

ŠIKRA, J.: Sémantika slovenských příslovíek. [Kandidátska dizertácia.] Bratislava 1987. 292 s. Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV.

VASILIEV, L. M.: Typy značení i ich strukturných komponentov. In: Teoretické problémy semantiky i jeho ožraženije v odnožazyčných slovarjach. Red. V. N. Jarceva. Kišinev, Stiinca 1982, s. 74—81.

ZIMEK, R.: Problematika spony v ruštině v porovnání s češtinou. (Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Philologica 9.) Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1963. 166 s.

ZIMEK, R.: Funkcionalno-strukturnoje opisanije prisvjazočnych elementov (v ruskom jazyke). In: Sborník slavistických prací jazykovědných a literárněvědných. (Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Philologica 35.) Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1974, s. 109—122.

Katarína Habovštiaková

ODRAZ ŠTYLOVEJ DIFERENCIOVANOSTI NÁŘEČÍ V LITERÁRNOM TEXTE

1. Vzťah spisovného jazyka a nářečí sa v jazyku literárneho diela javil ako istý problém už pri zrode Bernolákovej spisovnej slovenčiny. Jura Fándlyho, popredného predstaviteľa bernolákovskej literatúry, katolícka hierarchia kritizovala pre prostý ľudový „kuchynský“ spôsob vyjadrovania, ako aj preto, že jeho Dúwerná zmlúwa je „vo svojom slohu celkom sedliacka“ (Baník, 1950, s. 510, 516). Sám Fándly však zreteľne rozlišoval „domácu kuchynskú obyčajnú každodennú slovenčinu“, t. j. nářečia, a „čistotnú slovenčinu“, t. j. spisovný jazyk (Tibenský, 1954, s. 66).

Jednou z príčin nie dosť vyhraného hodnotenia vzťahu medzi spisovným jazykom a nářečím v jazyku literárneho diela je aj to, že základnou bázou na formovanie spisovnej slovenčiny (najmä jej slovnej zásoby) boli slovenské nářečia (či už priamo alebo cez filter predspisovných kultúrnych jazykových útvarov). Ďalšou príčinou prekrývania spisovného jazyka a nářečí v jazyku literárneho diela je aj to, že slovenskí spisovatelia pochádzali z ľudu, dobre ovládali svoje rodné nářečie a písali o ľude. Mimoriadne úzka je najmä súvislosť medzi spisovným jazykom

a stredoslovenskými nárečiami. V istých literárnych textoch (najmä v období realizmu) ide priam o prelínanie týchto dvoch základných foriem celonárodného jazyka. Túto myšlienku nepriamo potvrdzujú aj slová M. Kukučina, ktoré napísal r. 1918 do Věstníka českých profesorů: „Čo som sa naučil písať, myslím, že som pochytil z úst samého ľudu. Pozoroval som pilne, ako hovorí a vyjadruje svoje myšlienky. Zbadal som, že vysloví jednoducho a krátko, čo chce povedať, pritom zrozumiteľne a názorne“ (porov. Mráz, 1957, s. 29).

Otázka vzťahu spisovného jazyka a nárečí v jazyku literárneho diela je však zložitejšia, než ako ju hodnotil J. Fándly či M. Kukučín. Pri skúmaní jazyka literárneho diela treba podrobiť dôkladnej analýze jazykové prostriedky použité v literárnom texte, pričom treba vziať do úvahy aj to, za akej jazykovej situácie literárne dielo vzniklo. Myslíme tu na situáciu v národnom jazyku a v jednotlivých útvaroch národného jazyka. Najprv tu musí byť dobrá znalosť jazykovej situácie a až potom možno hodnotiť jednotlivé prostriedky umeleckého textu. Pravda, nemožno ich hodnotiť úzkoprso z hľadiska kodifikácie jednotlivých rovín spisovného jazyka a triediť ich čiernobielo na zlé a dobré, ale treba vystopovať motiváciu jednotlivých prvkov a postupov v jazyku literárneho diela (Ružička, 1968).

2. Rozboru dialektizmov (najmä lexikálnych) v dielach slovenských spisovateľov sa už venovalo relatívne dosť pozornosti (prehľad literatúry o tejto problematike pozri u Palkoviča, 1981). V našom príspevku by sme chceli naznačiť (v doterajšej literatúre iba okrajovo povšimnutú) problematiku odrazu štýlovej diferencovanosti nárečí v literárnom diele. Na úvod pokladáme za vhodné pripomenúť, že medzi spisovným jazykom a nárečiami je aj v oblasti štýlov istá paralelnosť (ale nie úplná zhoda). Základné členenie štýlov spisovného jazyka na vecné štýly a umelecký štýl (Mistřík, 1970) sa vzťahuje aj na nárečia (porov. Pauliny, 1960; Chloupek, 1974; Habovštiak, 1986). Rozdiely medzi spisovným jazykom a nárečiami existujú tak v ďalšom členení štýlov, ako aj v rozsahu uplatnenia jednotlivých štýlov a v istej miere aj vo voľbe stylistických — lexikálnych i gramatických — prostriedkov na výstavbu textu.

Z toho, že pre nárečia je na rozdiel od spisovného jazyka charakteristická predovšetkým ústna forma komunikácie, vyplýva, že z vecných štýlov sú v nárečiach v popredí štýly súkromného styku realizované zvyčajne v spontánných prejavoch v istej „súkromnej“ situácii (často v rodinnom prostredí — preto sa hovoríva aj o familiárnom štýle —, ale aj v priateľskom a pracovnom styku), a to neraz i formou dialógu alebo konverzácie viacerých osôb. Zo sledovania jazykovej situácie v ná-

rečiach zreteľne vyplýva, že nemožno pochybovať o prvoradom domovskom práve hovorového štýlu v nárečiach.

Hovorový štýl v nárečiach — podobne ako aj v spisovnom jazyku — je charakterizovaný predovšetkým ústnosťou. A práve tým, že nárečové prejavy štýlov súkromného (rodinného, priateľského, pracovného) styku sa prevažne realizujú v ústnej podobe (najčastejšie formou rozprávania, dialógu alebo konverzácie) a iba zriedkavo aj v písanej podobe (napr. vo forme listu) a za istej „súkromnej“ situácie doplnenej aj paralingvistickými výrazovými prostriedkami (napr. gestikuláciou, mimikou, držaním tela; intonáciou, dôrazom a pod.), je podmienený aj výber štylistických postupov charakteristických pre tieto prejavy.

Miera, v akej sa hovorový štýl charakteristický pre nárečia odzrkadľuje v literárnych dielach (predovšetkým v dielach fabulou zakotvených v dedinskom prostredí), je rozdielna. Vari najvýraznejšie sa nadväzuje na hovorový štýl charakteristický pre nárečia v dramatickej spisbe slovenských realistov (napr. J. Gregora-Tajovského, J. Hollého a i.). Ide tu o umeleckú transpozíciu dialógov a konverzácie viacerých postáv z ľudu na javiskovú scénu.

No nielen v dramatickej spisbe z dedinského prostredia, ale aj v poviedkach a črtách o živote slovenského ľudu využívajú slovenskí spisovatelia prvky nárečového hovorového štýlu. Spontánnosť a citová angažovanosť nárečového hovorového štýlu markantne vystupuje napr. aj v Jégého tvorbe z oravského kraja (najmä zo Zázrivej). Jégé nešetří ani výrazmi ako *istu*, *bistu!*, *bistuže*, *verabože*, ktoré sú charakteristické pre dolnooravské nárečia, a nevyhýba sa ani nadávkam a vulgarizmom charakteristickým pre hovorový nárečový štýl. Na ilustráciu aspoň niekoľko príkladov zo VII. zväzku jeho Spisov (1982):

Ale ty čušíš, ty papuľa! (s. 27) — Ty gágorisko rozputnané, ty! (s. 38) — Ty papľuh, ty šeňa! (s. 109) — Ty cundra, ty rašma jedna! (s. 237) — Psia mať ich naháňala! (s. 183) — Mater orevanú mu naháňam. (s. 122) — Hrom páral do toho! (s. 196)

Zdôraznenie práve tejto črty hovorového štýlu oravského ľudu bolo v zhode s Jégého naturalistickým literárnym profilom.

Pre spravodlivosť však treba dodať, že Jégé verne preniesol a s umeleckým zámerom začlenil do literárneho textu aj iné citové tóny nárečového hovorového štýlu. Zvolania, citoslovčia, slovesá, opakovanie slov a hláskoslovné, morfológické a lexikálne dialektizmy dotvárajú obraz o hovorovom štýle opísaného prostredia. Na ilustráciu aspoň niekoľko príkladov:

Hou, Jano, a ste tu ktorôsi? (s. 85) — Nevídali, nájdem ja preto ešte chlapa! (s. 102) — Ach, bože, prebože! (s. 155) — Bosý, bohuprisám celkom bosý! (s. 155)

Je zaujímavé, že v snahe verne zachytiť spôsob reči oravského človeka Jégé charakterizuje aj niektoré artikulačné osobitosti hovoreného prejavu. Napríklad citovo členenú artikuláciu stylisticky využíva na zdôraznenie platnosti výpovede: *A toho vojaka prekolem, pre-ko-lem* (s. 69), alebo defektnou výslovnosťou charakterizuje jednu z postáv Ľudu (porov. Habovštiak, 1986).

Uvedené príklady z Jégého tvorby ilustrujú ústnu podobu hovorového štýlu. Už sme však spomenuli, že hovorový štýl sa v nárečiach využíva v istom minimálnom rozsahu aj v písanej podobe, napr. v liste. Pravda, tu už nejde o spontánny hovorový prejav, ale o premyslený štylizovaný prejav. Najmä úvodné a záverečné formulácie v liste nesú pečať knižnosti, istého kultúrneho nadnárečového písomného štýlu (porov. Habovštiak, 1983, s. 146—148, 282—285). Pozoruhodné literárne svedectvo ústne improvizovaného diktovaného listu nám zanechal M. Kukučín v novele *Mladé letá*. Poloanalfabet báťa Mišo diktuje študentovi Ferkovi Putorisovi list pre svojho syna:

— Nech napíšu: Náš drahý syn... Pozdravujeme ňa na stotisíckrát, ja tvoj otec... Michael Chovan... i s manželkou, tvojou drahou mamičkou. Žofiou Chovan... i s dcérou Katarínou Chovan. Všetci ti zdravia... a hojného božského požehnania... vinšujeme... a od... Boha žiadame... rozumu dobrého... dar Ducha svätého... a pokoja stáleho... a všetko, čo si... vinšuješ... od samého Pána Boha. My sme, chvála Bohu... zdraví... ja tvoj otec... i ja tvoja mamička... i ja tvoja sestra Katarína... len o tvojom zdraví nevieme. Z tvojho listu... sme vyrozumeli... že si zdravý... a že si už frajter... len nech ti... Pán Boh... pomáha... a v dobrom zdraví... a čerstvosti udržuje... Tu sme už... posiali... i ovocia bude... moc i oziminy... sa vydarili... ak na ne... hrdza nepadne... I tu v škole... sú všetci... chvála Bohu... zdraví... onedlho bude... ekzament.....

A teraz... už nemám... čo písať... len ňa ešte raz... všetci pekne... pozdravujeme... šťastlivé sviatky vinšujeme... a tak zostávam... tvoj verný... otec až... do smrti... Michael Chovan.

— Teraz už vy podpíšte — dával Ferko pero.

— Nech len podpíšu — moja ruka je na to priťažká. Zlomila by pero.

Sledovanie odrazu hovorového štýlu charakteristického pre nárečia v jazyku literárnych diel by si zaslúžilo viac pozornosti. Tu sme iba ukázkovo naznačili jeho odraz v jazyku Jégého a Kukučínových noviel.

Spôsob nadväzovania na hovorový štýl v nárečiach má u jednotlivých spisovateľov a v jednotlivých literárnych smeroch isté modifikácie. Postupy charakterizujúce hovorový štýl v nárečiach sa využívajú najmä

na umelecké dokreslenie profilu postáv z ľudu (kladných i záporných). Dialektizmy sa tu využívajú ako isté štýlotvorné prostriedky (Findra, 1978a, 1978b). Vzhľadom na ústup dedinskej tematiky v súčasnej literatúre sa však využívanie hovorových štýlových vrstiev prejavuje v inom smere. Ide tu najmä o nadväzovanie na hovorovosť a ústnosť prejavu v snahe o záznam spontánneho neštylizovaného prejavu (Mistrik, 1965).

3. Na rozdiel od stavu v spisovnom jazyku sú v nárečiach skromnejšie zastúpené štýly verejného styku. V nárečiach nie je rozvinutý ani náučný ani publicistický štýl. Zo štýlov verejného styku sa v istom obmedzenom rozsahu uplatňuje administratívny a rečnícky štýl.

Administratívny štýl sa v nárečiach využíva v štylizovanom, zvyčajne písomnom úradnom texte (napr. v obecných protokoloch, v cechových písomnostiach, v testamentoch), zriedkavejšie aj v ústnych prejavoch (napr. v oznamoch bubeníka či v nočnom oznamovaní času hlásnikom). Do písomných i ústnych prejavov tohto štýlu sa cez filter predpisovných kultúrnych jazykových útvarov dostali aj daktoré knižné prvky (často českého pôvodu, napr. spojky).

V slovenskej literatúre z dedinského prostredia možno nájsť príklady aj na štylizované využitie administratívneho štýlu charakteristického pre nárečia. Na ilustráciu písomnej podoby tohto štýlu uvádzame krátku ukážku z „Ľudovej kresby“ L. Podjavorinskej Sokovia:

Vtedy nebohý Bukva, vtedajší richtár, napísal doň (t. j. do protokolu, pozn. K. H.) makavými písmenami: „Na žiadosť všetkých tu zhromaždených a neinače všetkých poctivých vrchných obce ustanovuje sa Ďuro Smolka za nášho hlásnika — až potud, pokiaľ by sa v dačom neprevinil.“

V inej „Ľudovej kresbe“ L. Podjavorinskej nazvanej Slávny cech predstavujú sa účty poctivého cechu súkennického klobušianskeho ukážkou dobre vystihujúcou administratívny úzus účtovných záznamov (výrazná je v tejto ukážke aj nadväznosť na záznamy v knihách výdavkov a príjmov z predpisovného obdobia):

Teraz vám žiaden cechmajster tak neporáta, čo by ste mu priam tú hlavu odrazili. No ale o tých účtoch najlepšie vedel by povedať Ozef Jankeles, keby sa pred dvadsiatimi rokmi nebol na druhý svet odobral. „A myslíte, že s tým pri prezeraní počtov ozaj „turbovali“? Horkýže! Veď každý dobre znal, že to nezneje ináč, ako napr. takto:

„dostalo sa pri funuse N. N.

2 zlt. šajn“

„prepilo sa u Ozefa

2 zlt. šajn“

„pristúpil k cechu N. N.

2 zlt. šajn“

„item sa prepilo

1 zlt. šajn“

„1 zlt. šajn je majetok“.

Ústna podoba administratívneho štýlu sa v nárečiach najplnšie prejavovala v oznamoch bubeníkov (porov. Habovštiak, 1983, s. 118—123). Zo slovenských spisovateľov do literárneho textu zakomponovala oznam bubeníka napr. Timrava v novele Hrdinovia:

Bachter udrel posledný raz na bubon tak silno, ako len vládol. Zakýval sa na krivých nohách, odkašlal a začal volať hlasom, akoby lev reval:

„Dáva sa na známosť, že prišiel telegram od najvyššej vojenskej vrchnosti, že sme Srbskej krajine vypovedali vojnu. Preto nech sa každý odobratý chlap od dvadsiateho do štyridsiateho roku hlási v kancelárii u pána notára a hneď sa berie do bitky!“

Bum-bum-bum! — zatreští nakoniec na bubon. Postojí trochu, a potom, nedbajúc na krik, výkriky a nárek ľudí, ide pokrívajúc ďalej so strašnou zvesťou.

Trochu modernizované dozvuky starej bubeníckej „administratívy“ nájdeme aj v románe F. Hečku Drevená dedina (1951, s. 50):

Chlapčisko cupká bosými nohami hore cestou, bubnuje a vreští:

— Vyhláška „Dáva sa na vedomie jednému každému... pod trestom žalára... kto má v dome alebo kdeinde... pušku, revolver, muníciu... nech v tejto minúte... odovzdá miestnej milícii... Kto voľačo také má... nech to vydá podobrotky... Kto neposlúchne... trest ho neminie.“

Medzi ústne prejavy nárečového administratívneho štýlu (doplnené však aj prvkami ľudového básnického folklóru) možno vari zaradiť aj hlásnikove nočné oznamy času (porov. napr. Habovštiak, 1983, s. 118—120). Torzo západoslovenského nárečového variantu hlásnikovho spevu zakomponovala Ľ. Podjavorinská aj do spomínanej poviedky Sokovia:

„Nože, ukáž, že máš hlas!“

Všetci zatíchli. Adam sa postavil prostred chyže, tak po vojensky, nie inak, akoby už stál pred všemohúcim „firom“. Odkášlal, uvoľnil si nákrčník a začal zvolna známu hlásnickú nôtu:

„Opa-tr-hujte svetlóóó, oheň, — aby — ňebol lu-ďom — škoden! Spo-čí-vajte s Pahaháá-nem Bohem — Uderila...“

4. Rečnícky štýl sa uplatňuje v nárečiach pri slávnostných rodinných príležitostiach, v príhovoroch a prípitkoch na krštení či na svadbe alebo aj v rozlúčkových pohrebných prejavoch (porov. napr. Habovštiak, 1983, s. 171—200) i pri oficiálnych úradných zasadnutiach (v spolkoch, v obecnej rade a pod.).

Prvky nárečového rečníckeho štýlu z verejných zasadnutí adaptované pre ciele literárneho diela možno nájsť vo viacerých dielach čerpajúcich tematiku z dedinského prostredia. Napríklad Ľ. Podjavorinská v poviedke

Sokovia pri vykresľovaní priebehu zasadnutia obecnej rady, ktoré malo za cieľ riešiť obsadenie funkcie hlásnika, takto nadväzuje na prvky dedinského rečníckeho štýlu:

„Milí páni a poctiví vrchní!“ začal richtár slávnostným hlasom, keď si už odkašlal a pohladil si zátylok. „Ako viete, zišli sme sa v túto hodinu, aby sme rozhodli, čo, ako a kto bude hlásnikom. Nuž ja neviem, ako chcete... Toť Duro slúžil nám verne a poctivo, tak ako sluší a patrí, ak takto ináč by nič nebolo proti nemu — ale...“

Prvky rečníckeho štýlu sú v tejto poviedke zastúpené iba skromne, iba pri otvorení zasadnutia obecnej rady, v ďalšom priebehu rokovania zabieha už diskusia do nestrojeného ľudového spôsobu vyjadrovania charakteristického pre hovorový štýl.

Na ľudový rečnícky štýl nadväzuje napr. aj Z. Zguriška v románe Bičianka z Doliny v Parackovom rozlúčkovom prejave pri pohrebe Jana Bičiana staršieho z Dynžíkovej (s. 75—76):

„A tak milé a v Kristu práťelské zhromaždený! Ponevač tento v Kristu Pánu zesnutý spolubrat náš nemohel se s nami šeckými za života svého tak zejst, aby se od nás odebral z tejto časnosti do oné budúci večnosti. Ale já budem ščilek namísto neho vás prosit, ponejprv pre Boha Otce našeho Stvořitele, pre Boha Syna našeho Vykupitele a pre Boha Ducha našeho Posvetytele, jak bych vás kedy kerého v čem rozhneval — odpustye mu!“

Slávnostné rečnícke prejavy sa v ľude často podávali aj vo veršovanej podobe. Na ilustráciu využitia ľudového slávnostného rečníckeho štýlu uvedieme aspoň ukážku z prejavu deputácie žencov u grófký v kaštieli z Palárikovej veselohry Dobrodružstvo pri obžinkoch (reedícia z r. 1955, s. 15—16):

Tomáš (grófký)

Nášho panstva žnivo
už sa dokončilo;
ženci sa radujú
toto vám vzkazujú:

Jano (pokračuje) —

Buď pochválen pánboh náš
že pomáhal v tento čas
žitko zožať, poviazať
do stodoly pozvážať.

Dora (pokračuje) —

Už my z poľa ideme,
čo večerať budeme?
Pečeného káčera,
to je naša večera.

Kata (pokračuje) —
Hotuj, pani, oldomáš!
Zožali sme, kde čo máš.
Hotuj, pani, večeru,
dvanásť funtov pečeňu.

Všetci —
Ešte k tomu muziku
a hostinu velikú.
V dvore našej gazdinky
chceme sláviť obžinky!

Otázka, ako sa v slovenskej literatúre nadväzuje na rečnícky štýl uplatňovaný v nárečiach, by si zaslúžila viac pozornosti. Tu sme chceli iba upozorniť na možnosti hľadania vzťahov medzi jazykom literárneho diela a nárečovým rečníckym prototextom.

5. Spomenuli sme už, že v nárečiach nie je rozvinutý publicistický a náučný štýl. Isté postupy charakteristické pre náučný štýl (pravda, v jednoducho štylizovanej ľudovej podobe) možno nájsť v súvislých nárečových rozprávaniach o práci v poľnohospodárstve a výrobnej činnosti ľudových remeselníkov. Ide napr. o ľudové rozprávania, týkajúce sa pestovania ľanu a konopí, pradenia i tkania či takých špeciálnych ľudových remesiel, ako je výroba zvoncov či práce v kováčskej vyhni alebo vo mlyne. Nárečové prototexty tohto druhu (čiastočne aj publikované, porov. Habovštiak, 1983; čiastočne pochádzajúce zo súkromného archívu) boli prototextom pre literatúru faktu spracovanú v esejach Oravské chodníčky (Habovštiak, 1985).

Fakty z ľudového podávania istých pracovných postupov sa zvyčajne využívajú aj v iných prozaických žánroch. Zakomponoval ich napr. na viacerých miestach do románu Červené víno F. Hečko (1948). Na ilustráciu uvedieme aspoň krátky úryvok pripomínajúci ľudový náučný štýl (2. zv., s. 179):

Kvasné sudy treba najprv vyprázdniť, očistiť zgúľať do pivnice, pripasovať dna, a až potom do nich liať. To znamená, že burčiak musí mať najmenej pol dna v otvorenej kadečke so zúženým koncom hore. Burčiak to nemá rád, ale možno nevyčuchne, keď kadečku pokryjeme doskami a pokrovcom.

Príležitostne — vo väčšom či menšom rozsahu — na ľudový „náučný“ štýl nadväzujú aj autori literatúry pre deti a mládež. Napríklad M. Jančová v Rozprávkach starej matere z r. 1953 ústami starej matere podáva takýto odborný, no zároveň ľudovo štylizovaný výklad o polovnom chlebe: *Polovný chlebík pečú z takej múky, čo namleli z polovice jačmeňa a z polovice ovsu. Taký chlebík je veru poriadne čierny* (s. 11).

6. Isté rozdiely medzi nárečiami a spisovným jazykom sú aj v uplatnení

umeleckého štýlu a jeho žánrových podôb; napr. pre autentické folklórne útvary, ako je rozprávka, povesť, strašidelné rozprávania a pod. je charakteristické ústne, zvyčajne stručné podávanie deja a čiastočná variantnosť príbehu pri reprízovanom rozprávaní. V edíciách Prostonárodných slovenských povestí P. Dobšinského ide už o štylizované prerozprávanie (a či skôr o preštylizovanie) folklórnych motívov podaných neraz i viacerými zberateľmi i z rozličných krajov. Súčasné edície Dobšinského Prostonárodných slovenských povestí nadväzujú na pôvodné vydanie raz výraznejšie (napr. vydanie Prostonárodných slovenských povestí vo vydavateľstve Tatran 1972, 1974, ktoré edične pripravil E. Pauliny), inokedy voľnejšie (napr. v úprave M. Ďuričkovej z rokov 1983, 1985, M. Glocka z r. 1988). Rozprávky vydané vo vernom nárečovom podaní rozprávača (napr. Czambel, 1906) nie sú z čitateľského hľadiska také príťažlivé ako ich upravené a preštylizované texty (napr. Slovenské ľudové rozprávky zo zbierok Sama Czambla z r. 1959; vo výbere J. Minárika a v edičnej úprave M. Príдавkovej a podobne aj z roku 1973 zbierka Janko Gondášik a zlatá pani. Slovenské rozprávky zo zbierky Sama Czambla).

V súčasnosti sa zberateľ folklórnych rozprávání stretáva v teréne zvyčajne iba so zlomkami folklórnych motívov. Na vzťah medzi nárečovým prototextom povesti a jeho literárnym spracovaním možno explicitne poukázať na niekoľkých povestiach zo zbierky Zlaté dukáty v Choči (Habovštiak, 1970, s. 50—54, 131—136, 186—191, 202—204).

Ľudové motívy v povestiach boli inšpiračným zdrojom aj pre básnikov. Napríklad Janko Kráľ spracoval takýto ľudový motív v básni Zakliata panna vo Váhu a divný Janko.

Na štylistické osobitosti folklórnych rozprávání, najmä na charakteristické úvodné štylizácie rozprávkových motívov a motívov povestí sa nadväzuje aj v súčasných umelých (i poetických) prerozprávaniach rozprávkových motívov a motívov povestí. Na ilustráciu uvedieme aspoň niekoľko príkladov z knihy M. Ďuričkovej Zemský kľúč, vydanej v r. 1986 (s podtitulom Povesti, rozprávky a povrávky z okolia Zvolena): *Kde bolo, tam bolo, kdesi pod Poľanou to bolo...* (s. 127). — *Kde bolo, tam bolo, bolo to v Horehroní* (s. 142). — *Mal jeden otec tri dcéry* (s. 112). A ešte jeden príklad z Rúfusovej Knihy rozprávok (1975, s. 31) z básnického podania rozprávky O kráľovičovi, čo si mladú hľadal:

Zil raz jeden kráľ a jedna kráľovná,
starí a nevládni.
Hovoria synovi: Počúvaj, synček náš...

No nielen ústne podanie rozprávkového príbehu alebo príbehu povestí či strašidelného rozprávania, ale aj písomná verzia takýchto folklórnych

útvarov môže byť inšpirátorkou literárneho diela. Š. Rysuľa v úvode svojej knihy *Čo bolo na dne kufra* (1968) priznáva, že v drevenom vojenskom kufri zdedenom po otcovi našiel zažltnutý zápisník, kde boli zapísané príbehy, ktoré odovzdáva čitateľom. Ide tu o strašidelné rozprávania o hybskom zmokovi, o pikulíkovi, o strigách, o poludnici i o nočnici, o ná-mesačníkovi i o nočnom duchovi, o raráškoví, o trpaslíkoch a i. Štylizácia týchto minipríbehov svojou stavbou viet i výberom lexikálnych prostriedkov nadväzuje na ľudový spôsob podávania folklórnych rozprávání, no zároveň tu ide o majstrovské literárne dotvorenie folklórnych motívov (Habovštiaková, 1974). Š. Rysuľa tiež nadväzuje na ľudové rozprávačské postupy motivované čarom porekadiel (porov. knihu *Čaro porekadiel* z r. 1976).

Príležitostne (v dielach z dedinského prostredia) sa využívajú aj také okrajové folklórne útvary, ktoré sprevádzajú zaklínanie a čarovanie. Na ilustráciu uvádzame ukážku z Tajovského veselohry *Ženský zákon*:

Anička: Ja Anna Javorová — zaklínam teba —

Miško Malecký — aby sa ti —

nikdy dobre nevodilo — ak danú mi

prísahu nesplníš, — navlas nesplníš.

Dora: Už je zakliaty.

Anička: Ešte pričarovať, tetka.

Osobitnú pozornosť by si zaslúžilo aj skúmanie vzťahu medzi veršovaným folklórnym prototextom a jeho adaptáciou pre súčasných percipientov. O výber a adaptáciu týchto ľudových folklórnych útvarov sa zaslúžila napr. M. Ďuričková (1978, 1981).

7. Naznačená problematika štylovej diferencovanosti nárečí a jej odrazu v jazyku literárneho diela je len upozornením na hľadanie ďalšieho spojiva medzi jazykom ľudu (medzi nárečovým prejavom) a jazykom literárneho diela. Výrazné sú spoločné črty medzi nárečím a spisovným jazykom najmä v oblasti hovorového štýlu, takže pri hodnotení hovorového štýlu spisovnej slovenčiny sa dávnejšie konštatovalo, že nie je charakterizovaný osobitnými celoslovenskými prvkami, ale práve prevahou nárečových prvkov (Štolc, 1956).

Na zmapovanie zložitých možností odrazu štylovej diferencovanosti nárečí v jazyku literárneho diela bude treba vynaložiť ešte veľa úsilia. Náš príspevok chcel by byť iba podnetom na to, aby sa pri rozbere jazyka literárneho diela bral do úvahy aj tento dialektologický aspekt výskumu.

Literatúra

- BANIK, A. A.: Rok zo života J. Fándlyho. Poznámky k jeho polemickej činnosti. Slovenské pohľady, 66, 1950, s. 507—551.
- CZAMBEL, S.: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. 1. vyd. Turčiansky Svätý Martin 1906 (texty rozprávok na s. 209—476).
- FANDLY, J.: Výber z diela. Pripravil, úvod a poznámky napísal J. Tibenský. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1954. 412 s.
- FINDRA, J. (1978a): Dialektizmy ako tvárne prostriedky. Kultúra slova, 12, 1978, s. 132—144.
- FINDRA, J. (1978b): Dialektizmy ako štylistické prostriedky. Kultúra slova, 12, 1978, s. 294—297.
- HABOVŠTIAK, A.: Zakliate dukáty v Choči. Bratislava, Mladé letá 1970. 208 s.
- HABOVŠTIAK, A.: Oravci o svojej minulosti. Reč a slovesnosť oravského ľudu Martin, Osveta 1983. 372 s.
- HABOVŠTIAK, A.: Oravské chodníčky. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1985. 317 s.
- HABOVŠTIAK, A.: Tvorba L. N. Jégého vo vzťahu k oravským nárečiam. In: Studia Academica Slovaca. 15. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1986, s. 161—173.
- HABOVŠTIAK, A.: Štylistická diferenciacia v nárečiach. Referát na I. celoštátnej štylistickej konferencii konanej v dňoch 29.—31. januára 1986 v Bratislave (v tlači).
- HABOVŠTIAKOVÁ, K.: O jazyku Rysulovej knihy Čo bolo na dne kufra. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 23—24. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, s. 259—263.
- CHLOUPEK, J.: Knižka o češtině. Praha, Odeon 1974, s. 214.
- (Malá) Zlatá brána. Ľudové rozprávky, pesničky, hádanky a povedačky vybrala a podáva M. Ďuričková. Bratislava, Mladé letá 1978. 75 s.
- MISTRÍK, J.: Stylistika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 88.
- MISTRÍK, J.: Výboje v štýle najnovšej prózy. In: Jazyk a štýl modernej prózy. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 34.
- MRAZ, A.: Miesto Martina Kukučina vo vývine slovenskej literatúry. In: Martin Kukučín v kritike a spomienkach. Red. A. Matuška, M. Prídavková, M. Tomčík. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1957, s. 15—16.
- Niet krajšieho mena. Výber ľudových pesničiek, hier a povedačiek pre najmenších. Z ľudovej slovesnosti vybrala a upravila M. Ďuričková. Bratislava, Mladé letá 1981. 37 s.
- PALKOVIČ, K.: Slovenské nárečia. Príručka pre terénny výskum. Banská Bystrica, Krajské osvetové stredisko 1981, s. 16—17.
- PAULINY, E.: Funkčné štýly a ich klasifikácia. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 6, 1960, s. 229.
- RUŽIČKA, J.: Ako to robí jazykovedec. In: O interpretácii umeleckého textu. Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre. Zv. 1. Red. J. Kopál a kol. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 125—129.
- ŠTOLC, J.: Dialektizmy ako tvárny prostriedok v umeleckom štýle. Slovenské pohľady, 77, 1956, s. 222—241.
- ŠTOLC, J.: O nárečí v literatúre pre mládež. In: Jazyk a umelecké dielo. Red. J. Poliak. Bratislava, Mladé letá 1966, s. 232—236.

František Kočíš

ČLENENIE SLOVNEJ ZÁSObY A KRITÉRIÁ JEJ ČLENENIA

1. Členenie slovnej zásoby bolo a je v slovenskej jazykovede a osobitne v lexikológii a lexikografii, ako aj v štylistike v centre pozornosti a má dobré teoretické základy a prehlbujúcu sa kontinuitu. V tejto štúdii sa pokúsime zhrnúť výsledky v tomto okruhu výskumu, a to aj na základe porovnania s výsledkami v českej lexikológii a štylistike. Osobitne sa zameriame na zhodnotenie kritérií členenia slovnej zásoby najmä v súčasných lexikologicko-lexikografických a štylistických príručkách, čiastočne aj v niektorých štúdiách a kriticky poukážame na istú neujasnenosť vo výklade a v aplikácii kritérií členenia najmä v štylistike, ktorá akoby si vindikovala kompetenciu na riešenie členenia slovnej zásoby aj namiesto lexikológie.

1.2. Príprava Slovníka slovenského jazyka (1959—1968) vyžadovala od členov autorského kolektívu aj štúdie na túto tému. Už v r. 1955 uverejnila M. Šalingová štúdiu, v ktorej sa okrem štylistickej charakteristiky slov v normatívnom slovníku zaoberala aj členením slovnej zásoby z hľadiska správnosti, resp. normatívnosti, z historického hľadiska a z hľadiska expresívnosti a nociónálnosti lexikálnych prostriedkov. Pri štylistickej charakteristike slovnej zásoby sa M. Šalingová opierala o tie jazykové štýly, ktoré sa v tom čase vyčleňovali, a tak vyčlenila slová patriace do hovorového, odborného, knižného, novinárskeho, slávnostného (rétorického) štýlu. Osobitne vyčlenila slová tvoriace detskú reč. V druhej časti štúdie podala autorka výklad o citovo neutrálnych (nociónálnych) a citovo zafarbených (emocionálnych) slovách, ktoré ďalej člení podľa spôsobu či intenzity vyjadrenia expresívnosti, ďalej o súčasných bežne používaných slovách, o archaizmoch a zastaraných slovách (historické kritérium členenia). V rámci nespisovných slov rozoznáva autorka ľudové, krajské, nárečové a slangové slová. Napokon uvádza aj skupinu zriedkavých slov.

1.2. Keď sa J. Horecký (1956) zamýšľal nad členením slovnej zásoby v spisovnej slovenčine, delenie slovnej zásoby M. Šalingovej hodnotil ako dôslednejšie a prehľadnejšie v porovnaní s inými autormi, vyčítal jej však, že nerozlišuje štýlovú príslušnosť slov a ich štylistické podfarbenie. Sám potom na základe vtedajšej lingvistickej literatúry podal členenie slovnej zásoby vo veľmi prehľadnom náčrte. Slovnú zásobu člení predovšetkým na nociónálne a emocionálne slová. Základom nociónálnej vrstvy slov je podľa neho neutrálna slovná zásoba a jej jadrom je základný slovný fond. Sem zaraďuje

aj slová odborného a publicistického štýlu a historizmy. Na okraji neutrálnej vrstvy slov stoja podľa J. Horeckého neologizmy, ktoré postupne prenikajú do celonárodného používania, na neutrálnu slovnú zásobu nadväzujú knižné, rečnícke a básnické slová a v druhom slede hovorové, slangové a vulgárne slová. Obidva rady hodnotí J. Horecký ako slová s absolútnym štylistickým podfarbením. Tretiu skupinu slov, do ktorej J. Horecký zaraďuje citoslovčia, onomatopoické slová a od nich utvorené slovesá, expresívne slová a napokon hanlivé, ironické, žartovné, hypokoristické slová a slová z detskej reči, tvoria emocionálne slová. Mimo spisovného jazyka stoja v Horeckého náčrte ľudové, krajové a nárečové slová, ale tie majú podľa neho úzky vzťah k spisovnému jazyku. Vo všetkých vrstvách slovnej zásoby sa vydeľuje skupina archaizmov, príp. zastaraných slov.

Celú slovnú zásobu člení J. Horecký aj vertikálne, a to na spisovné a nespisovné slová. V tom čase za nespisovné pokladal hovorové, slangové, vulgárne a, pravda, aj ľudové a nárečové slová. V neutrálnej slovnej zásobe videl J. Horecký určité menšie významové zväzky, medzi ktorými za najvýraznejšie označil rady synonym.

Osobitne treba zdôrazniť že členenie slovnej zásoby načrtnuté v prehľadnej schéme pokladá J. Horecký za štylistické a vyčleňuje ho spomedzi pojmového, morfológického a slovotvorného členenia slovnej zásoby. Ani jednému z týchto členení totiž neprpisuje J. Horecký úplnosť a komplexnosť. Kriticky sa stavia aj voči členeniu slovnej zásoby u M. Šalingovej, a to preto, že M. Šalingová nerozlišuje medzi štylovou a štylistickou príslušnosťou slov a že vymedzuje štýly, ktoré reálne nejestvujú (knižný, slávnostný, detský štýl). J. Horecký by tu radšej hovoril iba o knižnom, rečníckom a detskom ráze jazykového prejavu.

1.3. K obidvom členeniam slovnej zásoby je aj z časového hľadiska najbližšie členenie slovnej zásoby v úvode Slovníka slovenského jazyka I (1959). Tu sa konštatuje, že väčšina slov spisovnej slovnej zásoby sa používa vo všetkých jazykových štýloch bez akéhokoľvek obmedzenia. Ide o slová štylisticky neutrálne, ktoré sa v slovníkoch uvádzajú bez štylistického kvalifikátora. Iné lexikálne jednotky sa v jazyku používajú s istým obmedzením podľa toho, do ktorej štylovej vrstvy patria, ako sa hodnotia z normatívneho hľadiska (spisovné — nespisovné) alebo na časovej osi (archaizmy, zastarané slová, neologizmy). Z nespisovných slov sa v Slovníku slovenského jazyka uvádzajú nárečové a krajové slová, ľudové slová, slová z nižšej hovorovej vrstvy a vulgárne slová. V poznámke sa uvádza, že mnohé slová ľudového pôvodu sú charakteristické pre hovorový štýl spisovného jazyka. Ďalej sa tu vyčleňujú skupiny slov, ktoré sú charakteristické iba pre príslušný štýl spisovného jazyka: hovorové slová, knižné slová (charakteristické pre knižný štýl, najmä vedecký alebo publicistický) vrátane cudzích slov, básnické slová a odborné slová, zaraďujú sa sem aj tzv. novinárske slová a výrazy a dosť prekvapujúco aj slová z odborných slangov. Veľká skupina slov sa v slovníku vyčleňuje na základe emocionálneho či expresívneho príznaku: expresívne, pejoratívne, ironizujúce, posmešné, žartovné, familiárne slová, hypokoristiká čiže maznavé slová a slová z detskej reči. Napokon sa uvádza skupina slov, o ktorých sa konštatuje, že sa prestali používať, alebo ktoré majú archaický ráz: zastarané a archaické slová. Zo slovníkového hľadiska si treba ešte všimnúť vyčlenenie zriedkavých slov a napokon aj nesprávnych slov.

1.4. Chronologicky najbližší pokus o členenie slovnej zásoby nachádzame v Štylistike slovenského jazyka od J. Mistrika (1970). Na s. 196—210 predkladá netradičnú štylistickú klasifikáciu slovnej zásoby založenú na binárnom systéme štylistických tried slov. V piatich binárnych opozíciách vyčleňuje desať štylistických tried slov: a) spisovné — nespisovné, b) autosémantické — synsémantické, c) domáce — cudzie, d) historicky príznakové — bezpríznakové, e) nociónálne — expresívne. Okrem toho vyčleňuje samostatné skupiny slov so slohovým zafarbením: hovorové slová, knižné slová, poetizmy, biblizmy, odborné termíny, kancelarizmy a žurnalizmy. Na margo tohto štylistického členenia slovnej zásoby J. Mistrik dodáva, že binárne členenie zasahuje celú slovnú zásobu, samostatné skupiny slov so slohovým zafarbením sú iba nesystematicky a živelne sa objavujúce okruhy slov vnútri inventára.

V rámci jednotlivých tried vyčleňuje J. Mistrik príslušné skupiny slov charakterizujúce každú triedu: nespisovné člení na nárečové a familiárne slová, slang, žargón a argot (spisovné slová nečlení vôbec), autosémantické a synsémantické slová majú ďalšie svoje členenie podľa príslušnosti k slovnému druhu, pri triedach domáce — cudzie slová sa bližšie zaoberá iba cudzími slovami, historicky príznakové slová a nepríznakové slová opäť charakterizuje iba podľa príznakových slov (neologizmy, zastarané slová, archaizmy, historizmy), v triede nociónálne — expresívne slová sa opäť zaoberá iba expresívnymi výrazmi, ktoré člení na eufemizmy, dysfemizmy, vulgarizmy, pejoratíva, deminutíva a laudatíva. Dosť nepochopiteľná je Mistrikova charakteristika siedmich skupín slov so slohovým zafarbením, ktoré sú podľa neho ľahostajne navzájom i voči slovnej zásobe ako celku, hoci na druhej strane viaceré z nich tvoria základ štýlových rovín (hovorové slová, odborné termíny, kancelarizmy, žurnalizmy).

1.5. Na Mistrikovo štylistické rozčlenenie slovnej zásoby na triedy podľa binárneho princípu nadviazal J. Findra (1981). V členení zachoval binárnosť, ale počet tried znížil na tri protiklady: a) bezpríznakové — príznakové, b) nociónálne — expresívne, c) neutrálne — štylisticky zafarbené. Možno povedať, že toto členenie je metodologicky i štylisticky čistejšie ako u J. Mistrika a navyše má nielen horizontálnu, ale aj vertikálnu zviazanosť (bezpríznakové — nociónálne — neutrálne, príznakové — expresívne — štylisticky zafarbené). Toto štylistické členenie pokladá J. Findra za najširšie, najvšeobecnejšie a za nadradené neštylistickému členeniu slovnej zásoby. Jednotlivé vrstvy slovnej zásoby podľa neštylistického členenia však J. Findra bližšie neurčuje, ale možno predpokladať, že mu ide o bežné, lexikograficky členené skupiny či vrstvy slov (spisovné, nespisovné, domáce, cudzie, synonymá, homonymá atď.). Na rozdiel od J. Mistrika tzv. autonómne či samostatné skupiny slov so slohovým zafarbením (hovorové, odborné atď.) J. Findra zaraďuje do systému tried v protiklade k neutrálnym slovám a pripisuje im hodnotu štýlových vrstiev.

Treba však pripomenúť, že J. Findra v inom svojom článku (1984) túto sústavu štylistických tried mení a svoju binárnu schému členenia slovnej zásoby upravuje v tom zmysle, že na prvé miesto kladie opozíciu emocionálnosť/expresívnosť — nociónálnosť (porov. aj Findra, 1984a). Štylistické členenie slovnej zásoby J. Findru treba nateraz pokladať za jediné členenie slovnej zásoby podľa čisto štylistických kritérií.

1.6. Novší pohľad na členenie slovnej zásoby slovenčiny a na hodnotenie lexikálnych prostriedkov zo štylistického hľadiska poskytuje aj šiesta kapitola

Normatívne a štýlové hodnotenie lexikálnych prostriedkov v Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ, 1987). Tu sa na prvé miesto dostáva členenie slovnej zásoby podľa príslušnosti lexikálnych prostriedkov k jednotlivým štýlom a štýlovým vrstvám. Podľa toho sa rozlišujú hovorové (v ich rámci sa hovorí aj o nižších hovorových výrazoch), knižné, odborné, publicistické, administratívne, poetické a biblické slová. Druhá skupina stylisticky príznakových slov sa v KSSJ vyčleňuje na základe expresívneho príznaku a rozdeľuje sa na hypokoristické a familiárne, pejoratívne, zjemnené alebo eufemistické, žartovné, ironické, hrubé a vulgárne slová. Podľa frekvencie sa vyčleňujú tzv. zriedkavé slová, podľa časového hľadiska zastarávajúce a zastarané slová, historické a archaické slová (chýba zmienka o neologizmoch, pre ktoré sa však doteraz ani v iných slovníkoch či stylistických príručkách osobitný kvalifikátor ne-utvoril).

Z hľadiska spisovnosti (podľa nášho názoru by bolo logickejšie toto hľadisko označovať za normatívne kritérium — tak ako sa to uvádza aj v nadpise kapitoly; porov. aj Šalingová, 1955, s. 44) sa podľa KSSJ členia slová na spisovné a nespisovné, v rámci nespisovných sa vyčleňujú nárečové, slangové a substandardné výrazy.

1.7. Vo vysokoškolskej učebnici lexikológie (Ondrus — Horecký — Furdík, 1980) sa uvádza podrobná diferenciácia slovnej zásoby spisovnej slovenčiny z rozličných aspektov alebo podľa viacerých kritérií (porov. aj Ondrus, 1972). Na prvom mieste sa uvádza diferenciácia slovnej zásoby zo stylistického hľadiska (neutrálna lexika, hovorové slová, knižné slová, odborné termíny, kancelarizmy, žurnalizmy, exotické a básnické slová), potom nasleduje členenie z hľadiska expresivity a emocionálnosti (familiárne slová, ironicky zafarbené slová, žartovné a posmešné slová, deminutíva a augmentatíva), zo sémantického hľadiska (polysémantické a jednovýznamové slová, homonymá, synonymá, antonymá), z hľadiska sociálneho a teritoriálneho používania (dialektizmy, argotizmy, slangové slová, profesionalizmy, terminologické slová), z hľadiska aktívneho a pasívneho používania slov (zastarané slová, historizmy a archaizmy, neologizmy), z hľadiska pôvodu (domáce a prevzaté slová) a z hľadiska frekvencie slov (zriedkavé slová).

1.8. Obdobným prístupom sa vyznačuje aj členenie slovnej zásoby u P. Hausera (1980). Keďže tiež ide o členenie podávané v učebnici, je istým spôsobom zjednodušujúce, ale o to prehľadnejšie. Na rozdiel od P. Ondrusa sa tu na prvé miesto nedáva členenie podľa stylistického kritéria. Odhliadnuc od toho, že P. Hauser sa pokúša naznačiť systém slovnej zásoby podľa trojakých vzťahov medzi slovami (slovnodruhových, formálnych alebo slovotvorných a významových), jeho základné členenie slovnej zásoby spočíva vo vymedzení vrstiev v slovnej zásobe podľa príznakov, ktoré majú prevažne lexikologický charakter. Jeho základné rozvrstvenie slov je rozvrstvenie na celonárodné slová a istým spôsobom ohraničené slová. Celonárodnú slovnú zásobu člení na spisovnú a nespisovnú (nárečové varianty spisovných slov a slová z obecnej češtiny spoločné hovorovému štýlu a dialektom), obmedzenú slovnú zásobu člení podľa charakteru obmedzenia: na územne obmedzenú (slova obecnej češtiny, regionalizmy a dialektizmy) a sociálne obmedzenú (slang a argot). Na druhom mieste člení P. Hauser slovnú zásobu na vrstvy slov podľa tzv. slohových príznakov, a to na hovorové a knižné slová, termíny a poetizmy, na tretom mieste rozoznáva vrstvy slov podľa časových príznakov (zastarané slo-

vá — archaizmy, historizmy, nové slová — neologizmy), na štvrtom mieste vymedzuje autor expresívne slová, na piatom mieste uvádza vrstvu cudzích slov a na poslednom mieste vrstvu zriedkavých slov.

1.9. V súhrnnej lexikologickej práci J. Filipca a F. Čermáka (1985) sa o slovnej zásobe píše najmä zo semaziologického a onomaziologického hľadiska, v ktorom sa čiastočne premieta i tradičné členenie slovnej zásoby (porov. ods. 1.13). Z hľadiska rozsahu sa rozlišuje celonárodná slovná zásoba ako neodmysliteľná zložka každého prirodzeného jazyka, ktorá charakterizuje národné jazykové spoločenstvo, a spisovná lexika, ktorá má národnoreprezentatívnu funkciu a slúži na dorozumievanie členov národného spoločenstva. V rámci spisovnej slovnej zásoby sa za jadro pokladá základná slovná zásoba, ktorú možno chápať historicky a synchrónne. Základná slovná zásoba v synchrónnom aspekte je centrom súčasného lexikálneho systému, aktívnou slovnou zásobou. Okrem centrálnej (základnej) slovnej zásoby autori rozlišujú prechodnú oblasť slovnej zásoby (medzi centrom a perifériou) a perifériu slovnej zásoby. Autori ďalej rozlišujú bežne používanú slovnú zásobu a pasívnu slovnú zásobu, pričom hranicu medzi základnou a bežne používanou slovnou zásobou pokladajú za plynulú. Oproti bežnej slovnej zásobe stojí podľa autorov odborná lexika čiže terminológia. Protikladom spisovnej slovnej zásoby je nárečová slovná zásoba (miestna, skupinová, záujmová a pracovná čiže slangy). V rámci vzťahu lexikológie a gramatiky sa tu načrtáva obraz slovnodruhovej príslušnosti lexikálnych jednotiek a ich významu, v istých súvislostiach sa uvádzajú konkrétna a abstraktá, vlastné mená, termíny a neologizmy, lexikálne jednotky cudzieho pôvodu, paradigmatické vzťahy slov (antonymia, synonymia, polysémia, homonymia). Autori Lexikologie sa iba okrajovo dotýkajú štylistického využitia slov (porov. s. 69—71).

1.10. Do počtu prác, ktoré sa zaoberajú členením slovnej zásoby, možno v istom zmysle zaradiť aj monografiu J. Chloupeka (1986). Keďže autor sa v nej zaoberá základnými otázkami teórie spisovného jazyka, nevyhnutne musí pracovať aj so základnými vrstvami národného i spisovného jazyka. V kapitole Základní pojmosloví (s. 10—12) vymedzuje pojem jazyka a niektoré jazykové útvary, vrstvy slov, resp. štýlové roviny jazyka. Vymedzuje národný jazyk, jazykový útvar, spisovný jazyk, oblastné varianty spisovného jazyka, dialekt, tradičný teritoriálny dialekt, interdialekt, obecnú češtinu, jazykový štandard, bežný hovorený jazyk, profesiový jazyk, slang, argot, hovorový štýl, hovorovú češtinu, odborný štýl, štýl umeleckej literatúry, publicistický štýl, mestskú reč, idiolekt, reč. Je logické, že J. Chloupek nesleduje štylistické hodnotenie jazykových jednotiek, štýlové roviny chápe ako isté komplexné funkčné roviny spisovného jazyka, teda nielen ich slovnú zásobu, ale aj prvky ostatných jazykových rovín. Všetky spomínané útvary národného jazyka, resp. spisovného jazyka sa istým spôsobom premietajú aj do štylistického hodnotenia jazykových prostriedkov, v tom aj lexikálnych výrazových prostriedkov (napr. nárečových, slangových, argotových, hovorových, odborných termínov, publicizmov, idiolektov a pod.).

1.11. V práci Základy české stylistiky (Jedlička — Formánková — Rejmánková, 1970) sa uvádza členenie slovnej zásoby podľa ôsmich kritérií, a to 1. podľa rozsahu používania na území národného jazyka: celonárodné slová (spisovné, nespisovné), územne obmedzené (nespisovné nárečové slová, regionalizmy, niektoré slová z obecnej češtiny a spisovné oblastné varianty), 2. podľa

sociálneho obmedzenia: profesionalizmy, slangové slová, argotizmy, 3. podľa príslušnosti k štýlovým vrstvám spisovného jazyka: štýlovo nepríznačkové slová (neutrálne), štýlovo príznačkové slová (hovorové, odborné, publicizmy, poetizmy, knižné slová), 4. podľa dobového výskytu: zastarané, trochu zastarané, resp. zastarávajúce, historizmy, archaizmy, neologizmy, 5. podľa frekvencie: frekvenčne neobmedzené slová, frekvenčne obmedzené slová, a to zriedkavé, ojedinelé, zriedkavejšie používané, 6. podľa citového zafarbenia a expresivity: citovo neutrálne slová, citovo zafarbené slová (expresívne), a to s kladným príznakom (maznavé, familiárne, domáce čiže hypokoristické slová, detské slová, eufemizmy), so záporným príznakom (hanlivé, zhrubnuté, vulgárne slová, nadávky), ironicky použité a žartovné slová, 7. podľa pôvodu: domáce, prevzaté a internacionalizmy, citátové slová, 8. podľa štruktúry pomenovania: jednoslovné výrazy a univerbizované slová, viacslovné výrazy (súslovia, frázy, idiomy) a multiverbizované slová. Chýba tu členenie podľa sémantického (slovodruhového) kritéria.

1.12. Trocha iný pohľad na členenie slovnej zásoby zo štylistickej stránky a ešte podrobnejšie členenie slovnej zásoby, pravda, vždy z aspektu jej štylistického využitia podáva J. Mistrík vo svojom najnovšom diele Štylistika (1985). Na začiatku výkladu uvádza, že celá slovná zásoba sa diferencuje z rozličných hľadísk na viaceré triedy slov, ale že medzi týmito triedami stojí vrstva slov bežne a tradične označovaná ako základný slovný fond neutrálnych, celonárodných, nepríznačkových slov, ktoré tvoria jadro celej slovnej zásoby slovenčiny. Dôležitá je tu poznámka J. Mistríka, že od slov základného slovného fondu sa ostro diferencujú štylisticky príznačkové slová, ktorých príznačkovosť (štylistická hodnota) sa hodnotí práve na pozadí základného slovného fondu. Treba ešte spomenúť ďalšiu Mistríkovu poznámku, že vrstva neutrálnych a bezpríznačkových slov v štylisticky zafarbených textoch pôsobí dojemom príznačkových slov (s. 45).

Druhé miesto v členení slovnej zásoby u J. Mistríka zaujíma členenie podľa príslušnosti k slovnému druhu. Tu rozlišuje substanciálnu, procesúalnu, kvantifikujúcu, deiktickú a gramatickú lexiku. J. Mistrík ďalej vyčleňuje historicky príznačkovú lexiku, a to archaizmy, historizmy, knižné slová (v tom aj poetizmy) a neologizmy, osobitne vyčleňuje odbornú lexiku (odborné termíny, profesionalizmy), expresívnu lexiku (eufemizmy, dysfemizmy, pejoratíva, deminutíva, augmentatíva, vulgarizmy, hypokoristiká, častice, citoslovčia a onomatopoeje), lexiku detskej reči, lexiku cudzieho pôvodu (prevzaté a cudzie slová), frazeologickú lexiku, nespisovnú lexiku (familiarizmy, dialektizmy, slang, žargón, argot, egologizmy, idiolektizmy, okazionalizmy a eiromená — hapax legomena). V slovnej zásobe ďalej rozlišuje synonymá, antonymá, homonymá, paronymá.

Čo je z hľadiska doteraz spomínaných príručiek, v ktorých sa podáva členenie slovnej zásoby, osobitne zaujímavé, je to, že J. Mistrík do členenia slovnej zásoby nezapája klasifikáciu štýlov. Uplatňuje ju až v štylistike textu a hovorí o siedmich štýloch: náučnom, administratívnom, publicistickom, rečníckom, esejistickom, hovorovom a umeleckom štýle (porov. s. 426—544). Tento postup je vari správnejší, ale na druhej strane je aj z analýzy jednotlivých štýlov jasné, že základ každého štýlu tvorí výber príslušných lexikálnych jednotiek. Zreteľné je to najmä pri náučnom, administratívnom a hovorovom štýle. V ostatných štýloch sa lexikálne jednotky až tak jednoznačne nevyčle-

ňujú, charakteristické sú pre ne skôr jazykové prostriedky z iných rovín (napr. syntax v rečníckom a esejistickom štýle).

1.13. Čiastkový pohľad na členenie slovnej zásoby poskytuje aj tabuľka v štúdií M. Pisárčikovej (1988). V analýze subštandardných slov v KSSJ sa dotýka aj celkového rozvrstvenia slovnej zásoby. Zreteľné je tu členenie slovnej zásoby na spisovné a nespisovné slová. Toto členenie pokladá autorka za základné. V rámci obidvoch vrstiev uplatňuje stylistické rozvrstvenie: spisovné lexikálne prostriedky člení na neutrálne, odborné, knižné, expresívne, hovorové, zastarané, historické a neologizmy, pričom bližšie vysvetľuje, že berie do úvahy iba základné stylistické príznaky (napr. pod kvalifikátor *kniž.* zahŕňa aj publicizmy, administratívne výrazy, biblicizmy, archaizmy, poetizmy, pri expresívnom stylistickom príznaku vidí ďalšie členenie na zjemňujúce, hanlivé, zdobňujúce, zveličujúce, ironické, žartovné, familiárne, hrubé a vulgárne slová, pri frekvenčnom hľadisku odlišuje zriedkavé slová a okazionalizmy). Vo vrstve nespisovných slov uvádza stylistické členenie na subštandardné, slangové a nárečové slová.

2. V prehľadnom zhrnutí pokusov o členenie slovnej zásoby v slovenských a čiastočne i v českých lexikologicko-lexikografických a stylistických publikáciách a štúdiách veľmi bije do očí to, že i napriek pomerne dlhodobému výskumu slovnej zásoby (slovníky, príručky, monografie, štúdie) a jej členenia nebola a ani nie je tu nijaká jednota či jednotnosť kritérií v hodnotení a zaraďovaní lexikálnych jednotiek, a tak ani jednota či jednotnosť vo výslednom obraze členenia slovnej zásoby. Niektoré kritériá sú vo viacerých členeniach rovnaké, spoločné, ale ich aplikácia už nie je rovnaká. U viacerých autorov na prvom mieste stojí stylistické kritérium (napr. J. Horecký, M. Šalingová, P. Ondrus, J. Findra), iní autori uprednostňujú normatívne kritérium, podľa ktorého sa slovná zásoba primárne člení na spisovné a nespisovné slová (P. Hauser, J. Filipec — F. Cermák, A. Jedlička a kol., J. Chloupek, J. Mistrík, M. Pisárčiková a i.), ale aj stratifikačné kritérium, podľa ktorého sa slovná zásoba člení na slová používané celonárodne a územne obmedzené (A. Jedlička a kol., P. Hauser, P. Ondrus, M. Pisárčiková a i.). Na ďalších miestach stoja tieto kritériá: sémantické (v tom aj slovnodruhovú), štýlové, sociálno-teritoriálne, časové kritérium (formulované aj ako hľadisko aktívneho a pasívneho používania slov), frekvenčné kritérium, kritérium expresívnosti (emocionálnosti), nociónálnosti a neutrálnosti, ako aj stylistickej príznakovosti lexikálnych jednotiek, kritérium členenia podľa pôvodu slov atď. V každom jednotlivom členení sú tieto kritériá istým spôsobom odstupňované, hierarchizované, ale ich aplikácia vykazuje nejednotnosť najmä na nižších stupňoch členenia, ale predovšetkým z hľadiska celkového členenia slovnej zásoby a zaraďovania konkrétnych lexikálnych jednotiek.

Pre základný výskum slovnej zásoby z teoretického hľadiska, ako aj pre lexikografickú prax a pre školské vyučovanie by bolo veľmi užitočné,

ba vari aj veľmi potrebné urobiť podrobnú analýzu všetkých uvedených členení slovnej zásoby a potom určiť základné kritériá členenia slovnej zásoby a náležite ich hierarchizovať. Cieľom našej štúdie je nateraz pokúsiť sa rozlíšiť, odčleniť a diferencovať kritériá členenia slovnej zásoby: tie, ktoré sú čisto štylistické, a tie, ktoré súvisia so slovnou zásobou ako s pomenovacou rovinou jazyka, teda s lexikologickým členením slovnej zásoby (sem patria najmä sémantické, normatívne a stratifikačné aspekty členenia slovnej zásoby). Všetky kritériá sa často paušálne pokladajú za štylistické.

2.1. Normatívne kritérium členenia slovnej zásoby na spisovné a nespisovné slová možno pokladať za najvyššie a rozsahom najširšie kritérium. Primárne nemá štylistický charakter. Pod toto kritérium možno v istom zmysle zaradiť aj štruktúrno-stratifikačné, resp. stratifikačné kritérium, lebo aj podľa neho sa národný jazyk člení na dva útvary: spisovný jazyk a nárečia. Z charakteru normatívneho kritéria vyplýva, že ani nárečový charakter slova nemožno primárne hodnotiť ako štylistický príznak. K nárečovým slovám ako k nespisovnej vrstve slov sa vo všetkých spomínaných členeniach slovnej zásoby priradujú aj iné nespisovné vrstvy slov, a to slangové, žargónové, argotické výrazy, subštandardné slová, familiarizmy, egologizmy atď. Za sporné možno pokladať zaradovanie medzi nespisovné výrazy napr. familiarizmov (okrem J. Mistrika nikto ich za také nepokladá), okazionalizmov, idiolektov. Naopak, sem patria podľa nášho názoru zastarané a sčasti aj zastarávajúce výrazy i napriek tomu, že v spomínaných členeniach slovnej zásoby sa takéto hodnotenie zastaraných slov nevyskytlo. Pri normatívnom kritériu si treba teda ujasniť, čo je základným znakom nespisovnosti slov a kedy sa nespisovnosť hodnotí ako štylistický príznak slova. V doterajšom členení slovnej zásoby sa medzi nespisovné slová zaraďujú slová, ktoré svojim pôvodom i z časového hľadiska nie sú na tej istej rovine. Spája ich iba to, že sa v úze či v štylistike chápú ako príznakové na pozadí spisovného jazyka; napr. slangové výrazy ako nespisovné sa využívajú ako štylistický príznakové v spisovných textoch. Na rozdiel od nárečí však netvorí osobitný útvar národného jazyka, sú iba skupinou nespisovných slov so štylistickým príznakom (to isté možno povedať aj o žargónových a argotických výrazoch). Lexikologické hodnotenie týchto slov nie je (alebo by nemalo byť) totožné s ich hodnotením v štylistike.

Ako treba v tomto zmysle hodnotiť napr. časové (historické) kritérium členenia slovnej zásoby? I. N. Šmelevová (1975) uvažujúc o tom, či časový moment v slovnej zásobe má nejaký vzťah k štylistickým príznakom a či slová môžu mať štylistický príznak z hľadiska svojej zastaranosti alebo novosti, napokon konštatuje, že chápanie príznakov zastarané a archaické

(ustareloje a starinnoje) ako štylistické je v lexikológii bežné a že má svoje opodstatnenie. Pritom pripomína, že keby bola v lexikológii možnosť dôsledne a presne využívať aj štylistický príznak nové (novoje), celkom iste by sa v slovníkoch ujal. Autorka napokon konštatuje, že tradičná charakteristika slov z časového hľadiska vystupuje v slovníkoch spisovného jazyka ako jeden z aspektov ich štylistického opisu (s. 29). S týmto názorom I. N. Šmelevovej možno súhlasiť iba za predpokladu, že štylistický príznak zastaraných a zastarávajúcich slov sa chápe ako sekundárny, že teda vyplýva iba z ich používania v rámci spisovnej slovnej zásoby ako štylistický príznakových na zachytenie dobového koloritu opisovaných udalostí, vecí alebo osôb. Chronologický aspekt však ich štylistickým príznakom primárne nie je, lebo zastaranosť slova je výsledkom systémovo-normatívneho hodnotenia na osi spisovné — nespisovné alebo správne — nesprávne. Preto ináč treba hodnotiť historizmy a archaizmy, tie totiž svoj spisovný charakter zväčša nestrácajú, a tak ich historický a archaický ráz treba hodnotiť ako primárny štylistický príznak. Historizmy totiž nezastarali ako lexikálne jednotky, ale zanikli alebo zastarali reálne pomenované týmito slovami — na rozdiel od zastaraných či zastarávajúcich slov, ktoré z rozličných vnútrojazykových príčin zastarali a zastarávajú ako lexikálne jednotky. Kvalifikátor *zastar.* nie je teda štylistickým kvalifikátorom, ale normatívnym (lexikologickým). Archaizmom nezastarali objekty, ktoré pomenúvajú, ale z používania ich odsunuli novšie výrazy, ktoré sa pokladajú za synonymá (napr. *žertva* — *obef.* porov. Ondrus, 1972).

Z chronologického aspektu osobitný problém predstavujú neologizmy. V lexikológii i v štylistike sa vyčleňujú ako osobitná skupina slov, ale v slovníkoch sa pre ne neustálil osobitný kvalifikátor. Je to pochopiteľné, lebo nové slovo ako nové má v slovnej zásobe pomerne krátky život — rýchlo sa stáva bežným slovom, alebo sa zo slovnej zásoby rýchlo vytráca. Ani neologizmy nemožno preto hodnotiť ako slová so štylistickým kvalifikátorom alebo príznakom.

2.2. Členenie slov podľa funkčných štýlov sa bežne pokladá za štylistické, a tak označenia štýlový a štylistický sa používajú ako rovnocenné. Tento postup — ako sme už spomenuli — za nenáležitý označuje už J. Horecký (porov. 1956, s. 68), a to na základe toho, že nie všetky skupiny slov, ktoré M. Šalingová označuje za štýlové vrstvy, naozaj tvoria rovinu funkčného štýlu. Zreteľnejšie členenie slovnej zásoby podľa príslušnosti slov k štýlovým vrstvám spisovného jazyka podáva A. Jedlička a kol. Z tohto hľadiska sa tu slovná zásoba člení na štýlovo nepríznakovú vrstvu slov (neutrálnu) a štýlovo príznakovú (podobne aj J. Findra), ktorá sa ďalej člení na hovorovú, odbornú, publicistickú, umeleckú a knižnú vrstvu

slov. Zvláštnosťou tohto členenia je vydeľovanie neutrálnej slovnej zásoby, resp. štýlovo neutrálnej vrstvy slov, pretože nijaký neutrálny štýl vlastne neexistuje. Neutrálna (niekedy sa označuje za nocionálnu) slovná zásoba sa totiž bežne stavia do protikladu nie so štýlovo príznakovou slovnou zásobou, ale s expresívnou alebo emocionálnou slovnou zásobou (porov. napr. stylistické členenie slovnej zásoby u J. Horeckého na nocionálne a emocionálne lexikálne prvky, podobne aj u M. Šalingovej, J. Findru). Už sme uviedli, že v KSSJ sa tiež rozoznávajú štýly a štýlové vrstvy a podľa toho sa potom slovná zásoba člení na hovorové, knižné, odborné, publicistické, administratívne, poetické a biblické lexikálne jednotky. Je zrejmé, že aj tu sa mieša štýlové kritérium členenia so stylistickým, resp. že sa tieto kritériá do istej miery stotožňujú a že vrstvy slov so stylistickým označením či zafarbením sa označujú za štýlové vrstvy slov (napr. knižné, poetické a biblické výrazy netvoria štýlovú vrstvu slov, ale vrstvu slov so stylistickým zafarbením). V Slovenskej lexikológii (1980, s. 146) sa zo stylistického hľadiska slovná zásoba člení na neutrálnu lexiku a stylisticky príznakovú lexiku (hovorové, knižné slová, odborné termíny, kancelarizmy, žurnalizmy, exotické a básnické slová). Tu sa teda príslušnosť slov k istým štýlom hodnotí ako stylistická, nie štýlová vlastnosť slova (porov. hovorové, odborné slová, kancelarizmy, žurnalizmy).

Značný rozptyl a nejednotnosť v určovaní slovnej zásoby podľa štýlových a stylistických kritérií svedčí o tom, že obidve kritériá sa zamieňajú a neuplatňujú sa rovnako. Nazdávame sa, že na tejto rovine členenia treba hovoriť iba o jednom kritériu, a to o stylistickom, podľa ktorého sa slovná zásoba člení na stylisticky (nie štýlovo) neutrálne a stylisticky príznakové lexikálne jednotky (porov. aj J. Findra v citovanom článku). Ako potom hodnotiť členenie slovnej zásoby podľa štýlovej príslušnosti? Zdá sa, že toto členenie nemožno v slovnej zásobe uplatniť dôsledne, lebo ani jeden funkčný štýl sa nedá charakterizovať výlučne lexikálnymi prostriedkami, ako ani preto, že v každom štýle sa využívajú slová s rozličnými stylistickými príznakmi. Pre hovorový štýl sú príznačné hovorové slová a v slovníkoch máme pre ne kvalifikátor *hovor.*, pre odborný či náučný štýl sú príznačné odborné slová či termíny (kvalifikátor *odb.*), ale ktoré lexikálne prostriedky sú príznačné napr. pre administratívny štýl, keď je preň príznačná napr. knižnosť, odbornosť lexikálnych prostriedkov? Pre publicistický štýl sú príznačné hovorové, odborné, knižné, expresívne a cudzie slová, neologizmy, nespisovné slová — možno všetky označiť jediným kvalifikátorom *publ.*? Ukazuje sa teda, že členenie slovnej zásoby podľa príslušnosti k štýlom je nepresné a nemôže byť vyčerpávajúce a úplné, najmä keď vezmeme do úvahy ďalšie štýly, ktoré sa dnes bežne vymedzujú, ale pre ktoré sa v slovníkoch ešte neutvoril osobitný kvalifi-

kátor (umelecký, esejistický, epištolárny štýl). Príslušnosť slova k istému štýlu je primárne daná sférou jeho používania, a tak označovanie slov kvalifikátorom signalizujúcim ich príslušnosť k štýlu nemá platnosť stylistického zaradenia, ale signalizuje sféru používania lexikálnych jednotiek v istej pracovnej alebo spoločenskej sfére. Pripisovanie stylistickej hodnoty kvalifikátorom označujúcim príslušnosť k štýlu nepokladáme preto za teoreticky podložené. V KSSJ (s. 24) sa napr. uvádza, že skratka *admin.* pri slove *penále* znamená administratívny termín, kým tá istá skratka pri slove *globál* zaraďuje slovo do okruhu administratívy. Okrem toho, že bežný používateľ slovníka tento rozdiel sotva postrehne, slovo *penále* sa pokladá za právnický, nie administratívny termín a slovo *globál* sa označuje ako odborný termín. Obidva výrazy majú predovšetkým a primárne svoje stylistické zaradenie a to, že sa používajú napr. aj v administratíve alebo administratívnom štýle, je už vecou využívania slova v príslušnej pracovnej alebo spoločenskej oblasti. Azda preto J. Mistrík do členenia slovnej zásoby nezapojil štýlové kritérium, jednotlivé štýly analyzuje v stylistike textu (porov. aj jeho hodnotenie slov patriacich do jednotlivých slohových sfér v *Stylistike slovenského jazyka*, 1970).

Osobitné postavenie i využitie má podľa nášho názoru kvalifikátor *hovor*. Zvyčajne sa vraví, že označuje príslušnosť jazykových prostriedkov do hovorového štýlu, ale dosť často sa chápe aj ako stylistický kvalifikátor vzťahujúci sa na jednotlivé slovo (porov. aj Hauser, 1980, s. 30). To značí, že hovorovosť ako stylistický príznak slova nevyplýva z jeho zaradenia do hovorového štýlu, ale priamo z jeho významu prejavujúceho sa najčastejšie na osobitnej forme, na jeho zvukovej podobe, slovotvornej stránke, na jeho pôvode a pod. (porov. Peciar, 1965). Hovorovosť preto pokladáme za inherentnú stylistickú vlastnosť slova, a tak podľa nášho názoru stylistický kvalifikátor *hovor* primárne signalizuje stylistickú vlastnosť slova, sekundárne jeho príslušnosť k hovorovému štýlu. Ako hovorové slovo môže totiž byť výstavbovým prvkom aj iného funkčného štýlu (napr. publicistického, umeleckého a pod.).

2.3. Jedno z ďalších základných členení slovnej zásoby je aj členenie na nociónálne a emocionálne slová (porov. Horecký, 1956, s. 69), na citovo neutrálne (nociónálne) a citovo zafarbené (emocionálne) slová (Šalingová, 1955, s. 44; Jedlička a kol., 1970, s. 82), na neutrálnu lexiku a slová s expresívnym zafarbením (Ondrus — Horecký — Furdík, 1980, s. 156—162), na nociónálnu a expresívnu, resp. na neutrálnu a stylisticky zafarbenú lexiku (Findra, 1981, s. 102). Nociónálne slová sa často stotožňujú s neutrálnymi slovami, inokedy sa neutrálne slová pokladajú za základ nociónálnych slov. Emocionálne slová sa pokladajú za stylisticky príznakové práve pre príznak expresívnosti (emocionálnosť a expresívnosť sa

zväčša chápe ako totožná vlastnosť, inokedy sa emocionálnosť podraduje expresívnosti). Expresívnosť sa hodnotí ako príznak, ktorým hovoriaci vyjadruje svoj postoj k pomenovanej veci, a jej nositeľom je nocionálne slovo (porov. Mistřík, 1970). Neujasnenosť či nejednotnosť v chápaní týchto vlastností slov oprávňuje klásť otázku: je kritérium členenia slov na nocionálne a expresívne štylistickým kritériom, alebo patrí medzi systémové, príp. sémantické kritériá? Podľa nášho názoru ide o sémantické kritérium, lebo sa prikláňame k mienke J. Filipca (1961), že expresívnosť presahuje rámec štylistického príznaku a do značnej miery zasahuje významovú stránku slova. Expresívnosť ako vlastnosť slova vidíme hlbšie v jazyku, priamo v jeho pomenovacej rovine, a tak členenie slov na nocionálne a expresívne (emocionálne) nemožno opierať iba o uzuálne, štylistické kritérium. Zhodujeme sa s mienkou, že vyjadrovanie postoja k pomenovanému predmetu (k jeho denotátu) príslušnými lexikálnymi prostriedkami nemožno vždy vysvetľovať iba na rovine štylistiky (porov. aj Dolník, 1988). Podobne aj I. N. Šmelevová (1975, s. 32) zdôrazňuje, že základom expresívno-emocionálnej charakteristiky slova má byť vymedzovanie jeho významu. Charakteristiku hodnotiacich slov treba viesť do jadra výkladu ich významov, čiže vymedzenie ich významu má odraziť kladnú alebo zápornú perspektívu slova, lebo expresívno-emocionálne zafarbenie alebo expresívno-emocionálny príznak slova je jav sémantického charakteru. A pripomíname ešte, že máme tu na mysli inherentnú expresívnosť, lebo adherentná, resp. kontextová expresívnosť má korene v uzuálnej stránke jazyka, v prenesenosti a obraznosti významu slova (porov. aj Tibenská, 1982).

Presnejšie vymedzenie expresívnosti na sémantickej báze bude mať svoj odraz aj vo vymedzovaní štylistických odtienkov expresívnosti. Doteraz sa pri expresívnosti vymedzovali a vymedzujú dva základné sémantické odtienky: kladné (melioratívne) a záporné (pejoratívne). Na kladnom póle sa sústreďovali také lexikálne prostriedky, ako eufemizmy, deminutíva, hypokoristiká a familiárne slová, žartovné slová a pod., na zápornom póle stoja pejoratívne, ironické, hrubé a vulgárne výrazy. Konkrétne členenie expresívnych slov v jednotlivých prácach, ktoré uvádzame, nie je rovnaké. V súvislosti s vymedzením expresívnosti ako sémanticko-štylistického príznaku slov sa uvádzajú aj iné protikladné skupiny slov, a to citovo hodnotiace a intelektuálne hodnotiace výrazy (porov. Šmeleva, 1975, s. 31; Dolník, 1988, s. 189). Podľa nášho názoru toto členenie lepšie zodpovedá sémanticko-štylistickej povahe lexikálnych jednotiek s expresívnym príznakom a je aj sémanticky priliehavejšou bázou na zaraďovanie lexikálnych jednotiek s expresívnym príznakom na nižšom stupni ich členenia, pričom kladné a záporné hodnotenie sa môže uplatniť aj pri citovo hod-

notiacich, aj pri intelektuálne hodnotiacich výrazoch. V doterajšom členení expresív najmä v našej lexikologicko-lexikografickej literatúre intelektuálne hodnotiaci aspekt celkom chýba.

Závery. — 1. Členenia slovnej zásoby, aké sa predkladajú v starších i súčasných slovenských a českých prácach z oblasti lexikológie, lexikografie a štylistiky a ktoré sme v súhrne uviedli na začiatku štúdie, sa vyznačujú nejednotnosťou v kritériách členenia, ako aj v konkrétnom členení slovnej zásoby.

2. Nejednotnosť kritérií v členení slovnej zásoby sa prejavuje v tom, že sa presne a zreteľne nerozlišuje medzi lexikologickými kritériami (v štúdiu ich označujeme ako systémové, normatívne, sémantické) a štylistickými kritériami, ktoré sa aplikujú pri hodnotení aktuálneho používania lexikálnych jednotiek v jazykových prejavoch.

3. Pri členení slovnej zásoby treba preto zachovať hierarchický princíp v tom zmysle, že pomenovacia rovina jazyka (slovná zásoba, lexika) je primárna, a tak hierarchicky vyššie a primárne musí byť aj členenie slovnej zásoby z lexikologického (systémového, sémantického, normatívneho) hľadiska, sekundárne je členenie slovnej zásoby zo štylistického hľadiska. Táto hierarchia sa musí vzťahovať aj na kritériá členenia slovnej zásoby.

4. Pri štylistickom členení slovnej zásoby treba viac rozvinúť a prehĺbiť chápanie inherentnej a adherentnej, resp. primárnej a sekundárnej štylistickej hodnoty slova a presnejšie vymedziť štylistické hodnotenie slova od jeho zaraďovania do funkčných štýlov.

5. Keďže nociónálnosť slova súvisí s jeho lexikálnosémantickými vlastnosťami, nie s jeho štylistickým zaradením, ani expresívnosť ako vlastnosť lexikálnych jednotiek, ktoré sú sémantickým opozitom nociónálnych lexikálnych jednotiek, nie je primárne štylistickým príznakom lexikálnej jednotky. V tom zmysle treba v našich lexikologických príručkách príznak expresívnosti prehodnotiť lexikologicky i štylisticky.

6. Problematiku členenia slovnej zásoby a jeho kritérií predkladáme diskusne a v tom zmysle formulujeme aj závery ako isté východiská, nie ako konkrétne riešenie.

Literatúra

DOLNÍK, J.: Kvalifikátor expresívnosti v Krátkom slovníku slovenského jazyka. Slovenská reč, 53, 1988, s. 188—189.

FILIPEC, J.: Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie. Praha, Nakladatelství ČSAV 1961, s. 11.

FILIPEC, J. — ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha, Academia 1985, s. 14—15.

FINDRA, J.: K štylistickej klasifikácii slovnej zásoby. In: Studia Academica Slovaca. 10. Bratislava, Alfa 1981, s. 101—113.

- FINDRA, J.: Dynamika štylistických významov slova. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 156.
- FINDRA, J. (1984a): K štylistickej klasifikácii nárečovej lexiky. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 313—316.
- HORECKÝ, J.: Členenie slovnej zásoby. Slovenská reč, 21, 1956, s. 64—70.
- CHLOUPEK, J.: Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti. Brno. Univerzita J. E. Purkyně 1986, s. 10—12.
- JEDLIČKA, A. — FORMÁNKOVÁ, V. — REJMÁNKOVÁ, M.: Základy české stylistiky. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970, s. 81—82.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987, s. 23—25.
- MISTRÍK, J.: Stylistika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 204—205.
- MISTRÍK, J.: Stylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985, s. 42—159.
- ONDRUS, P.: Slovenská lexikológia 2. Náuka o slovnej zásobe. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972.
- ONDRUS, P.: Archaizmy a historizmy v súčasnej spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 37, 1972, s. 92—95.
- ONDRUS, P. — HORECKÝ, J. — FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 146—203.
- PECIAR, Š.: Jazykové prostriedky hovorového štýlu spisovnej slovenčiny. In: Jazykové štúdie. 8. Red. F. Miko. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 50—56.
- PISARČIKOVÁ, M.: Miesto subštandardných slov v slovnej zásobe. Slovenská reč, 53, 1988, s. 143.
- Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. XI—XIII.
- SALINGOVÁ, M.: K štylistickej charakteristike slov v normatívnom slovníku. Slovenská reč, 20, 1955, s. 40—49.
- ŠMELEVA, I. N.: Nekotoryje voprosy stilistiki v obščem slovare literaturnogo jazyka. In: Sovremennaja russkaja leksikologija. Red. A. N. Babkin. Leningrad. Nauka 1975, s. 24—38.
- TIBENSKÁ, E.: Expresivita slovies z hľadiska lexikografickej praxe. Slovenská reč, 47, 1982, s. 145—155.

- FINDRA, J.: Dynamika štylistických významov slova. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984. s. 156.
- FINDRA, J. (1984a): K štylistickej klasifikácii nárečovej lexiky. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984. s. 313—316.
- HORECKÝ, J.: Členenie slovnej zásoby. Slovenská reč, 21, 1956, s. 64—70.
- CHLOUPEK, J.: Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1986, s. 10—12.
- JEDLIČKA, A. — FORMÁNKOVÁ, V. — REJMÁNKOVÁ, M.: Základy české stylistiky. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970, s. 81—82.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987, s. 23—25.
- MISTRÍK, J.: Stylistika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 204—205.
- MISTRÍK, J.: Stylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. s. 42—159.
- ONDRUS, P.: Slovenská lexikológia 2. Náuka o slovnej zásobe. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972.
- ONDRUS, P.: Archaizmy a historizmy v súčasnej spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 37, 1972, s. 92—95.
- ONDRUS, P. — HORECKÝ, J. — FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 146—203.
- PECIAR, Š.: Jazykové prostriedky hovorového štýlu spisovnej slovenčiny. In: Jazykové štúdie. 8. Red. F. Miko. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 50—56.
- PISÁRČIKOVÁ, M.: Miesto subštandardných slov v slovnej zásobe. Slovenská reč, 53, 1988, s. 143.
- Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. XI—XIII.
- SALINGOVÁ, M.: K štylistickej charakteristike slov v normatívnom slovníku. Slovenská reč, 20, 1955, s. 40—49.
- SMELEVA, I. N.: Nekotoryje voprosy stilistiki v obščem slovare literaturnogo jazyka. In: Sovremennaja russkaja leksikologija. Red. A. N. Babkin. Leningrad. Nauka 1975, s. 24—38.
- TIBENSKÁ, E.: Expresivita slovies z hľadiska lexikografickej praxe. Slovenská reč, 47, 1982, s. 145—155.

Životné jubileum Kataríny Habovštiakovej

Šesťdesiatročné jubileum je životná udalosť, pri ktorej sa hodno pristaviť i pozrieť dozađu, i hodnotiť, ale ešte nie bilancovať. Prvým hodnotiacim prístavením bola naša charakteristika jazykovednej práce jubilantky pred desiatimi rokmi (porov. SR, 44, 1979, s. 162—164). Odvtedy sa kontúry jej jazykovednej práce upevnili v podstate v tom rozpätí, ako sme to naznačili r. 1979.

Tok životných osudov K. Habovštiakovej prebieha bez divých zákrut. Pochádza z učiteľskej rodiny (narod. 18. 5. 1929 v Jasovskom Podzámku, okr. Košice). Po absolvovaní osemročného gymnázia v Bratislave a filologického štúdia na Filozofickej fakulte UK v Bratislave (odbor slovenčina — ruština — (malá) francúzština) pôsobila dva a pol roka v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve (SPN) ako redaktorka učebníc ruského jazyka. Od 1. 7. 1953 do začiatku r. 1974 pracovala ako vedecká pracovníčka v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV, jej posledným pracoviskom bola Katedra slovenského jazyka a literatúry na Pedagogickej fakulte v Nitre. Od 1. 7. 1987 je v dôchodku. Jej rigoróznou prácou bola štúdia *Systém slovesa v Žilinskej knihe* (r. 1952). R. 1962 získala hodnosť kandidáta filologických vied na základe dizertačnej práce *Bernolákova kodifikácia spisovnej slovenčiny* (v prehĺbenom znení vyšla knižne pod názvom *Bernolákovo jazykovedné dielo*, 1968). V r. 1975 sa habilitovala na Pedagogickej fakulte v Nitre súborom štúdií *K problematike vývinu jazyka slovenskej národnosti*.

Už od študentských rokov je pre K. Habovštiakovú príznačná prísna cieľavedomosť, húževnatosť, schopnosť vynájsť sa aj v zložitých životných situáciách. Tieto vlastnosti sa pozitívne prejavili v bádateľskej práci. Maximálne vedela vyťažiť z podmienok, ktoré jej poskytovalo každé pracovné prostredie. Záujem o zveľaďovanie a výskum materinského jazyka má azda korene v rodičovskom dome, redaktorská práca v SPN jej priblížila spoločenské hodnoty učebnicovej tvorby, najviac bádateľských podnetov získala ako pracovníčka JÚLŠ SAV (najprv bola členkou autorského kolektívu III. a IV. dielu *Slovníka slovenského jazyka*, potom ako pracovníčka oddelenia dejín jazyka sa účastnila na vypracúvaní prvej koncepcie *Slovenského historického slovníka*). Nárečový výskum v 76 obciach pre *Atlas slovenského jazyka I*, ktorý znamená prvé kroky našej jubilantky vo výskume slovenského jazyka, nepredstavuje v jej jazykovedných záujmoch iba okrajovú zložku. Konfrontácia historického stavu skúmaného javu so stavom v nárečiach (a často aj v najbližších príbuzných jazykoch) tvorí metodologickú črtu jej štúdií z dejín slovenčiny. Manželstvom s dialektológom Antonom Habovštiakom — zriedkavé, no šťastné spojenie dvoch odlišných bádateľských typov — sa nárečové záujmy K. Habovštiakovej stále aktualizujú a prinášajú svoje plody až do dnešných dní. S činnosťou na PF v Nitre súvisí nová dimenzia v jej práci: otázky modernizácie obsahu a metód jazykovej a literárnej výchovy v škole.

K. Habovštiaková nepatrí medzi osnovateľov smelých teoretických konštrukcií, ale má nezastupiteľné miesto v rade tých jazykovedcov, ktorí vynaložili a vynakladajú veľké úsilie, aby konštrukcia slovenskej jazykovedy bola pevná, aby ostalo čo najmenej bielych miest, aby opisy stavby slovenského jazyka a jeho historického vývinu držali krok so stavom súčasnej jazykovedy. Najcennejší je jej prínos k dejinám spisovnej slovenčiny. Po rozboroch jazyka jednotlivých historických pamiatok (Žilinská kniha, inventár Oravského hradného panstva z r. 1611, listy M. Hradského z r. 1614—1619) najmä v pomere k nárečiam a k češtine a po zhodnotení jazykovedného prínosu niektorých dejateľov z doby národného obrozenia (H. Gavlovič, A. Radlinský, J. Hollý, Hattalov vzťah k Bernolákovej kodifikácii a i.) napísala dve syntetické diela. Podrobná charakteristika Bernolákovho kodifikátorského diela bola v našej jazykovede zhodnotená a mala priaznivý ohlas aj v zahraničnej slavistike. Habovštiakovej monografia bude nevyhnutným východiskom pri ďalších analýzach (najmä z nových metodologických hľadísk) prvej a najširšie koncipovanej kodifikácie nášho spisovného jazyka.

Pozoruhodným a novým pokusom charakterizovať vývin slovnej zásoby spisovnej slovenčiny od čias Bernolákovej kodifikácie po súčasnosť z hľadiska jej základného fondu a z hľadiska vývinových tendencií prejavujúcich sa v onomaziologickej rovine je monografia *Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska* (1987). Autorka sleduje, ako sa lexikálna báza slovenčiny rozvíja v oblasti tvorenia slov a v semaziologickej oblasti, a ukazuje, ako sa na týchto vývinových zmenách slovnej zásoby zúčastňujú jazykové, psychické a mimojazykové činitele. Práca poskytuje bohaté podnety a neraz ukazuje aj primerané pracovné postupy pri ďalšom spracúvaní tejto centrálnej otázky slovenskej historickej lexikológie. Nové riešenia tu prinesie najmä pohľad na slovnú zásobu ako na hierarchicky usporiadané súbory čiastkových systémov.

V početných štúdiách sa K. Habovštiaková zaoberá rozličnou stránkou spisovnej, ako aj nárečovej slovnej zásoby zo synchronického i diachronického hľadiska (podnetné sú napr. články o názvoch členov rodiny a príbuzenstva, o význame lexikálnej jednotky, o sémantických zmenách vo vývine slovanských jazykov). R. 1980 obhájila vedeckú výskumnú úlohu štátneho plánu *Slovná zásoba oravských nárečí*. Veľký význam pre slovenskú i slovanskú dialektológiu bude mať *Slovník oravských nárečí*; z rozsiahleho materiálu k slovníku oravských nárečí, ktorý zozbieral Anton Habovštiak, doteraz skoncipovala slová z litier A — S (vyše 20 000 hesiel). Osobitnú pozornosť venovala otázkam frazeológie. Je spoluautorkou školského maďarsko-slovenského frazeologického slovníka (1980). Vydavateľstvo Tatran pripravuje na vydanie vecno-tematický frazeologický slovník *Človek v zrkadle frazeológie* (spoluautorka E. Krošláková). Pre potreby poslucháčov Pedagogickej fakulty v spolupráci s E. Krošlákovou prichystala *Textovú príručku k základom slavistiky a k staroslovienčine* (táto vysokoškolská príručka na seminárne cvičenia obsahuje antológiu staroslovien-ských textov a ukážok zo slovanských jazykov doplnenú cvičeniami).

Početné drobné príspevky publikovala z okruhu jazykovej kultúry a jazykovej výchovy. Výsledky vedeckého bádania prenáša do praxe príspevkami v jazykovej poradni Čs. rozhlasu, v popularizačných periodikách i v dennej tlači. O popularizáciu jazykovedy sa zaslúžila aj pravidelnou rubrikou *Rodné mená* (v bratislavskom Večerníku v r. 1978—1979). Pripomeňme ešte spoluautorstvo na učebniciach slovenčiny pre maďarských spoluobčanov (*Slovenčina*

pre ľudové kurzy I — II) a na konverzačnej príručke slovenčiny a maďarčiny. — Niektoré štúdie K. Habovštiakovej vyšli v zahraničí. Prednášala i na mnohých jazykovedných konferenciách a sympóziách v ČSSR aj v zahraničí.

Ak ešte spomenieme redakčné práce, prednáškovú a organizátorskú činnosť na PF v Nitre, vidíme, že v osobe K. Habovštiakovej pozdravujeme dnes významného jazykovedného pracovníka. Bádateľský zápal vedie K. Habovštiakovú k novým výskumným úlohám. Hoci liace vedeckých zámerov treba už premyslene usmerňovať, naša jubilantka píše ďalšiu kapitolu svojej otvorenej životnej knihy. Želáme jej pevné zdravie v uskutočňovaní všetkých plánov, veľa spokojnosti i pohody aj v osobnom živote. Ad multos annos!

V. Blanár

Súpis prác doc. dr. Kataríny Habovštiakovej za roky 1979–1988

Táto bibliografia nadväzuje na Súpis prác. doc. dr. Kataríny Habovštiakovej za roky 1950–1978 od L. Dvonča, ktorý vyšiel v Slovenskej reči, 44, 1979, s. 164–174.

1979

Rodné mená v slovenčine. — In: *Studia Academica Slovaca*. 8. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1979, s. 85–97. — Znovu publikované pod rovnakým názvom: In: *Slovakistické štúdie*. Red. J. Mistrík. Martin, Matica slovenská 1985, s. 471–476.

Slová maďarského pôvodu v slovenčine. — *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 25, 1979, s. 169–176.

O rozporoch medzi kodifikáciou a normou. — In: *Z teórie spisovného jazyka*. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1977, s. 116–119.

Slovenské priezviská od rodných mien. Teze prednášky v SJS — Prešov — dne 13. 6. 1978. — *Jazykovedné aktuality*, 16, 1979, s. 20–21.

Ondrčková, E. — Hanning, D.: *Nemecko-slovenský frazeologický slovník*. Bratislava 1978. — In: *Slovenská reč*, 44, 1979, s. 309–312 (rec.).

Jazykovedné štúdie. 14. O pôvode a o najstaršom vývine slovenčiny. Stanislavov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava 1977. — In: *Jazykovedný časopis*, 30, 1979, s. 69–72 (ref.).

O lastovičkách vo frazeológii. — *Kultúra slova*, 13, 1979, s. 273–274.

Najedol sa ako sedliak na hody. — *Nedeľná Pravda*, 12, 1979, č. 51, s. 7.

Andrea — Antónia — Bohuslava. — *Večerník*, 5. 1. 1979, s. 16. — Tamže: Rastislav a Radovan (12. 1., s. 16). — Erika — Blažej — Veronika (2. 2., s. 16). — Zdenko — Gabriela — Dezider (9. 2., s. 16). — Juliana — Miloslava — Jaromír (16. 2., s. 16). — Agnesa — Bohumil — Kazimír (2. 3., s. 9). — Františka — Branislava — Angela (9. 3., s. 16). — Boleslav — Ľubica — Eduard (16. 3., s. 16). — Adrián — Gabriel — Marián (23. 3., s. 16). — Vieroslav — Benjamin — Hugo (30. 3., s. 5). — Irena — Zoltán — Albert (6. 4., s. 5). — Aleš — Justín — Fedor (13. 4., s. 5). — Marcel — Ervin — Slavomír (20. 4., s. 5).

O rozvoji slovnej zásoby slovenčiny v súčasnosti. — *Priateľ*, 10, 1978/1979, č. 5, s. 4. — Tamže: *Pani doktorka, bolí ma...* (č. 6, s. 8–9). — *Matematika — počty* (č. 7, s. 4–5). — *Oblok — ctkno* (č. 9, s. 6–7, 12).

VIII. medzinárodný kongres slavistov. — *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 25, 1978/1979, s. 153–154 (správa o 8. medzinárodnom zjazde slavistov, konanom v dňoch 3–9. 9. 1978 v Záhrebe).

1980

Magyar-szlovák frazeológiai szótár. (Paralelný slov. názov.) 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 216 s. — 2. vyd. 1984. 176 s. (spoluautori V. Hasák, M. Töröková).

O cyrilometodovskej tradícii na Slovensku. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. 15. Zv. 3. Slavistika. Red. M. Novák et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 133—146, rus. res. s. 146, nem. res. s. 147.

Spracovanie významu slova v nárečovom slovníku. — In: Dialektologický zborník. 1. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. 5.) Red. J. Ružička — M. Štec. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 165—171.

O expresivite a gradácii expresivity vo frazeologizmoch. — In: Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 79—85.

Frekvencia a motivácia výberu rodných mien na Slovensku v minulosti a súčasnosti. — In: Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1980, s. 305—314.

Mikrosystém priezvisk odvodených od mena *Michal*. — Onomastica, 25, 1980, s. 183—195.

Rodné mená a priezviská Bratislavčanov. — Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 21, 1980, s. 274—283.

Najčastejšie mužské rodné mená a ich pôvod. — In: Domová pokladnica 1981. Red. M. Krippel — O. Poliak. Bratislava, Príroda 1980, s. 177—183.

Aké meno dať nášmu dieťaťu. — Nová cesta, 2, 1980, č. 5, s. 28—29; č. 6, s. 20—21; č. 8, s. 31; č. 9, s. 29; č. 10, s. 24—25; č. 11, s. 30—31; č. 12, s. 27.

Odkaz našich dedov našim deťom. — Nová cesta, 2, 1980, č. 6, s. 7 (o niektorých prísloviach a porekadlách).

O práci v ľudovej múdrosti. — Nová cesta, 2, 1980, č. 9, s. 28—29.

Pravopis mien národov. — Nedeľná Pravda, 13, 1980, č. 33, s. 7. — Tamže: Aký sme mali rok (č. 52, s. 7).

Dnes je Júlie. — Večerník, 22. 5. 1980, s. 6. — Tamže: Dnes je Antona (13. 6., s. 12). — *Krištof* (25. 7., s. 12). — *Drahošlava* (1. 9. — pondelok). — *Otokar* (3. 9. — streda) (29. 8., s. 12).

Rozširujeme svoju slovnú zásobu. — Priateľ, 12, 1980/1981, č. 1, s. 10. — Tamže: O spôsobe vykonávania práce (č. 2, s. 12). — Frazeologické zvraty a príslovia (č. 3, s. 11; č. 4, s. 10).

1981

Poznanie slovenskej slovnej zásoby a frazeológie v školách s maďarským vyučovacím jazykom. — In: Stav a prognostika vyučovania slovenského jazyka na ZŠ s maďarským vyučovacím jazykom. Red. J. Oravec. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981, s. 29—70 (spoluautorka E. Krošláková).

Úvodom. — In: Stav a prognostika vyučovania slovenského jazyka na ZŠ s maďarským vyučovacím jazykom. Red. J. Oravec. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981, s. 3—4.

Rodina z jazykového hľadiska. — Nová cesta, 3, 1981, č. 9, s. 26; č. 10, s. 20—21.

Najčastejšie ženské rodné mená a ich pôvod. — In: Domová pokladnica 1982. Red. M. Krippel — O. Poliak. Bratislava, Príroda 1981, s. 205—211.

Aké máte meno? — Slovenské? — In: Minikalendár R na rok 1982. Red. K. Uhrík. Bratislava, Pravda 1981, s. 3—4.

Andrea, Rastislav a Radovan. — In: Minikalendar R na rok 1982. Red. K. Uhrík. Bratislava, Pravda 1981, s. 2. — Tamže: *Erika, Blažej a Veronika* (s. 10). — *Angela, Jozef a Soňa* (s. 18). — *Hugo, Irena a Albert* (s. 26). — *Ladovi muži (a ich mená)*. — *Ján, Peter a Pavel* (s. 38). — *Kamil, Anna a Marta* (s. 46). — *Dominik, Darina a Elena* (s. 50). — *Oleg, Mária a Ludmila* (s. 58). — *Koloman, Terézia a Vendelín* (s. 66). — *Martin, Ondrej a Katarína* (s. 70). — *Adam, Eva a Štefan* (s. 74).

Antónia, Bohuslava, Bohuš, Tamara, Rastislav, Radovan, Drahomíra. — In: Ročenka ženy 1982. Red. L. Mináčová. Bratislava, Živena 1981, s. 2. — Tamže: *Veronika, Erika, Eleonóra, Dezider, Matej* (s. 4). — *Agnesa, Agneša, Gregor, Jozef, Branislav, Lubica, Eduard* (s. 6). — *Irena, Jaroslav, Zoltán, Rudolf, Vojtech, Juraj* (s. 8). — *Monika, Hermína, Júlia, Viliam, Dušan* (s. 10). — *Valéria, Ján, Ladislav, Peter, Pavol či Pavel* (s. 12). — *Margita, Magdaléna, Anna, Marta* (s. 14). — *Zuzana, Darina, Elena, Ludovít, Lubomír* (s. 16). — *Mária, Jolana, Rozália, Václav* (s. 18). — *Viera, Natália, Koloman, Klára, Sergej, Šimon* (s. 20). — *Karol, Martin, Alžbeta, Katarína, Ondrej* (s. 22). — *Mikuláš, Dagmara, Eva, Adam, Štefan* (s. 24).

1982

Možnosti využitia frazeológie pri vyučovaní syntaxe. — In: Syntax a jej vyučovanie. Red. J. Oravec. Nitra, Pedagogická fakulta 1982, s. 67—74.

Názvy členov rodiny. — In: Domová pokladnica. Red. M. Krippel — O. Poliak. Bratislava, Príroda 1982, s. 208—209.

Vyšli ďalšie zväzky Atlasu slovenského jazyka. [1. Štolc, J.: Atlas slovenského jazyka. 2. Flexia. Bratislava 1978. — 2. Buffa, F.: Atlas slovenského jazyka. 3. Tvorenie slov. Bratislava 1978, 1981.] — In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 29, 1982/1983, s. 116—118 (ref.).

Slovník slovenských nárečí. Ukážkový zväzok. Red. I. Ripka. Bratislava 1980. — In: Jazykovedný časopis, 33, 1982, s. 87—90 (rec.).

Ruština a dejiny spisovnej slovenčiny. — Nedeľná Pravda, 15, 1982, č. 47, s. 7.

II. slovenská dialektologická konferencia. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 28, 1981/1982, s. 185—186 (správa o konferencii konanej v dňoch 1.—3. 10. 1981 na Zemplínskej šírave).

1983

Synonymá v Bernolákovom Slovári. — In: Jazykovedné štúdie. 18. Z dejín slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Veda 1983, s. 59—67.

Istočníci lexičeského fonda slováckého literaturného jazyka. — Sovetskoje slavjanovednije, 19, 1983, s. 92—99.

Modernizácia vyučovania dejín slovenského jazyka. — In: Miesto historicko-jazykovedných disciplín vo vyučovaní. Red. K. Habovštiaková. Nitra, Dekanát Pedagogickej fakulty v Nitre 1983, s. 9—20.

K otázke vyučovania frazeológie. — In: Slovenský jazyk a literatúra pre stredné školy s vyučovacím jazykom maďarským. Študijné texty pre prípravu pedagogických pracovníkov. Red. M. Töröková. Bratislava, Ústredný ústav pre vzdelávanie učiteľov 1983, s. 61—86.

Typy slovenských priezvisk odvodených od mužských rodných mien. — In: VIII. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava — Banská Bystrica — Prešov, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave — Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici — Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove 1983, s. 244—247.

Niekoľko zaujímavostí o rodných menách v slovenčine. — In: Priateľ rodiny 1984. Red. J. Molitoris a kol. Bratislava, Obzor 1983, s. 106—107.

Bratislava — kolíska Bernolákovkej spisovnej slovenčiny. — Večerník, 21. 1. 1983, s. 6.

Dieťa a symbolika v jeho rodnom mene. — Večerník, 27. 5. 1983, s. 6.
 Úvodom. — In: Miesto historicko-jazykovedných disciplín vo vyučovaní. Red. K. Habovštiaková. Nitra, Dekanát Pedagogickej fakulty v Nitre 1983, s. 3—4.
 Smiešková, E. — Simová, E.: Szlovák-magyar frazeológiai szótár. Slovensko-maďarský frazeologický slovník. Bratislava 1981. — In: Slovenská reč, 48, 1983, s. 175—178 (rec.).
 Meno pre naše dieťa. Listujeme v rovnomennej populárnovedeckej publikácii, prvej svojho druhu vydanéj na Slovensku. [Majtán, M. — Považaj, M.: Meno pre naše dieťa. Bratislava 1983.] — In: Večerník, 22. 4. 1983, s. 6 (ref.).

1984

Bernolákovčina ako spisovný jazyk. — In: Literárnomúzejný letopis. 18. Red. I. Sedlák. Martin, Matica slovenská 1984, s. 85—100.
 Možnosti využitia priezvisk pri vyučovaní slovenského jazyka na vysokých školách. — In: Sborník přednášek z 1. celostátního semináře Onomastika jako společenská věda ve výuce a školské praxi. 9.—10. října 1984. Red. B. Dejmeš — R. Šrámek. Hradec Králové, Pedagogická fakulta 1984, s. 60—64.
 Medzijazykové kontakty pri slovenských menách. — In: Domová pokladnica 1985. Red. M. Krippel — O. Poliak. Bratislava, Príroda 1984, s. 94—95.
 Rodné mená v minulosti a v súčasnosti. — In: Priateľ rodiny 1985. Red. J. Molitoris a kol. Bratislava, Obzor 1984, s. 108—109.
 Zena a práca. — Nedeľná Pravda, 17, 1984, č. 10, s. 7. — Tamže: *Pivo a limonáda* (č. 22, s. 7). — *Zelená, červená ...* (č. 25, s. 7). — O pravopise slovenských priezvisk (č. 46, s. 7).
 Nie je burza ako burza. — Práca, 26. 3. 1984, s. 7. — Tamže: *Auto — automobil* (5. 11, s. 4).
 Do vozovne. — Večerník, 4. 5. 1984, s. 3.
 IX. medzinárodný zjazd slavistov. — Slovenský jazyk a literatúra v škole. 30, 1983/1984, s. 281—283 (správa o zjazde konanom v dňoch 6.—14. 9. 1983 v Kyjeve).
 Anton Bernolák. — In: Encyklopédia slovenských spisovateľov. 1. Sprac. kolektív autorov pod vedením K. Rosenbauma. Bratislava, Obzor 1984, s. 51—53 (heslo).

1985

Postoje lingvistov k lexikálnym bohemizmom v slovenčine. — In: Slavica Pragensia. 25. (Acta Universitatis Carolinae. Philologica. 4—5. 1982.) Red. V. Budovičová. Praha, Univerzita Karlova 1985, s. 187—198.
 Anton Bernolák a česká gramatická tradícia. — In: Práce z dějin slavistiky. 10. Starší české, slovenské a slovanské mluvnice. Red. J. Porák. Praha, Univerzita Karlova 1985, s. 199—216.
 Ján Hollý a bernolákovčina. — In: Pamätnica z osláv dvojstého výročia narodenia Jána Hollého. Red. J. Chovan. Martin, Matica slovenská 1985, s. 356—364, angl. res. s. 364—366, franc. res. s. 366—368.
 Vplyv nárečí a spisovnej češtiny na formovanie spisovnej slovenčiny. — In: Slovakistické štúdie. Red. J. Mistrík. Martin, Matica slovenská 1985, s. 375—379. — Predtým publikované pod rovnakým názvom: In: Studia Academica Slovaca. 6. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1977, s. 113—124.
 Ideové, spoločenské a jazykové základy Bernolákovkej spisovnej slovenčiny. — In: Slovakistické štúdie. Red. J. Mistrík. Martin, Matica slovenská 1985, s. 250—254. — Predtým publikované pod rovnakým názvom: In: Studia Academica Slovaca. 5. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1976, s. 113—127.
 Nové slová v súčasnej spisovnej slovenčine. — In: Studia Academica Slovaca. 14. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1985, s. 191—215.

- Prečo sa tak volám? — In: Domová pokladnica 1986. Red. M. Krippel — O. Poliak. Bratislava, Príroda 1985, s. 116—117.
- II. Heslová časť. Gymnázium. — In: F. Miko a kolektív: Frazéológia v škole. Učebné texty pre štúdium slovenského jazyka. Nitra, Dekanát Pedagogickej fakulty v Nitre 1985, s. 134—166.
- III. Indexová časť. 1. Zoznam kľúčových a oporných slov archisém. — In: F. Miko a kolektív: Frazéológia v škole. Učebné texty pre štúdium slovenského jazyka. Nitra, Dekanát Pedagogickej fakulty v Nitre 1985, s. 167—192 (spoluautori F. Miko, E. Krošláková, K. Zelinková, J. Oravec).
- III. Indexová časť. 2. Zoznam frazeologických jednotiek. — In: F. Miko a kolektív: Frazéológia v škole. Učebné texty pre štúdium slovenského jazyka. Nitra, Dekanát Pedagogickej fakulty v Nitre 1985, s. 192—254 (spoluautori E. Krošláková, K. Zelinková, J. Oravec).
- Cyrlometodovská tradícia na Slovensku. — Zápisník slovenského jazykovedca. Bulletin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, 4, 1985, č. 4, s. 3—5 (tézy prednášky konanej dňa 23. 4. 1985 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Nitre).
- Neologizmy v súčasnej spisovnej slovenčine. — Zápisník slovenského jazykovedca. Bulletin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, 4, 1985, č. 4, s. 15—17 (tézy prednášky konanej dňa 27. 5. 1985 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).
- Oráč — oráč — rataj. — Práca, 18. 3. 1985, s. 5. — Tamže: *Staroslovenčina — staroslovienčina — stará slovenčina* (23. 9., s. 5). — Priezviská a nárečia (21. 10., s. 5).
- Celoštátny seminár o otázkach vyučovania onomastiky. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 31, 1984/1985, s. 249—250 (správa o seminári konanom v dňoch 9.—10. 10. 1984 v Hradci Králové).

1986

- Pôsobenie vývinu gramatickej stavby na vývin slovnej zásoby. — In: *Studia Academica Slovaca*. 15. Red. J. Mistrik. Bratislava, Alfa 1986, s. 175—196.
- Viacslovné pomenovanie v Slovníku slovenských nárečí. — In: *Dialektologický zborník*. 2. Red. M. Štec. Prešov, Filozofická fakulta UPJŠ 1986, s. 191—203. rus. res. s. 204, nem. res. s. 205.
- Frazéologizované prirovnania. — *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 32, 1985/1986, s. 197—200.
- Prirovnania všedné a vzletné. — In: Domová pokladnica. Red. M. Krippel — O. Poliak. Bratislava, Príroda 1986, s. 244—245.
- [Diskusný príspevok.] — In: IX. Meždunarodnyj s'jezd slavistov. Kijev, senfabr 1983 g. Materiály diskussii. Jazykoznaniye. Red. V. T. Kolomijec et al. Kijev, Naukova dumka 1986, s. 213 (k referátu M. Basaja).
- Staré a nové v názvoch ulíc. — *Nová cesta*, 8, 1986, č. 7, s. 30—31.
- Veľká Morava v tisícročí. [Krajčovič, R.: Veľká Morava v tisícročí slovami prameňov, legend, kroník a krásnej spisby. Bratislava 1985.] — In: *Večerník*, 7. 3. 1986.
- Konferencia o začiatkoch slovanskej porovnávacej jazykovedy. — *Slavica Slovaca*. 21, 1986, s. 96—99 (správa o konferencii konanej v dňoch 3.—5. 10. 1984 vo Varšave; spoluautorka J. Skladaná).

1987

- Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska. 1. vyd. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1987. 408 s.
- Spätosť vývinu slovnej zásoby s mimojazykovými (kultúrno-historickými) činiteľmi. — In: *Szlavisztikai tanulmányok. Emlékkönyv Király Péter 70 születésnapjára*. Red. F. Gregor — I. Nyomárkay. Budapest, ELTE Szlav filológiai Tanszék 1987, s. 177—186.
- K štylistickej charakteristike nárečového prejavu. — In: *Studia Academica Slovaca*. 16. Red. J. Mistrik. Bratislava, Alfa 1987, s. 109—125.

- O možnostiach využitia frazeológie vo vyučovaní. — In: Frazeológia v teórii a praxi. Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre. Séria: Spoločenské vedy. 2. 1987. Red. F. Miko. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1987, s. 145—149, rus. res. s. 172, franc. res. s. 174.
- Nárečové prvky v slovenských priezviskách. — In: IX. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1987, s. 239—244.
- Slovanský ideový základ a komparatívny aspekt v jazykovednom diele Antona Bernoláka. — In: Prekursory słowiańskiego językoznawstwa porównawczego (do końca XVIII wieku). Red. H. Orzechowska — M. Basaj. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich — Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1987, s. 331—340.
- Slovenský jazyk pre štúdium učiteľstva 1. stupňa základnej školy s vyučovacím jazykom maďarským. (Spoluautorka.) Nitra, Pedagogická fakulta 1987. 174 s.
- Aká bola Bernoláková slovenčina? — Nové slovo, 29, 1987, č. 34, s. 16. — Tamže: O Bernolákovvej gramatike (č. 35, s. 16). — 200 rokov od pravopisnej reformy (č. 36, s. 16).
- Jubileum spisovnej slovenčiny (1787—1987). — Nedeľná Pravda, 20, 1987, č. 36, s. 7.
- 1988
- Dialektizmy v literatúre z oravského regiónu. — In: Vedecká konferencia Regionální prvky v literárním textu z didaktického hlediska. Red. V. Linhartová et al. Brno, Univerzita J. E. Purkyně v Brně 1988, s. 80—85, nem. res. s. 85.
- Slová románskeho pôvodu v slovenčine. — In: Studia Academica Slovaca. 17. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1988, s. 157—178.
- Struktúrne typy názvov ulíc. — In: Urbanonymia. Zv. 2. Red. E. Bajžiková et al. Bratislava, Univerzita Komenského 1988, s. 69—74.
- Trifolium sanitatis medicum, anebo O zdraví zprava lekarska. Edične pripravila M. Majtánová. Bratislava 1987. — In: Slovenská reč, 53, 1988, s. 312—314 (ref.).
- Keď významného umelca titulujeme *majstre*, ako titulujeme významnú umelkyňu? — In: Pisárčiková, M. a kol.: Jazyková poradňa odpovedá. Red. M. Pisárčiková. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 29. — Tamže: Je spojenie *obývacia stena* správne? (s. 92). — Kupujeme na periny *damašek* alebo *damask*? (s. 92). — Je slovo *prázdninovať* spisovné? (s. 106). — Prečo v názve Generálne riaditeľstvo československých vagónok nemôže byť tvar „vagóniek“? (s. 124). — *Umývač* či *umývačka* riadu alebo azda *myčka riadu*? (s. 143—144). — Dá sa rúra na pečenie nazvať aj jednoducho „pečiaca rúra“? (s. 144). — Patria do spisovného jazyka slová *vodičák*, *osobák*, *zlepšovák*? (s. 258).
- O rečníckom umení v obradných sieňach. — Nová cesta, 10, 1988, č. 2, s. 7 (spoluúčastníčka besedy o rétorike, pripravenej D. Bangom a Z. Vicianovou).

Redakčná činnosť

Miesto historicko-jazykovedných disciplín vo vyučovaní. Nitra, Dekanát Pedagogickej fakulty v Nitre 1983 (vedecká redaktorka a zostavovateľka).

Zostavil L. Dvonč

Profesor Branislav Varsik osemdesiatpäťročný

Nestor slovenských historikov prof. Branislav Varsik, člen korešpondent SAV, ktorý sa 5. marca 1989 dožil osemdesiatich piatich rokov, pochádza z Myjavy. Po vysokoškolských štúdiách vo Viedni, v Prahe a v Bratislave spočiatku pôsobil ako archivár Krajinského archívu v Bratislave, ale už od roku 1933 bol docentom a od roku 1939 až do odchodu do dôchodku profesorom na bratislavskej univerzite. Prof. B. Varsik je jedným z mála slovenských historikov, ktorí vo svojej vedeckovýskumnej práci doceniajú aj význam historického jazykovedného výskumu, osobitne vlastných mien, a ktorí najmä onymický materiál cieľavedome, triezvo a s filozofickým citom využívajú.

Ako historik začal B. Varsik publikovať už v dvadsiatych rokoch. Značný spoločenský dosah majú jeho práce s česko-slovenskou problematikou (napr. o vplyvoch husitského hnutia na Slovensko), o národnostnej problematike na trnavskej univerzite a o slovensko-maďarskej národnostnej hranici v ostatných dvoch storočiach.

Klasickým dielom, a to aj z hľadiska slovenskej historickej onomastiky, sa stala jeho trojzväzková monografia *Osídlenie Košickej kotliny* (1964—1977), v ktorej programovo využil historické doklady o osídlení i výsledky analýzy historickej toponymie pri výkladoch o národnostnom zložení osídlenia a jeho vývinu v Košickej kotline a vôbec na východnom Slovensku.

Skúsenosti z výskumu osídlenia východného Slovenska využil jubilant aj pri štúdiu niektorých závažnejších otázok osídlenia stredného a západného Slovenska. Výsledky výskumu zhrnul v práci *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku* (1984). Pre dejiny slovenčiny najcennejšia je tu polemicky zacielená štúdia *K otázke juhoslavizmov v strednej slovenčine* (s. 9—37) (predtým ju autor publikoval v *Slovanských štúdiách*, 21, 1980, s. 93—134), ďalej štúdie, v ktorých autor sleduje problém nemeckej kolonizácie na západnom Slovensku, slovenské miestne názvy, ktoré vznikli po prisťahovalcoch národností stredovekého Uhorska, príchod maďarských strážnych oddielov do Liptova a problematiku pripojenia Liptova k uhorskému štátu. Staršie toponomastické štúdie o pôvode a etymológii niektorých miestnych názvov na východnom Slovensku, o názvoch *Nitra*, *Zemplín*, *Topľa* a i. umiestnil B. Varsik v predchádzajúcej knižnej publikácii, ktorá vyšla pod názvom *Zo slovenského stredoveku* (1972).

Autobiografický charakter má Varsikova práca *O čom mlčia archívy* (1987), v ktorej si autor spomína na významnejšie chvíle svojho života, na štúdiá, na svoju archivársku prácu, vedeckú a pedagogickú činnosť i na svoje dlhoročné pôsobenie v názvoslovných komisiách.

Dôležitý problém zo starších dejín Slovenska, ktorý úzko súvisí s dejinami slovenčiny, rieši B. Varsik v najnovšej knižnej publikácii *Otázky vzniku a vývinu slovenského zemianstva* (1988). Na základe písomných dokumentov (v prílohe ich publikuje 56 na s. 207—279) autor zisťuje a dokazuje, že zemanania na území Slovenska boli už od svojho vzniku v 13.—14. storočí prevažne slovenského pôvodu a udržali si svoju pôvodnú slovenskosť nepretržite až do čias novovekej maďarizácie.

Slovenské jazykové pamiatky publikoval B. Varsik aj skôr, a to v knihe *Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia* (1956). V tejto staršej publikácii uverejnil slovenské písomnosti z archívov mesta Trnavy, Skalice a Trenčína.

Napokon treba pripomenúť, že vo svojej najnovšej práci, ktorá vyjde pod názvom *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10.—12. storočí*, rieši B. Varsik opäť vedecky i politicky veľmi významnú otázku súvisiacu s problematikou etnogenézy Slovákov. Z pozícií marxistickej historiografie a onomastiky reaguje na nedávne pokusy oživovať názory niekdajšej buržoáznej historiografie o neskoršom pôvode Slovákov.

Do ďalších rokov želáme prof. B. Varsikovi dobré zdravie a úspešné pokračovanie v završovaní svojich životných cieľov.

M. Majtán

Súčasná slavistika a výskum slovenčiny (Po X. medzinárodnom zjazde slavistov v Sofii)

1. Päť rokov po výborne zorganizovanom slavistickom kongrese v Kyjeve r. 1983 a druhý raz po dvadsiatich piatich rokoch v Sofii (r. 1963 sa tu konal V. zjazd) sa predstavitelia svetovej slavistiky zišli v dňoch 14.—22. septembra 1988 na svojom X. medzinárodnom zjazde. Spolu s veľkým počtom domácich účastníkov (skoro dve tretiny) sa na kongrese zúčastnilo do 2 000 vedcov z 30 štátov zo všetkých svetadielov. Obetaví organizátori pripravili všetky zjazdové podujatia v modernom Paláci kultúry Ludmily Živkovovej (o priebehu zjazdu podrobnejšie informujú V. Blanár — K. Buzássyová — D. Šimková v časopise *Slavica Slovaca*, 24, 1989, č. 1). Žiaľ, neporušila sa „zlá“ tradícia — na kongrese sa nezúčastnila skoro tretina pôvodne prihlásených účastníkov, čo sťažovalo jeho činnosť (z rozličných príčin sa to týkalo aj málopočetnej česko-slovenskej delegácie).

Národné komitáty pripravili na zjazd svoje prednášky v podobe knižných zborníkov, ktoré sú hlavným zdrojom informácií o stave, rozvoji a smerovaní slavistiky v jednotlivých krajinách, pretože sám zjazd je skôr verejným, reprezentačným fórom. Naše prednášky vyšli už po druhý raz pod názvom *Ceskoslovenská slavistika 1988*, sovietska delegácia sa ako vždy dobre prezentovala kvalitným zborníkom *Slavianskoje jazykoznanije* — doklady sovet-skoj delegacii. Podobne ako domáci usporiadatelia (*Slavianska filologija*, 19. Ezikoznanie) aj poľskí slavisti pripravili mimoriadne rozsiahly zborník svojich vystúpení (*Z polskich studiów slawistycznych. 7. Językoznawstwo*); pekný zborník pripravili aj maďarskí slavisti (*Hungaro-Slavica 1988*).

2. Podľa tradície bolo aj v Sofii na prvom mieste skúmanie pôvodu praslovanského jazyka, jeho dejín a štruktúry vrátane baltoslovanských etnolingvistických vzťahov. Od vytýčenia systematického skúmania praslovančiny na IV. zjazde slavistov r. 1958 v Moskve sa značne pokročilo najmä v tom, že na rozdiel od „gramatického“ výskumu (rekonštrukcia fonetiky, fonológie, morfológie) sa dnes výskum orientuje širšie, na rekonštrukciu priestoru, času a kultúry starých Slovanov, a to na základe slovnej zásoby predstavovanej v rozličných typoch slovníkov (etymologických, historických, nárečových) i toponomastického materiálu.

Čím hlbšie sa ide do rekonštrukcie minulosti, tým viac sa zvyšuje význam skúmania jazyka (najmä jeho lexiky) pre chápanie kultúry. Na tomto východisku postavil svoj referát známy moskovský slavista O. N. Trubačov: od štruktúrno-slovotvorného prístupu sa dnes smeruje viac k „reálno-sémantickému“ pohľadu, založenému nie na interpretácii kategórií vonkajšieho sveta, ale v centre je človek a jeho vzťah k najvýznamnejším momentom jeho života (narodenie, smrť) a status človeka medzi seberovnými. Kľúčovým slovom v takejto interpretácii je hniezdo slova *svoj* (človek kultivuje svoje vzťahy k všetkým myslenným objektom). Základným indoeurópsko-slovanským protikladom bola podľa O. N. Trubačova opozícia „svoj — nie svoj“. Trubačovov prístup je navyše v afinite so súčasnou orientáciou sovietskej lingvistiky na skúmanie antropocentrického obrazu sveta: základom kultúry je sebauvedomovanie a svetonázor.

V tomto tematickom okruhu vystúpil aj Š. Ondruš, ktorý veľké nedostatky etymologickej rekonštrukcie indoeurópskej a tým aj praslovanskej lexiky vidí v nesystematickom využívaní Benvenistovej laryngálnej teórie, v nesystematickom využívaní poznatku o bezvýnimočnej delabializácii rozličných iníciaľových skupín a pod. Je pochopiteľné, že tie isté fakty možno využívať na protikladnú argumentáciu. Dôležité je predovšetkým to, aby sa rozlišovala empirická a teoretická rovina, aby neprevažoval tlak schémy (modelu, konštruktu) na interpretáciu materiálu.

3. Domáci organizátori zjazdu vyčlenili samostatný okruh o rozvoji starobulharského jazyka a jeho úlohe pri fungovaní a vývine iných slovanských jazykov. Nepodarilo sa dosiahnuť jednotu názorov v tom, či jazyk diel Konštantína a Metoda nazývať starobulharčinou. Podľa E. Dogradžievej a K. Kostovovej starobulharčina bola jazykom bulharského národa od konca 9. stor. do konca 11. stor., mala tri nárečvé oblasti (Solún, Pliska Ochrid), spisovnú formu utvorili Konštantín a Metod a jeho žiaci; tento jazyk mal aj medzinárodnú funkciu ako kultúrny jazyk vo veľkej časti východnej Európy; využíval hlaholiku aj cyriliku a je zachytený v písomných pamiatkach.

4. V ďalšom okruhu bolo na programe porovnávacie a historické štúdium slovanských jazykov a dialektov a onomastika. Je to do istej miery „klasická“ slavistická problematika a jej východiskom je bohatá materiálová základňa v podobe slovníkov, atlasov, rukopisov a pod. Riešili sa základné metodologické otázky konfrontačného a typologického opisu jazykov, poukazovalo sa na systémovú vývinovú podmienenosť istých javov alebo kategórií, pozornosť sa venovala kontaktovým a interferenčným vplyvom. Vybrané triedy javov z morfológie, lexikológie, v menšej miere akcentológie a flexie sa skúmali prevažne v rámci východoslovanských jazykov, ďalej sa analyzovali niektoré

písomné pamiatky z nového aspektu a pod.; bolo tu však aj dosť úzko zameraných príspevkov.

Vychádzajúc z analýzy motivácie obsahových modelov, M. Majtán tu predniesol príspevok o slovenských hydronymách v slovanskom kontexte. Slovenské hydronymá vznikli v prevažnej miere z apelatív, a to priamo z hydrologických termínov označujúcich jednotlivé druhy objektov (osada, vrch) alebo zo slov označujúcich charakter vody, vodného toku, dna a pod. Výsledky analýzy presvedčivo ukazujú, že tieto hydronymá majú slovanský charakter aj napriek tomu, že väčšie toky mali svoje názvy iste aj v predslovanskom období. — A. Habovštiak hovoril o niektorých prvkoch slovnej zásoby slovenčiny s osobitým zreteľom na balkánske jazyky, pričom vychádzal z materiálu zozbieraného pre 3. zväzok Atlasu slovenského jazyka a pre Slovanský jazykový atlas. Členenie jazykových areálov podľa lexiky sa čiastočne odlišuje od členenia podľa hláskoslovných či morfológických charakteristík.

V onomastickej časti kolektív autorov H. Borek (PLR) — E. Eichler (NDR) — M. Majtán (SSR) — R. Šrámek (ČSR) predstavil projekt Slovanského onomastického atlasu, zatiaľ podľa zozbieraného a pripraveného materiálu chystaného v rámci západoslovanských jazykov. Predpokladom tohto diela — okrem čo najúplnejšieho materiálu — je aj vybudovanie jednotnej onomastickej teórie vychádzajúcej z fungovania onymických systémov ako celku (doteraz prevláda skôr etymologicko-výkladový prístup). Základom jednoduššej interpretácie bude inventár štruktúrnych typov slovanskej ojkonymie.

5. Ešte výraznejšie ako v diachronickom porovnávaní sa systémový prístup pri skúmaní lexikálno-sémantických javov uplatňoval v ďalšom okruhu — pri porovnávanom (typologickom) a areálovom štúdiu slovanských jazykov a dialektov. V konfrontačnej lingvistike, ktorá smeruje k čo najhlbšiemu poznaniu systémových súvislostí a zákonitostí fungovania jazykových prostriedkov, stále prevažuje bilaterálny charakter opisu, zväčša v porovnaní s ruštinou (tu sa už tradične dobre predstavili českí rusisti). Pri takomto prístupe sa ako základná a nevyhnutná podmienka správne postuluje potreba jednotného východiska, aby sa dosiahla relevantná porovnateľnosť výsledkov (tak napr. H. Běličová pri skúmaní funkcie elementárnych spájacích prostriedkov v konštituovaní typov súčasnej slovanskej hypotaxy). Aj E. Sekaninová pri konfrontácii jednotiek čiastkového systému slovanskej a ruskej lexiky zdôrazňuje potrebu zahrnúť do konfrontačného štúdia čo najviac jazykov, orientovať sa na medzijazykový výklad (vzťah k vývinu spoločnosti). Inak v tomto okruhu boli zastúpené vari všetky jazykové roviny a predstavené najvýznamnejšie a najnovšie metodologické postupy. Ukazovali sa tendencie rozšíriť konfrontačnú analýzu na typologickú charakteristiku všetkých slovanských jazykov (napríklad typológia diatézy v koncepcii R. Růžičku, typológia rodu v slovanských jazykoch anglického slavistu G. G. Corbetta a i.).

Metodologicky podnetný príspevok o problémoch a perspektívach analýzy lexikálno-sémantických systémov v príbuzných jazykoch predniesol V. Blánár. Naznačil cestu od konfrontačného a kontrastívneho výskumu k typologickej analýze, a to od porovnávaní kvantitatívnej charakteristiky a frekvencie (slovanské jazyky sa vyznačujú väčšou blízkosťou v texte), analýzy zhôd a rozdielov na rovine formy a lexikálnych významov až k porovnávaniu čiastkových lexikálno-sémantických systémov. Predmetom analýzy je teda to, ako sa v podstate zhodná organizácia pojmových polí odlišuje pri jednotlivých

slovanských jazykoch v konkrétnej lexikálno-sémantickej realizácii obsahov vedomia. Dôležitým metodologickým východiskom Blanárovho prístupu je opieranie sa o úzky vzťah medzi nepropriálnou a propriálnou slovnou zásobou, ako aj dôraz na prehĺbenie vývinového aspektu (najstarší dokladový materiál pre historickú lexikológiu poskytujú vlastné mená).

Známy sovietsky lingvista V. K. Žuravľov nastolil oprávnenú požiadavku rozvíjať historickú sociolingvistiku, ktorá by skúmala dynamiku vzťahov medzi dejinami národa a jeho jazyka. Jej hlavnou témou by mala byť otázka slovanskej vzájomnosti: na jednej strane je totiž slovanská vzájomnosť dôsledkom jazykového príbuzenstva, ale na druhej strane „sociálnu objednávku“ určila spoločensko-historická situácia, tie skupiny, ktoré využívali slovanskú ideu vo svojom boji. Treba zisťovať nielen vplyv spoločnosti na jazyk, ale aj význam jazyka pre formovanie slovanských národov.

Diskusiu zo strany niektorých slovenských jazykovedcov vyvolala téza — sformulovaná L. Ďurovičom — o tom, že vývoj kodifikovanej slovenčiny na konci 18. stor. (A. Bernolák) a na začiatku 19. stor. (L. Štúr) je dôsledkom vývinových predpokladov, ktoré sa utvorili a aj sformulovali na začiatku 18. stor. postulovaním existencie „slovensko-českého jazyka“ či „slovenskej češtiny“ (lingua Slav(ic)o-Bohemica) v dielach D. Krmana, M. Bela a P. Doležala (so strediskami v Skalici a v Novom Meste nad Váhom).

Živý záujem vyvolal aj jediný príspevok o typológii lexikálneho purizmu v slovanských jazykoch od kanadského slavistu G. Thomasa. Jeho schéma sa vyčítalo nerešpektovanie konkrétnej historickej, kultúrnej a jazykovej situácie v každom jazyku.

6. Najviac prihlásených príspevkov bolo z okruhu výskumu štruktúrnych a sémantických osobitostí súčasných slovanských spisovných jazykov; sem bola pričlenená aj sociolingvistika a textová lingvistika.

V oblasti gramatiky najväčšiu pozornosť rozhodne vzbudil príspevok A. V. Bondarka o funkčných základoch skúmania gramatických systémov v slovanských jazykoch. Oproti tradičnému systémovo-diferenčnému prístupu je Bondarkova koncepcia systémovo-integratívna: v gramatike tohto typu sú štruktúrne rôznorodé prvky z rozličných jazykových rovín spojené na základe funkčného princípu (funkčno-sémantické polia), rozličné jazykové roviny, spojené na základe spoločného sémantického príznaku, utvárajú jeden integrálny systém. Sovietski jazykovedci chcú svoj funkčno-sémantický opis predstaviť vo viacvázkovej syntéze (doteraz vyšla časť Teorija funkcionálnoj grammatiki, 1987).

Riešenie synchronne nejednoznačne opisateľných javov niektorí autori hľadajú v diachróni. Napríklad V. V. Lopatin a I. S. Uluchanov navrhujú konštituovať diachronickú morfológiu, ktorej predmetom by bolo vypracovanie princípov identifikácie morf (afixov) v diachróni. Podobne aj A. N. Tichonova, autora koncepcie opisu slovnej zásoby prostredníctvom slovotvorných hniezd, problémy vo vyčleňovaní synchronných hraníc v slovotvornom hniezde viedli k myšlienke skúmať slovotvorné vzťahy staroslovienizmov a pôvodných ruských slov s polnoglasím (*breg* — *bereg*, *chlad* — *cholod*, *zlat* — *zoloto* a pod.). V súčasnej ruštine sú tieto dvojice slov v slovotvorných hniezdach v zložitých sémantických a štylistických vzťahoch, pričom sa ako východiskové slová vo väčšine prípadov udržali pôvodné ruské slová.

Perspektívne by sa malo uvažovať aj o celoslovanskom slovotvornom slovníku na princípe slovotvorných hniezd.

So zaujímavým referátom o koncepcii vetných vzorcov v gramatických opisoch slovanských jazykov vystúpil Z. Hlavsa, a tak po 25 rokoch zhodnotil uplatňovanie tejto koncepcie (o vetných vzorcoch hovoril na sofijskom zjazde r. 1963 F. Daneš). Zavedenie vetných vzorcov do syntaxe umožnilo predstaviť syntax slovanských jazykov ako usporiadaný systém a bolo užitočné, hoci sa aj v ruskej gramatike, aj v poľskej gramatike chápu modifikovane. Diskusiu vyvolal Hlavsov návrh, aby sa valenčné vlastnosti slovies zachytávali predovšetkým v slovníkoch, lexikone (izomorfizmus syntaxe s lexikou).

O synonymii v syntaxi uvažoval J. Kačala. Synonymia v syntaxi má jednak spoločné vlastnosti so synonymiou v ostatných oblastiach jazykového systému, jednak ju charakterizujú špecifické vlastnosti vyplývajúce zo štruktúry syntaktického podsystemu. Z troch oblastí, v ktorých sa uplatňuje — vetné členy, syntagmatické konštrukcie, vetné konštrukcie — je pre podstatu synonymie rozhodujúca posledná oblasť.

Hoci príspevok K. Buzássyovej a kol. o dynamike slovnej zásoby súčasnej slovenčiny nebol programovo zaradený najšťastnejšie, vyvolal dobrý ohlas. V sumarizujúcej a zovšeobecňujúcej podobe autorka v ňom predstavila tie tendencie a procesy v slovnej zásobe súčasnej slovenčiny, o ktorých sa doteraz uvažovalo iba jednotlivo. Takýto opis otvára aj ďalšie perspektívy: dosiahnuté výsledky možno porovnávať s výsledkami v jednotlivých slovanských jazykoch.

7. Niet dôvodu nesúhlasiť s D. Brozovičom, že súčasná lingvistická slavistika by popri komparatistike a všeobecnej synchrónnej lingvistike mala ako samostatnú časť zahŕňať aj sociolingvistiku. Toto Brozovičovo dávnejšie tvrdenie má nielen teoreticko-metodologické a gnozeologické odôvodnenie, ale ho podporuje aj súčasný vývin v tomto smere: P. Brang a M. Zülligová už r. 1981 uvádzajú okolo 15 000 bibliografických jednotiek zo slavistickej sociolingvistiky a dnes je ich počet aspoň dvojnásobný; pri Medzinárodnom komitete slavistov už viac rokov pracuje komisia pre sociolingvistiku (žiaľ, slovenská jazykoveda nemá v nej zástupcu).

Dnes sa do oblasti sociolingvistiky všeobecne zahŕňa problematika miesta spisovného jazyka v štruktúre národného jazyka, stratifikácia národného jazyka a charakteristika jazykovej situácie. Pri charakteristike tendencií ovplyvňujúcich súčasný vývin spisovných jazykov L. N. Smirnov zdôraznil, že vzťah demokratizácie a intelektualizácie nemožno absolutizovať, že ide o paralelnú realizáciu oboch tendencií: nielen o protikladnosť, ale aj vzájomné fungovanie. Vyzdvihol aj to, že vo všetkých slovanských jazykoch vzrástol význam aj funkcia nespisovných prvkov.

Perspektívy v skúmaní slovanských hovorových jazykov načrtla E. A. Zemskaja; sama nepoužíva termín hovorová reč, ale hovorový jazyk, pretože tento útvar (v jej terminológii formácia) má systémový charakter. Možno uvažovať aj o tom, že by sa sformovala osobitná jazykovedná disciplína kolokvialistika. Predmetom kolokvialistiky by boli tieto oblasti bádania: 1. typológia slovanských jazykov podľa miesta hovorového jazyka v štruktúre národného jazyka (tu pripomenula, že obecná čeština má bližšie k prostorečiju v ruštine ako k hovorovému jazyku); 2. problematika hovorových univerzálií,

či sa slovanské jazyky v tomto smere odlišujú od ostatných jazykov (vypracovať spoločný projekt Slovanské hovorové jazyky); 3. dejiny hovorových jazykov (kedy vznikajú a ktoré z pôvodných znakov ich charakterizujú aj dnes; predmetom analýzy môže byť korešpondencia, zápisky, memoáre, denníky a pod.); 4. zostavenie banky údajov z hovorového jazyka pre každý slovanský jazyk a vydanie príslušných chrestomatií. Nesúhlas vyvolala autorkina definícia nositeľov hovorového jazyka, za ktorých pokladá iba mestských obyvateľov ovládajúcich spisovný jazyk; podstatou hovorovosti je totiž komunikácia v neoficiálnej sfére.

S mimoriadne podnetným príspevkom vystúpila moskovská bohemistka G. P. Neščimenkova. Komunikačný prístup k jazyku priniesol podľa nej nielen novú funkčnú diferenciáciu vnútri systému formácií (foriem, útvarov, idiómov, variet), ale aj nové chápanie vzťahu k druhému systému. Na tomto základe vymedzuje komplexnú komunikačnú kategóriu komunikačný areál, a to podľa charakteru komunikácie (oficiálna — neoficiálna) a podľa typu adresáta (masový — individuálny). Prekonáva takto tradičný ontologicko-taxonomický model, monolitný hierarchický systém typu spisovný jazyk — interdiáлект — dialekt. Hlavným cieľom takéhoto prístupu je opis výberu idiómov pre komunikačné areály.

8. Tematická a metodologická orientácia súčasnej jazykovednej slavistiky, ako sa prezentovala na X. medzinárodnom zjazde slavistov v Sofii, bola rozmanitá, pestrá, podľa predloženého programu aj roztrieštená. Hlavnou deliacou líniou môže byť iba diachronický (zatiaľ mierne prevažujúci) a synchronický prístup; metodologicky nad nimi je porovnávacie a konfrontačné, v menšej miere typologické východisko. Napríklad fonetická, fonologická a slovotvorná problematika sa skúmala konfrontačne a diachronicky, nebola vyčlenená samostatne.

Metodologicky najzávažnejšími sa ukázali dve tendencie: 1. hľadanie spoločnej metodologickej bázy na konfrontačný opis všetkých slovanských jazykov uplatňovaním systémového a interdisciplinárneho prístupu (zatiaľ prevažne vo forme projektov); 2. vybrané „modelové“ riešenie parciálneho problému so širším, všeobecným dosahom. Kvantitatívne prevládala zväčša bilaterálna konfrontácia (najmä s ruštinou, prípadne ešte s jedným ďalším jazykom), hoci v mnohých názvoch príspevkov sa zväčša hovorilo o „všetkých slovanských jazykoch“.

Malá pozornosť sa venovala štylistickej problematike, hoci bola samostatne vyčlenená v rámci textovej lingvistiky (od nás v Sofii chýbali v tejto sekcii K. Hausenblas, J. Chloupek, J. Mistrík). Aj prezentovanie frazeologických výskumov bolo skromnejšie. Ide o disciplíny, ktoré sú v slovistiky v popredí záujmu niektorých mladých vedeckých pracovníkov.

V súčasnej slavistike sa jednoznačne smeruje k tomu, že by sa ako samostatný okruh vyčleňovala sociolingvistika a v rámci nej aj problematika slovanských spisovných jazykov (vrátane jazykovej kultúry), a to tak z vývinového aspektu (vo vzťahu k vývinu národného spoločenstva so zreteľom na pôsobenie politických a sociálno-komunikačných podmienok), ako aj zo súčasného aspektu (rozširovanie medziodborového skúmania komunikácie, skúmanie štruktúry komunikátov a pod.). To je oblasť, kde by aj slovanské jazyky boli v afinite so súčasnou zmenou paradigmy v lingvistike a mohli by reagovať na celkový vývoj spoločnosti a poznania. Napríklad o problematike typov

noriem, ktorá bola jednou z hlavných tém na XIV. medzinárodnom lingvistikom kongrese v Berlíne, sa v Sofii vôbec nehovorilo. Náš výskum v rámci úlohy ŠPZV Slovenčina v súčasnej komunikácii tu môže držať krok s naznačeným smerovaním.

9. Naša jazykoveda, tak česká, ako aj slovenská, sa na zjazde dobre prezentovala a vystúpenia mali aj živý ohlas. Väčšia účasť (najmä z rezortu obidvoch ministerstiev školstva) by bola bezpochyby túto úroveň ešte zvýšila. Máme už, resp. pripravujú sa syntetické diela o slovenčine, z ktorých možno vychádzať a na základe ktorých možno aj porovnávať: štyri zväzky Atlasu slovenského jazyka, štyri zväzky Veľkého slovensko-ruského slovníka, dokončený 1. a 2. zväzok Historického slovníka slovenského jazyka, 1. zväzok Slovníka slovenských nárečí, zozbieraný bohatý onomastický materiál. Začalo sa pracovať na syntaxi slovenského jazyka, pripravujú sa prvé sociolingvistické výskumy slovenčiny. Žiaľ, stratili sme v slavistickom svete pozíciu v oblasti gramatiky, na ktorú sa slovenská jazykoveda dostala r. 1966 Morfológiou slovenského jazyka. Za ňou nenásledovala sľubovaná syntax a ani sme sa nezapojili do tvorby nových gramatických opisov, ako ich na súčasnej úrovni pripravili českí, poľskí a sovietski jazykovedci. Ku kompletizácii obrazu formovania slovenčiny nám stále chýba etymologický slovník.

Z hľadiska slovenskej jazykovedy je jej naznačená sebareflexia o to významnejšia, že XI. medzinárodný zjazd slavistov sa bude konať r. 1993 v Bratislave. Vypracoval sa už program slavistického výskumu na Slovensku, podľa ktorého v centre skúmania má byť slovenský jazyk v celom svojom vývine, v porovnávacom a konfrontačnom aspekte a v úzkej spojitosti s historicko-spoločenským a kultúrnym vývinom príslušného obdobia (program bude uverejnený v časopise *Slavica Slovaca*, 24, 1989, č. 3). Program bratislavského zjazdu budú rámcovať dve významné jubileá: 200 rokov od narodenia Jána Kollára a 150 rokov od kodifikácie spisovnej slovenčiny (z príležitosti obidvoch týchto významných výročí sa ešte pred zjazdom usporiadajú vedecké konferencie).

Prišiel čas naozajstnej konfrontácie, tvrdej roboty, ale aj veľkej príležitosti pre našu jazykovedu.

J. Bosák

Slovenský historik o jazykových otázkach

Známy slovenský historik prof. PhDr. Branislav Varsík, DrSc., člen korešpondent SAV, vydal knihu spomienok *O čom mlčia archívy* (Bratislava, Slovenský spisovateľ 1987. 222 s.). Publikácia vyšla v sérii pamätí príslušníkov staršej generácie slovenských vedeckých a kultúrnych pracovníkov. V tomto recenznom príspevku si všimneme predovšetkým tých miest v knihe, v ktorých sa autor zaoberá jazykovými otázkami v oblasti onomastiky v najširšom zmysle.

Ako historik sa B. Varsík osobitne zaoberal názvami miest a obcí na Slovensku a aj niektorými inými zemepisnými názvami. Tejto problematike venuje osobitnú pozornosť vo svojej knihe spomienok. Na s. 110 a ďalších stranách sa zmieňuje o činnosti prvej miestopisnej komisie, ktorá po vzniku

Ceskoslovenska urobila v r. 1922—1923 malé zmeny pri názvoch miest a obcí na Slovensku, viac hovorí o činnosti Stálej komisie pre stanovenie úradných názvov miest v Slovenskej republike, ktorá bola zriadená r. 1941 pri Ministerstve vnútra. Podrobnejšie sa tu rozpisuje o zásahu nemeckého vyslanectva v Bratislave, ktorý sa týkal zavedenia nových slovenských názvov pre niektoré obce s nemeckými názvami (išlo o obce obývané Slovákmi), a v niektorých prípadoch aj používania nemeckých názvov popri slovenských (vyslanectvo žiadalo používať nemecké názvy vo väčšom rozsahu). Celý tento výklad ukazuje na nevhodnosť mocenských zásahov do problematiky názvov obcí a miest na Slovensku. V osobitnej kapitole *Úradné názvy miest a obcí na Slovensku* (s. 142—149) B. Varsik venuje pozornosť činnosti Stálej komisie pre určovanie úradných názvov miest, obcí a osád na Slovensku, ktorá začala pracovať hneď po skončení druhej svetovej vojny r. 1945. Tu by sme pripomenuli predovšetkým zásadné stanovisko, ktoré B. Varsik vždy zastával ako člen komisie pre názvy obcí a miest. Prvá komisia po prevrate r. 1918, o čom sa zmieňuje na s. 143—144, prispôbila slovenskému spisovnému jazyku iba názvy na západnom Slovensku, kým názvy z východného Slovenska ostali niekedy v nárečovej podobe (napr. *Lipiany, Tarnava*). B. Varsik vždy zastával stanovisko, že pri jazykovej úprave miestnych názvov na Slovensku musíme dôsledne vychádzať zo spisovného jazyka, že všetky názvy musia mať spisovnú podobu. Toto stanovisko vždy vehementne obhajoval (o čom som sa sám presvedčil ako člen komisie pre názvy miest a obcí). Požiadavka, aby názvy miest a obcí na Slovensku mali spisovnú podobu, je už taká samozrejmosť, že sa dnes o nej ani nehovorí, hoci, ako ukazujú dejiny práce na ušľachtľovaní názvov miest a obcí na Slovensku, bolo potrebné kedysi za ňu bojovať a vyžadovať jej dôsledné uplatňovanie. B. Varsik má veľkú zásluhu na tom, že sa názvy miest a obcí na Slovensku ustálili v spisovnej podobe a ešte záslužnejší podiel má na ustálení názvov miest a obcí na Slovensku. Je len prirodzené, že názory B. Varsika na jednotlivé názvy alebo širšie názory B. Varsika na zásady, ktoré sa majú uplatňovať pri ušľachtľovaní názvov miest a obcí, sa nie vždy stotožňovali s názormi iných odborníkov, ktorí sa zúčastňovali a zúčastňujú na tejto práci, napr. aj s názormi niektorých jazykovedcov. Napokon o tom B. Varsik hovorí otvorene, vyjadruje svoje názory a bráni ich. Jeho spomienky na prácu v komisii pre názvy miest a obcí na Slovensku sú cenným príspevkom k poznaniu dejín slovenskej jazykovedy a onomastiky, ktoré venujú veľkú pozornosť štúdiu názvov miest a obcí ako veľmi dôležitej skupiny zemepisných názvov.

B. Varsik sa veľmi aktívne zúčastňoval aj na práci komisie pre chotárne názvy, ktorá v priebehu rokov bola viac ráz zreorganizovaná a menil sa aj jej názov. V tejto komisii pôsobil B. Varsik istý čas ako člen a istý čas aj ako predseda. Svoje dlhoročné pôsobenie v uvedených komisiách si B. Varsik vysvetľuje (zaiste celkom správne) tak, že problematika prerokúvaná na zasadnutiach týchto komisií veľmi úzko súvisela s jeho špeciálnym vedeckým bádaním v starom slovenskom miestopise. Toto jeho pôsobenie ukazuje, ako môže slovenský historik prispievať k riešeniu otázok, ktoré sa týkajú podoby niektorých vlastných mien, a to užšie niektorých zemepisných názvov.

S činnosťou v komisiách pre názvy miest a obcí na Slovensku a v komisii pre chotárne názvy súvisí u B. Varsika záujem o otázky pôvodu niektorých názvov miest a obcí, ako aj niektorých iných zemepisných názvov: napr. v r.

1958 uverejnil štúdiu *O pôvode a etymológii niektorých miestnych názvov na východnom Slovensku*, v r. 1966 štúdiu *K vzniku dnešného slovenského názvu Nitra*, z r. 1967 je jeho štúdia *K vzniku a pôvodu slovenského a maďarského názvu Zemplín*, z r. 1968 štúdia *K etymológii názvu Harnóc v Boršodskej stolici*, z toho istého roku je aj štúdia *K vzniku a pôvodu názvu rieky Tople*, podobný charakter majú aj niektoré ďalšie jeho štúdie z neskorších rokov. Najnovší jeho príspevok z r. 1986 sa týka pôvodu názvu rieky *Slaná*.

Veľkú pozornosť venoval B. Varsík osídleniu Košíc a ich okolia. Pri výskume týchto otázok, ako o tom hovorí na s. 165, bolo potrebné vziať do úvahy archeologické doklady, ako aj najstaršie doklady o vodopisných, horopisných, miestnych a chotárnych názvoch a pre jednotlivé názvy nájsť správne vysvetlenie ich pôvodu. Pritom B. Varsík, o čom sa tiež v knihe zmieňuje, na univerzite jazykovedu neštudoval, musel si neskoršie svoje vedomosti sám prehlbovať. Ďalšími svojimi špeciálnymi onomastickými štúdiami sa usiloval vyvrátiť „niektoré dovtedajšie nesprávne zakorenené tvrdenia o pôvode niektorých názvov (J. Škultétyho), že sú bulharského (juhoslovanského) pôvodu“ (zrejme má na mysli južnoslovanský pôvod). Predovšetkým mu išlo o názvy *Zemplín* a *Topľa*. „O týchto názvoch som dokázal, že boli slovenského (západoslovanského) pôvodu a že ich prevzali najprv Maďari od Slovákov a neskôr zasa Slováci od Maďarov“, hovorí na s. 180 (tu treba jeho termíny korigovať v tom zmysle, že B. Varsíkovi ide o ich západoslovanský, nie západoslovenský pôvod).

Svoje etymologické výklady niektorých zemepisných názvov zhrnul B. Varsík v knižnej práci *Zo slovenského stredoveku* (1964), a to v časti *Onomastické štúdie k problematike osídlenia starého Slovenska*, ktorá má vcelku sto strán (porov. recenziu V. Uhlára v Slovenskej reči, 1974).

Na základe štúdia osídlenia východného Slovenska sa B. Varsík dostáva aj k takej závažnej slovakistickej a slavistickej otázke, ako sú juhoslavizmy v strednej slovenčine (1980).

Niektoré menšie príspevky B. Varsika nepatria do toponomastiky, ale do antroponomastiky, napr. príspevok *Ako si majú písať Slováci svoje mená?* (Politika, 1938) alebo príspevok *Slováci, píšete si svoje slovenské mená po slovensky* (Politika, 1940). Vo svojej knihe (s. 17) sa zmieňuje aj o tom, prečo si jeho rodina píše meno *Varsík* s krátkym *i*, a nie s dlhým (*Varsík*), ako to členom rodiny písali podľa neho najmä Česi. „Meno našej rodiny vyslovujú na Myjave s krátkym *i*, lebo pri priezviskách končiacich sa na *-ik* zdlhuje sa vždy prvá slabika (*Gálik*, *Slávik*, *Pánik*, *Bielčik*). Možno sa pôvodne aj naše meno písalo *Vársik*“. Túto zmienku o pôvode podoby *Varsík* alebo pokus o výklad vzniku podoby *Varsík* možno pokladať za akýsi antroponomastický „minipríspevok“.

Kniha B. Varsika O čom mlčia archívy dopĺňa naše znalosti a predstavy o ľudských a vedeckých dimenziách prof. B. Varsika, jedného z najpoprednejších slovenských historikov. Na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského odchoval stovky poslucháčov histórie, ktorí dnes pôsobia na stredných alebo vysokých školách alebo vo vedeckých ústavoch a na iných pracoviskách zaoberajúcich sa dejinami Slovenska a Slovákov. Pri svojom štúdiu dejín slovenského etnika pochopil význam jazykového materiálu, a to najmä miestnych názvov, a preto sa nimi čoraz viac zaoberal. Cenné sú aj jeho príspevky, ktoré sa týkajú používania češtiny ako spisovného jazyka na Slovensku. B. Varsík patrí

nielen do dejín slovenskej historiografie ako jeden z najpoprednejších súčasných slovenských historikov, ale čiastočne aj do dejín slovenskej jazykovedy alebo onomastiky ako odborník, ktorý sa venoval aj niektorým jazykovým otázkam. Toto jeho miesto si uvedomujeme najmä pri čítaní jeho knihy, v ktorej svoje spomienky na rozličné udalosti a fakty spája s veľmi zasvätenými znalosťami, ktoré získal ako bádateľ dejín slovenského národa. Jeho spomienková kniha je tak trochu aj knihou o dejinách slovenského národa najmä od vzniku československého štátu. Autor rozpráva však predovšetkým o sebe, o svojom živote a o svojej vedeckej práci. Jeho rozprávanie je pritom veľmi pútavé a poučné, takže po knihe radi siahnu nielen jeho žiaci, ktorí ho dobre poznajú z vysokoškolských štúdií (medzi nich patrím ja sám a niektorí iní slovenskí jazykovedci), ale aj tí, čo ho bližšie poznajú ako vysokoškolského pedagóga alebo vedca, jeho spolurodáci z Myjavy, na ktorú je autor knihy zrejme pyšný (porov. s. 37: „moje rodisko Myjava dalo pomerne dosť bojovníkov za slobodu národa“). Rád má svoje rodisko a rád má celé Slovensko. Ukazuje na to celé jeho vedecké dielo.

Nakoniec by sme sa chceli celkom stručne zmieniť o tom, že publikácia je aj z hľadiska grafickej úpravy riešená veľmi pekne. Vhodne ju oživujú aj početné fotografie a texty niektorých dokumentov (vyčlenené farebne). Na záložke prebalu knihy je odtlačený úryvok z posudku slovenského historika P. Horvátha, v ktorom sa dobre vystihuje celkový ráz pamäti B. Varsika.

L. Dvonč

O výslovnosti a pravopise slov anjel a evanjelik. — Z dejín výskumu slovenského jazyka je známe, že V. Paulíny-Tóth už v 70. rokoch minulého storočia trval na tom, aby mu v redakciách neupravovali pravopisné tvary *aniel* a *evanielik* (*anielska krása*, *anielsky úsmev*, *evanielické lýceum* a pod.). Keďže túto požiadavku sa mu podarilo aj presadiť, ostal nám doklad prinajmenšom o tom, že už i v druhej polovici 19. stor. bola bežná výslovnosť týchto slov s dvojhláskou. O dve desaťročia neskôr S. Czambel v Slovenskom pravopise (1890, s. 75) kritizoval takýto „fonetický“ zápis uvedených výrazov. Pripúšťal síce, že v daných slovách sa vyslovuje dvojhláska, ale súčasne namietal, že v pravopise sa ustálila forma *anjel*, *evanjelik* a nie je „ešte čas“ ho zmeniť. Výslovnosť s dvojhláskou, ktorá zmäkčuje predchádzajúcu spoluhlásku *n* v daných slovách, bola samozrejma aj pre ďalších autorov, ktorí o tom písali (napr. S. Peciar v Slovenskej reči, 12, 1946, s. 78), a výslovnosť typu [aňjel], [evaňjelik] sa odporúča i v Pravidlách slovenskej výslovnosti od A. Kráľa z r. 1984 (s. 213, 269) a najnovšie v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987, s. 37, 99). Nemožno však povedať, že by reč našich príručiek bola v tejto veci jednotná. Niektoré z nich kodifikovali výslovnosť [anjel], [evanjelik], napr. Pravidlá slovenského pravopisu (posledné 11. vyd. 1971), Pravopisná príručka od A. Zauñera a rovnako aj posledné vydanie Slovníka cudzích slov od M. Ivanovej-Salingovej a Z. Maníkovej (1983, s. 72, 266).

Pozornosť tejto otázke venuje aj J. Pavlovič vo svojom príspevku Závaznosť spisovnej výslovnosti (Nedeľná Pravda, 17, 1984, č. 33, s. 7). Mäkkosť *n* pred je v slove *anjel* zdôvodňuje tak, že záver *n* sa zdržiava o niečo dlhšie, než je potrebné na normálne vyslovenie tejto hlásky. Zdá sa však, že tu ide len o to, že v spomínaných slovách, ale aj ich odvodeninách sa ustálila výslovnosť s dvojhláskou, ktorá ovplyvňuje palatálnosť predchádzajúcej spoluhlásky tak ako každá *i*-ová dvojhláska v domácich slovách: [ďiabol], pôv. výslovnosť [di-abol], [daňiel], pôv. [dani-el] atď. Treba uviesť, že napriek jednoznačnému pravidlu o písaní týchto výrazov sa niekedy stretávame s ich písaním aj vo výslovnostnej podobe s *ň*je alebo *nie*: *A aby sme nedovolili mrzačiť život, aby sme bili obchodníkov s vlastou a evaňjelio m.* (D. Okáli, Nové slovo, 22, 1980, č. 8, s. 14) — *A všetci anielici sa postavili do pozornu* (Večerník, 22, 11. 1980, s. 3). Čo sa týka výslovnosti, jedine znenie s dvojhláskou a palatálnym *ň* predpokladá v slove *anjel* aj eufonicky pôsobivé zakončenie záverečnej slohy básne Srdce na pravom mieste od Š. Baláka (Nové slovo, 23, 1981, č. 49, s. 23): *Si začiatkom rána / Si ešte nevyspaná. / Strom pod oknom milo vanie / a nie — a nie — anjel...*

Pred časom sa k otázke výslovnosti uvedených slov zoširšia vyslovil L. Dvonč v článku Z problémov slovenskej ortoepie (Slovenská reč, 44, 1979, s. 30—38), podľa ktorého výslovnosť *-ňie-* by bola zvláštna najmä v slovách *evanjelium*, *evanjeliár*, ktorých cudzí pôvod sa podčiarkuje prítomnosťou samohláskových spojení *-iu-*, *-iá-*: „Nemožno predpokladať, že by v jednej slabike sa prejavilo

úplné zdomácnenie, a v ďalšej by sa zachoval úplne cudzí charakter“ (s. 36). Výslovnosť [evaŋ*je*li-ár], [evaŋ*je*li-um] však nie je nijako protirečivá ani neočakávaná. Je totiž známe, že niektoré cudzie slová sa prispôsobujú domácim pomerom odpredu a koncové slabiky najdlhšie signalizujú cudzí pôvod príslušných výrazov, porov. napr. [h*je*rarchi-a], [ori*en*táci-a] a i. L. Dvonč v jazykovej expertíze prekladu Hugovej knihy Han z Islandu (Kultúra slova, 8, 1974, s. 361) upozorňuje na nekorektnosť pravopisnej podoby *archaniel*, ktorá sa v tomto preklade objavuje na viacerých miestach. Pripomína, že v tomto slove, podobne ako pri *anjel* a *evanjelik*, zachováваме písanie podľa výslovnosti v stredovekej latinčine.

Slovenská pravopisná a prirodzene pôvodne aj výslovnostná forma daného slova je odvodená od latinského slova *angelus* (z gréckeho *angelos* „posol“), ktoré v stredovekej latinskej výslovnosti malo znenie [an*je*lus]. Faktom však je, že v slovenskej ortoepii došlo k istému posunu. V daných slovách sa v našom jazyku ustálila výslovnosť s dvojhláskou -ie-, ktorá zmäkčuje predchádzajúcu spoluhlásku *n* a skrakuje nasledujúcu dlhú slabiku [aŋ*je*lski úsmeu]. To možno konštatovať s istotou, ako to vyplýva z predbežných výsledkov sociolingvistickej ankety. Otázka ešte je, či nenadišiel čas pripustiť zapisovanie týchto slov aj tak, ako to vyplýva z odkazu V. Paulínyho-Tótha. Podľa nášho názoru by sa tým odstránilo protirečenie, ktoré medzi ich výslovnosťou a pravopisom v slovenčine oddávna jestvuje.

S. Ondrejovič

SLOVENSKÁ REC, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 54, 1989, číslo 3. Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka J. Jankovičová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 813 81 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Registračná značka F 7089.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 43 01 08, D — 8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1989.
Kčs 8,—